

ОЛЬГА ТОКАРЧУК

ГРЛ

НА БАТАТЬОХ
БАРАБАНЧИКАХ

ОЛЬГА ТОКАРЧУК

ГРА

НА БАГАТЬОХ

БАРАБАНЧИКАХ

ОЛЬГА ТОКАРЧУК

ГРА НА БАГАТЬОХ БАРАБАНЧИКАХ

19 оповідань

*Переклав з польської
Віктор Дмитрук*

ЛТОПИС
ЛЬВІВ, 2004

ББК 84(4ПОЛ)

УДК 821.162.1

Т 51

Токарчук О. Гра на багатьох барабанчиках / Переклав з польської Віктор Дмитрук. – Львів: Літопис, 2004. – 310 с.

Кожен, для кого найбільшим страхом є усвідомити, що все виявилося саме таким, яким видавалося, має прочитати цю книжку відомої польської письменниці Ольги Токарчук. Для широкого кола читачів.

Olga Tokarczuk
Gra na wielu bębenkach

Редактор
Мирослава Прихода

©POLAND

Книжка виходить за фінансової підтримки
Інституту Адама Міцкевича – Програми перекладів © POLAND

© Olga Tokarczuk, 2001

© Літопис, український переклад
Віктора Дмитрука, 2004

ISBN 966-7007-84-5

© Андрій Кісь, проєкт обкладинки, 2004

Розплющ очі, ти вже мертвий

С. купила цю книжку, приваблена малюнком на обкладинці: на темному тлі барви засохлої крові були сходи, що вели до якихось невиразних дверей, напівпрочинених; за ними стружка ясного світла, тоненька, гостра, як ніж. Окрім того, впізнала знайомий шрифт назви – жовті, вугласті обриси, – отже, книжка належала до її улюбленої детективної серії. Багато років тому вона почала з Агати Крісті, але потім відчула раптом утому від кришталево прозорої послідовності – убивство, слідство, викриття винуватого. Немов детектив – це конструкція без виходу, щоправда, чиста і стерильна. Її драгували постаті, виткані з паперу, яких використовували як пішаків, розставляли на сцені й посували згідно з головною ідеєю автора. Дивно, що автор – це єдина особа, яка вже від самого початку знає отой замурований сам у собі порядок злочину й карі, а однак, має охоту терпляче тягти оповідь. Це нудно, гадала.

Вона не знала, чого хоче. Не знала, чого шукає на полицях у районній бібліотеці й книгарнях. Якби мала це чітко окреслити, мабуть, звела би очі догори, випнула губи, наче до цмокання, і робила б руками округлі безрадні жести. Шукала правдивіших людей і соковитіших злочинів. Ускладнених мотивів та існування доказів, яких детектив ніколи не візьме до уваги. Ні, їй не йшлося про кров і м'ясо, ні про різанину, ні про кошмари. Цього вона мала достатньо по телебаченню. Вона прагнула чогось нетипового, не до кінця зрозумілої схеми, яка лиш час від часу визирає на поверхню, аби нагадати про себе. Хотіла, однак, також чогось такого, що стосувалося би її, шарпало за руку, не давало спати. Це важко було пояснити бібліотекарці чи продавчині.

– Сама не знаю, – казала, крутячи з ваганням книжку, але врешті брала її.

Читання детективів було приємним з усіх поглядів. Нагадувало прибирання, розкладання в шухляді – крок за кроком хаос замінювався на порядок. Але й порядок часом набридає.

От і приносила з районної бібліотеки цілі торби книжок. Захопливо читала їх у метро і в кухні. Дві, три на тиждень. Брала й детективи менш знаних авторів; серед них бували добрі, бували й зовсім нікудишні. Спробувала детективи, підшиті літературою, які мали друге дно, не завжди зрозуміле; зачепилася за детективи дивні, наче якісь рослини-покручі, по смакувала детективи-головоломки, детективи-поеми; догола роздягала детективи-матрешки, де кожен новий розділ пропонував ще якісь інші значення, інші історії, начебто не пов'язані з сюжетом; продиралася через детективи-трактати-про, повні ерудованої показухи, алюзій, які вона мала би розуміти, але не розуміла; змагалася з тими, які вдавали, що вони не детективи, а розвідки про пізнання чи моральність. Були серед них злочинні детективи, які на очах читача руйнували засади жанру, робили з них якийсь огидний біфштекс і, що найгірше, – виявляли особу вбивці, поминаючи весь священний ритуал слідства. Або такі, які, насолоджуючись кожним реченням, спихали злочин на дальший план, закохані у власний естетизм, як красунчик перед дзеркалом. Або, наприклад, такі – тут на саму цю думку стискалися зуби від злості й обурення, – які описували злочин із найдрібнішими деталями, залишаючи вбивцю не викритим! Перверсія! У книгарнях з'являлося щораз більше таких детективних дворяжок – якісь техно-детективи, детективи-*science fiction*, детективи-мелодрами. Вона читала все, принаймні залишалася вірною. Їй не траплялося почати й відкласти. Прочитання першого речення вона трактувала як підписан-

ня контракту чи складання обітниці, що витримає до кінця. Звільнення вже не було. Поки викриття вбивці нас не розлучить.

Їдучи додому в метро, вона прочитала перші сторінки і задоволено ствердила, що розповідь починається цілком добре. Тут було все те, що їй подобалось – докладно і реалістично представлений простір, предмети, описані з любов'ю до деталей, соковите змалювання дійових осіб. Відчула вдячність до автора за згадку про чийось лисину чи вим'яті вельветові штани. Завдяки цьому вона вже після кількох абзаців могла бачити все у темних мерехтливих шибках вагона.

Ішлося про те, що в одному невеликому, але гарно розташованому особняку у Фландрії відбувалася зустріч авторів детективів. Власницею маєтку та ініціаторкою цього незвичайного з'їзду була королева жанру, вже дуже стара, майже вісімдесятирічна Ульріка.

С., основувшись на кількох реченнях досить докладного опису, побачила її як худу, суху, мов тріска, старушенцію з кощавими, довгими пальцями. Вона була схожа на Барбару Картленд, може, тому, що подібно до неї написала у своєму житті кільканадцять книжок, які принесли їй славу. Блакитний шовк суكونь Ульріки нав'язливо з'явився разом із надміром золотої біжутерії. С. невідомо чому подумала, що хтось такий обов'язково пахне сіном, найбільш нетривким ароматом світу.

Ульріка була фламандкою, особняк одвічно належав її родині, але від часів кривавої бані під Іпром втратив свою привабливість. Земля начебто смерділа трупами.

С. подивилася на свого сусіда, який віз на колінах у кошику маленьке котеня, і подумала, що мусить докладно перевірити, про яку криваву баню йдеться. Чи йдеться про першу війну та ісприт? Мабуть, так.

Знаменита Ульріка склала заповіт, що після її смерті особняк у каштановім парку має стати осередком творчої праці, притулком для авторів детективів. Униз, одразу біля входу, одна зала буде присвячена їй самій – книжкам і життю. Фотографії, стенд із рукописами, колекція видань багатьма мовами. Вона віддасть у розпорядження гостей свою бібліотеку, парк, гарне рено і свою найкращу фламандську кухарку (хай їй живеться довго!). Кімнати на другому поверсі, маленькі й темні, розміщені в тісному коридорі одна біля одної, наче комірки, служитимуть майбутнім поколінням авторів во славу жанру.

С., на жаль, вимушена була перервати якраз у тому місці, коли з вокзалу поблизької Байенни мали забрати першого з прибулих. Їй сподобалося, що по нього приїхав автомобіль з особняка. Саме оте темно-синє рено. Першим гостем якраз і був той чоловік із лисиною і в потертих вельветових штанах.

С. вибралася з торбами на четвертий поверх і увійшла в свою квартиру. Відчинила вікна, і в кімнату ввірвався слабкий ще й непевний запах весни. Принагідно зауважила кількох малих попелиць на листі кротону, який без особливої шкоди пережив зиму. Потім нагодувала кота, поставила воду на макарони і, чекаючи, поки закипить, присіла на ослінчику в кухні, щоби читати далі.

Чоловік звався Лонгфелло і був відомим англійським автором детективних романів. Стомлений далекою подорожжю, він мріяв тільки про те, щоби перед спільною вечерею лягти трошки подрімати. Однак із цікавістю приглядався до сумних, імлистих пейзажів північної Франції, йому здалося, що вони більше сприяють написанню сентиментальних романів жахів.

– Чи правда, що поблизу є великий британський військовий цвинтар? – запитав він огрядного водія, який перед тим на станції допоміг йому увіпхнути

дві великі валізки, а тепер схвильовано притакував, повернувшись усім тілом до пасажера.

Автомобіль небезпечно проїхав правими колесами по узбіччю, і Лонгфелло скрикнув.

Водій попросив вибачення, а потім уже мовчав. Без слова повносив його валізки нагору і показав кімнату.

Коли Лонгфелло дістався до своєї кімнати, закипіла вода на макарони, і С. зайнялася обідом. Відтоді не було й мови про читання; діти повернулися зі школи, повмикали всюди світло, увімкнули телевізор, потім з'явився чоловік С. – скривлений, як завжди, нещасливий. С. мила посуд, а потім витягнула дошку для прасування, і весь вечір збіг їй на цій найнуднішій у світі роботі. До книжки повернулася лише пізно ввечері, коли чоловік уже заснув і тепер жалісно похропував, як маленький хлопчик, якому на плечі звалили цілий світ.

Лонгфелло попросив принести до кімнати чаю, а потім розпакував свої речі і докладно оглянув кімнату. Та була обставлена з якоюсь північною суворістю – велике подвійне ліжко, стіл для роботи і гарна стара шафа. Вікно виходило на парк, освітлений зараз, на смерканні, фіолетовим світлом. Помаранчово світило пожовкле вже листя каштанів. Він незадоволено ствердив, що його кімната не має лазнички і туди треба ходити в кінець довгого коридору. До чаю подали масляні тістечка, охайно викладені на порцеляновій тарілочці.

С. хвильку повагалася, встала і рушила потемки до кухні. Звичайно ж, масляних тістечок у буфеті не знайшла. Їй, однак, вистачило і кількох вивітрілих паличок. Лонгфелло в цей час марив про скляночку віскі, але вирішив не сходити вниз аж до вечері.

Другою особою, яка приїхала того вечора до палацка, була Анна-Марі дю Лак. Попри закоцюблі до кісток руки, вона вправно скерувала свій відкритий автомобіль на під'їзд. С. наразі дізналася про неї неба-

гато. У книжках дю Лак детективами завжди були жінки і своєю проникливістю перевищували колег-чоловіків. Анна-Марі курила люльку і ніколи не скидала химерного накриття голови. Часом це був простий фетровий шолом, часом незвичайне плетиво з рафії та пташиного пір'я. З-під нього стирчали прямі пасма сивого волосся. Вона начебто була однією з найінтелегентніших жінок у країні. Персонажі в її книжках провадили блискучі діалоги. Як єдина жінка серед запрошених гостей вона дістала кімнату з лазничкою.

Уявляючи собі ту жіночу, світлу кімнату з кремовими шпалерами, С. заснула. Останнім образом, який ще побачила, були довгі пальці французенки, що відкручували бронзові крани у вигляді риб'ячих морд.

Уранці не вдалося прочитати жодної сторінки. Вона їхала на роботу в метро у такій тісняві, що їй стало погано. Натовп ніс її до виходу просто у світлий весняний дощ. Вона бігла блискучим головним перехрестям міста на службу і думала лише про те, що мусить сьогодні зробити. Від бігу мокрою слизькою вулицею розхитався каблук, і тепер вона мусила уважно ступати, щоби той не відпав зовсім. А потім – шелест паперів, безнадійне прикручування калориферів, біль у голові, яка висихала в шорсткому повітрі, наче качан кукурудзи. Презентація нової програми кредитів. Відклеювання від спітнілого тіла білої віскозної блузки. Їй пригадалася холодна блакить шовків Ульріки, і вона засумувала за Фландрією. Ні, сьогодні їй не почитати спокійно, бо йдуть з чоловіком на вечерю у новий дім знайомих. Під час перерви на ланч, коли всі зійшли до бару або мовчки по кутках їли свої канапки, С. витягнула із сумочки книжку, закрилася в жіночому туалеті й почала читати.

Вечеря була о восьмій. Були вже всі – Ульріка в блакитному, з неправдоподібно довгим мундштуком для цигарок, сива, виблискувала золотом. Впевнена в собі, владна, іронічна й гостра, як бритва. У кількох

реченнях, присвячених її описові, десь між рядками крилася підозра на якусь жорстокість. Але, можливо, С. тільки так здавалося. Лонгфелло ще трохи за-спаний, розгублений, ані старий, ані молодий – як усі англійці, – у вельветовому піджаку з нашитими на ліктях шкіряними латками. Анна-Марі, шпарка (ах, як С. любила це визначення, «шпарка», хоч не дуже добре знала, що воно точно означає), худорлява й гнучка, у довгій плісированій білій спідниці й білому пуловері, чуло віталася з господинею, наче донька з матір'ю чи, радше, може, онучка з бабусею? Її сліпуча усмішка, яка без найменшої збентежености відкривала деталі ротової порожнини, немовби говорила: «Дивіться, мені нічого приховувати!» І ще – пан Фрухт: невеличкий, несиметричний, з вайлуватими рухами. Дивлячись на нього, мимоволі шукаєш слідів якогось витонченого каліцтва і – властиво – розчаровано стверджуєш, що з ним усе гаразд. І нарешті – аякже! – темношкірий молодий американець, стрункий і пристойний. Було сказано, що короткозорий Лонгфелло мало не взяв його за лакея. Цей Лу Якийсьтам (англійські прізвища завжди важко давалися С., яка не дуже добре знала іноземні мови) був новим знайомим Ульріки. Вона твердила, що він пише найкращі в Америці детективи і що перед ним велике майбутнє. Принагідно переказала його найновіший роман «Божі дерева»: старенька бабуся на кріслі з коліщатками, найстарша в роді, з продуманою спритністю вбиває небажаних спадкоємців за допомогою соку конвалій, який вливає до пообіднього чаю. Молодик задоволено усміхався, слухаючи компліменти. Подали закуски із запечених на решітці овочів, а до них вино, марка якого, звичайно, нічого С. не говорила. Старша пані задавала тон у розмові. Виглядало, що вона усіх їх тримає в кулаці, як жмут серветок.

Ну, й була також із ними за столом мовчазна панна Шацкі – компаньйонка Ульріки, її секретарка, покоїв-

ка і, безсумнівно, її хлопчик для биття. Це була жінка за сорок, пухкенька і наче присипана попелом – виваляне в пилюці тістечко. Великий мережаний комірець відвертав увагу від її материнського, занепокоєного обличчя. Коли до неї зверталися, вона червоніла, рум'янилася, наче тістечко, поблискувала рожевим, червоним, як галяретка з малин, але за мить знову в'янула. Ульріка була з нею більш ніж шорсткою.

Вертаючись у метро і весь час пам'ятаючи про каблук, С. довідалася про гру у Вбивцю. Її трохи здивувало, що замість вести гречну розмову про мету приїзду, про майбутнє детективного роману у світі чи, наприклад, про недобросовісність видавців і надто повільну реакцію агентів, вони просто порозсідалися на канапах у вітальні і почали грати. Ясно, що йшлося про те, аби читач мав змогу придивитися до них уважніше. Вже повинна зав'язуватись інтрига. Вже повинні з'явитися перші делікатні й неоднозначні вказівки. С. почала тепер читати дуже уважно. Якби мала обидві руки вільні, то із задоволенням би їх потерла – ось, починається. Але не мала. Лівою тримала книжку, а правою притримувала сітку із закупками. Куточком ока зауважила, що на сусіднє сидіння всівся чоловік у шкірянці з доберманом на короткому повідці. Собака подивився на неї неприязно.

Гра полягала в тому, що всі мали заплющити очі, а в цей час Ведучий, ходячи довкола, визначав дотиком пальця Вбивцю. Потім Вбивця показував очима Жертву, що, звичайно, міг бачити тільки Ведучий. Ведучий голосно називав її ім'я. Тепер усі розплющували очі, і починалася головна частина гри, тобто Слідство. Вони повинні були встановити, хто Вбивця. Якщо помилялися, Вбивця убивав ще раз. Якщо вгадували, Ведучий вибирав нового Вбивцю.

Спершу С. не цілком зрозуміла правил, і усе – правду кажучи – видалося їй досить дивним. Але незабаром збагнула задум оповідача: йшлося про те, щоби

читач отримав відповідну інформацію про персонажів і відносини між ними. Вона прийняла ці правила за добру монету. Нехай грають.

Першою жертвою був Фрухт, ведучою, звичайно ж, Ульріка.

– Розплющ очі, Фрухт, – сказала вона. – Ти вже мертвий.

Фрухт, схоже, був неприємно здивований тим, що саме його убили першим. Він вип'яв губи й потягнув добрячий ковток коньяку.

– Ну, починаймо, – підганяла їх господиня. – У кого міг бути мотив, щоби вбити пана Фрухта?

– Може, не будемо казати «вбити», – стямився раптом Лу. – Може, казатимемо «елімінувати», «усунути», не знаю, як ще. «Вбити» недобре звучить. Мабуть, ніхто, хто вбиває, не думає, що він «вбиває», ви ж добре це знаєте. До того ж, я не хочу бути «убитим».

– Адже це тільки слова, – кинув упівголоса Лонгфелло. – Більше почуття гумору, колего.

Решта також проігнорувала зауваження Лу, а в дужках було написано, що Анна-Марі подумала про нього: «невротик».

– Пана Фрухта вбив Джон, Джон Лонгфелло, бо той має кращу від нього кімнату. Ближче до лазнички, – голосно сказала Анна-Марі.

Лонгфелло в ролі підозрюваного зберігав зразковий кам'яний вираз обличчя, а Ульріка усміхнулася.

– Для початку добре, але я би воліла мати якісь переконливіші мотиви.

– Заздрість, – невпевнено кинула панна Шацкі й одразу зробилася червона.

– Чи я можу боронитися? – запитав Лонгфелло.

Ульріка притакнула.

– Боронися, звичайно. У цьому все й полягає. Боронися, навіть якщо ти винен, заводь нас на манівці, затирай сліди. Інакше буде нудно.

– Я не думаю, що мотив заздрости можна сприймати серйозно, – почав англієць. – Чого би я міг заздрити панові Фрухту, окрім лазнички? У Франції детективи ніколи не матимуть такого значення і пошани, як у моїй країні. Це напряму стосується пошани до авторів. Я написав двадцять чотири книжки, маю певне становище, мої книжки перекладені багатьма мовами, кажуть, що я класик детективу...

Фрухт перервав на півслові.

– Я не пишу детективів. Я пишу романи, вдаюся до гри, граюся мовою, розраховую на ерудицію читачів, достосовую мітологічні мотиви. Я використовую можливості цього жанру, щоб вести літературну гру з читачем. Це не просто детективи, такі як... – тут він схаменувся і втупився у дно чарки.

Ульріка закликала його до порядку.

– Жертва мовчить. Такі правила.

На жаль, у цей момент С. мусила перервати, аби вийти на своїй станції. Ідучи додому, вона мала охоту читати дорогою, але розуміла, що з розхитаним каблуком це було би небезпечно. Їй сподобалася ця гра. Якщо в неї грати серйозно, то могла би бути чимось на зразок групової психотерапії. Вона подумала, що могла би якось запропонувати її своїй родині. Її чоловік обмінювався з ними, може, п'ятьма словами на день, старший син майже не бував удома, а донька замикалася в кімнаті й слухала понуру, брязкітливу музику. Навіть кіт просиджував цілими днями на балконі, вдивляючись із якоюсь звірячою меланхолією в сусідні дев'ятиповерхівки. Хто з них убив би kota?

На обід вона зробила швидку лазанью з пакета і випрасувала собі вихідну сукню. Потім якийсь час тривав пошук улюбленої сорочки її чоловіка. Та виявилася брудною, була засунута за калорифер у лазничці.

– Я читаю цікаву книжку, – сказала йому в таксі, але він уже зав'язав розмову з водієм про переваги газового двигуна над бензиновим.

Новий дім знайомих виявився таким гарним, що їй аж стало сумно. Господиня провела кімнатами, які ще пахли свіжою фарбою і деревом, показала обидві лазнички. Ота більша мала величезну двоособову ванну, і С. раптом захотілося викупатись у чомусь такому. Налити собі пінистої рідини для купання і лежати так цілі вечори, читаючи. Келих шампанського на гладенькому, кахляному краєчку ванни. Господар дому гордо розпалив новенький камін. На якусь хвилю задиміло, але відразу відчинили вікна в сад, і увірвалася свіжа хвиля весняного повітря, що пахло землею. С. допомагала господині носити салати й укладати в кошичку хліб. Чоловіки стояли на терасі, курили, розводячись про різні дахові покриття.

Після кількох пляшок вина вони сиділи з розум'яними обличчями біля каміна й пліткували про всіх відсутніх знайомих. С. спало на думку, що зараз можна би зіграти у Вбивцю. Запропонувала їм і пояснила правила гри. Вони неохоче погодились. Спочатку то вона мала бути Ведучою і штрикнула в спину господаря, визначивши його у цей спосіб на роль убивці. Він негайно ж убив свою дружину. Гра не вдалася, бо одразу всі згідно викрили правду.

– Це дурна гра, – сказав її чоловік. – Заграймо в амбасадора.

– Чому ми повинні у щось грати, – запротестувала господиня. – Ми так рідко бачимося, шкода часу на ігри.

Тому відкоркували ще пляшку вина і з келихами в руках оглядали свіжопосаджені рододендрони та форцизії.

Додому повернулися після дванадцятої. С. узяла до ліжка книжку, але зареєструвала тільки, що письменники грали далі. Цього разу жертвою була панна Шацкі, а Лу підозрював Лонгфелло. Що то з помсти.

Це було би надто просто, подумала С., але в неї паморочилася голова, тому відклала книжку на підлогу біля ліжка і заснула.

Прокинулася вона з неприємним усвідомленням того, що проспала на роботу, і полегшено пригадала, що сьогодні субота. Сонце впадало ясною смугою і безжально показувало усі плями на сірому паласі спальні. Треба би колись його випрати, подумала вона сонно. Ідучи запарити каву, побачила кота, який непорушно сидів на балконі. Двері були зачинені. Вона швиденько впустила його до кімнати – він увійшов повільно, без сліду емоцій із приводу ночі, проведеної на холоді. Як її діти могли забути про кота? Не можна покластися навіть на власних дітей. Вона зробила дві кави і віднесла їх у ліжко. Чоловікові поставила горнятко з його боку – щонайбільше вистигне. Сперлася на подушки і, попиваючи маленькими ковточками гарячу каву, почала читати. Саме так могла би провести всю решту життя – не виходячи з ліжка і читаючи детективи.

Товариство у книжці грало далі. Ведучим був Фрухт, убили Лу. С. пробувала стежити за прихованими мотиваціями. Вона була певна, що оповідач підсуває тут якісь сліди, але не дуже могла зорієнтуватися, які. Чи слід сприймати цю гру серйозно? Якщо її так докладно описують, вона повинна мати якесь значення для всього сюжету. Що за дивна книжка, подумала С. зі зростаючим нетерпінням.

Виявилося, що Лу вбила Ульріка (це відкрив оповідач). Тамті не здогадались, і Ульріка залишилася непокараною. Вони зійшлися на Лонгфелло (тобто думали так само, як я, зауважила С. і зраділа власній здогадливості). Мабуть, нікому не спало на думку, що Ульріка могла би вбити свого молодого улюбленця з Америки. І все ж.

С. була трохи здивована. У книжці-бо почався новий день, і нічого не діялося. У Агати Крісті вже був

би труп, а тут господиня маєтку запросила усіх на прогулянку, оглядали рабатки осінніх кремових троянд, гуляли алеями, збираючи досконалі світлість каштани. Після ланчу був вільний час. Фрухт читав. Анна-Марі поїхала машиною до Байєнни по цигарки. Англієць пішов на самотню прогулянку на військовий цвинтар. Ульріка спала. Панна Шацкі працювала з кореспонденцією. Лу – що робив Лу? Поїхав кудись на велосипеді. Зустрілися лише за чаєм і знову почали грати у Вбивцю.

Зваживши на весь досвід С. із детективами, саме тут, приблизно на третині книжки, після знайомства з персонажами, повинен статися злочин. Може, буде після вечері, подумала. Вона читала тепер дуже уважно, свідомо того, що кожна деталь може бути важливою. Кожне найменше речення, кожен натяк. Але й після вечері вони знову грали. Вдруге вбили Лу, проте обличчя його залишалося незворушним, що б він собі не думав. За вегетативними ознаками (почервоніння) швидко викрили, що убивцею є панна Шацкі. Зрештою, виглядало, що їй зовсім не залежить на тім, аби залишитись невикритою. Потім убили Анну-Марі, яка негайно заявила, що це змова проти жінок. С. помітила, що в усіх цих можливих варіантах Ведучий – Вбивця – Жертва у ролі жертви не виступала Ульріка. Її оминали, наче вважали невірливим убивати, навіть у грі, господиню і знамениту письменницю.

Потім у вітальні розмовляли про літературу та про незвичайні способи убивання. Усім імпонували отруєні поштові марки Лонгфелло. Працівничка на пошті в маленькому містечку в Йоркширі, яка таким способом усуває можливих претендентів на купівлю її дому. Потім усі пішли спати, і С. була певна, що саме цієї ночі станеться те, що й має статися. Цікаво, хто кого вб'є. Ну, і чому. Якраз у цей момент прокинувся її чоловік, потягнув ковдру, і С. вилила півгорнятка кави на постіль. Зла, пішла вона до лазнички й поча-

Це було би надто просто, подумала С., але в неї паморочилася голова, тому відклала книжку на підлогу біля ліжка і заснула.

Прокинулася вона з неприємним усвідомленням того, що проспала на роботу, і полегшено пригадала, що сьогодні субота. Сонце впадало ясною смугою і безжально показувало усі плями на сірому паласі спальні. Треба би колись його випрати, подумала вона сонно. Ідучи запарити каву, побачила кота, який непорушно сидів на балконі. Двері були зачинені. Вона швиденько впустила його до кімнати – він увійшов повільно, без сліду емоцій із приводу ночі, проведеної на холоді. Як її діти могли забути про кота? Не можна покластися навіть на власних дітей. Вона зробила дві кави і віднесла їх у ліжко. Чоловікові поставила горнятко з його боку – щонайбільше вистигне. Сперлася на подушки і, попиваючи маленькими ковточками гарячу каву, почала читати. Саме так могла би провести всю решту життя – не виходячи з ліжка і читаючи детективи.

Товариство у книжці грало далі. Ведучим був Фрухт, убили Лу. С. пробувала стежити за прихованими мотиваціями. Вона була певна, що оповідач підсуває тут якісь сліди, але не дуже могла зорієнтуватися, які. Чи слід сприймати цю гру серйозно? Якщо її так докладно описують, вона повинна мати якесь значення для всього сюжету. Що за дивна книжка, подумала С. зі зростаючим нетерпінням.

Виявилось, що Лу вбила Ульріка (це відкрив оповідач). Тамті не здогадались, і Ульріка залишилася непокараною. Вони зішлись на Лонгфелло (тобто думали так само, як я, зауважила С. і зраділа власній здогадливості). Мабуть, нікому не спало на думку, що Ульріка могла би вбити свого молодого улюбленця з Америки. І все ж.

С. була трохи здивована. У книжці-бо почався новий день, і нічого не діялося. У Агати Крісті вже був

би труп, а тут господиня маєтку запросила усіх на прогулянку, оглядали рабатки осінніх кремових троянд, гуляли алеями, збираючи досконалі світлість каштани. Після ланчу був вільний час. Фрухт читав. Анна-Марі поїхала машиною до Байєнни по цигарки. Англієць пішов на самотню прогулянку на військовий цвинтар. Ульріка спала. Панна Шацкі працювала з кореспонденцією. Лу – що робив Лу? Поїхав кудись на велосипеді. Зустрілися лише за чаєм і знову почали грати у Вбивцю.

Зваживши на весь досвід С. із детективами, саме тут, приблизно на третині книжки, після знайомства з персонажами, повинен статися злочин. Може, буде після вечері, подумала. Вона читала тепер дуже уважно, свідомо того, що кожна деталь може бути важливою. Кожне найменше речення, кожен натяк. Але й після вечері вони знову грали. Вдруге вбили Лу, проте обличчя його залишалося незворушним, що б він собі не думав. За вегетативними ознаками (почервоніння) швидко викрили, що убивцею є панна Шацкі. Зрештою, виглядало, що їй зовсім не залежить на тім, аби залишитись невикритою. Потім убили Анну-Марі, яка негайно заявила, що це змова проти жінок. С. помітила, що в усіх цих можливих варіантах Ведучий – Вбивця – Жертва у ролі жертви не виступала Ульріка. Її оминали, наче вважали невірливим убивати, навіть у грі, господиню і знамениту письменницю.

Потім у вітальні розмовляли про літературу та про незвичайні способи убивання. Усім імпонували отруєні поштові марки Лонгфелло. Працівничка на пошті в маленькому містечку в Йоркширі, яка таким способом усуває можливих претендентів на купівлю її дому. Потім усі пішли спати, і С. була певна, що саме цієї ночі станеться те, що й має статися. Цікаво, хто кого вб'є. Ну, і чому. Якраз у цей момент прокинувся її чоловік, потягнув ковдру, і С. вилила півгорнятка кави на постіль. Зла, пішла вона до лазнички й поча-

ла наповнювати ванну водою. Шум, мабуть, побудив дітей, бо вже почали добиватися до лазнички.

С. закрутила воду і сіла в кухні біля маленького столика. Їй кортіло зазирнути на останню сторінку (не робила такого ніколи, ані разу!). Усе це товариство починало її помалу дратувати. Вранці було так само, як і попереднього дня. Лиш поїхали (без Ульріки та панни Шацкі) на прогулянку машиною. В Іпрі випили солодкого фламандського пива і з'їли налисники (С. подумала, що давно вже не робила налисників). На тій прогулянці виявилось, що Анна-Марі та Лонгфелло добре знають одне одного. Принаймні давали зрозуміти, що познайомились кілька років тому і заприятелювали. Фрухт навіть почав їх підозрювати у чомусь більшому й звирився в цьому Лу. Лу сказав, що це не має їх обходити. Потім Фрухт відділився від групи, і мусили чекати на нього, аж прибіг захеканий, благаючи пробачити йому. Не сказав, що він робив. Додому повернулися на чай, потім сиділи у своїх кімнатах, а Лу зайняв лазничку на добрі півгодини.

С. зробила собі ще одну каву, чекаючи своєї черги до лазнички. Усі вже були на ногах, стукали застелювані дивани, шумів душ, ремствував еспандер, якого з трудом розтягував її чоловік. Вона вирішила читати далі, незважаючи ні на що. Подумала, що хоч у суботу щось їй належиться.

Того вечора теж грали. Цього разу хтось убив Ульріку, неначе відчули її претензії. Хто – знав тільки Ведучий, Лу, але оскільки всі інші не вгадали, це залишилось нез'ясованим. Ульріка явно була задоволена. Потім загинули Лонгфелло і панна Шацкі. Убивали Ульріка і Анна-Марі. Фрухт виглядав хворим і спати пішов раніше.

Вранці усі прокинулися живими й цілком здоровими. С. ствердила це з розчаруванням, перевірівши, хто прийшов на сніданок.

Щось було не так із цією книжкою. С. дійшла вже до половини, а ще й досі не зав'язалася жодна драма. Нічого не відбувалося. Це неможливо, – подумала вона і ще раз уважно оглянула обкладинку, прочитала на звороті фрагмент рецензії, де жирним шрифтом були виділені слова «незабутнє враження» і «тримає в напруженні до самого кінця». Вона нічого не розуміла. Це якийсь мотлох. Вона, властиво, була вже готова зазирнути на останню сторінку. Досвідчені читачі детективів знають, однак, який би це був злочин – вихлюпнути дитину разом із водою, похвалити день перед заходом сонця, викопати під собою яму, а потім у неї впасти. Позбавити себе всієї приємності пізнання крок за кроком, для автора ж – знищити весь смисл його праці; осмішити його і проігнорувати його зусилля. С. була чесною читачкою, лояльною до жанру, і що більшу спокусу відчувала, то сильніше їй опиралася. Але коли всі гості Ульріки здоровими дожили до вечері, вона вже справді була розлючена. Відклала книжку обкладинкою догори на буфет і взялася виконувати обряди родинної суботи. Попросила сина допомогти зробити налисники, і їй вдалося навіть трохи порозмовляти з ним. Вислала доньку до цукерні по кекс, і пополудні влаштували собі вчотирьох сімейний чай. Разом дивилися якийсь американський серіал, але, правду кажучи, С. не дуже могла зосередитись. Вона думала про тих, закритих у фламандському особняку. Думала про панну Шацкі, що та, властиво, присвятила Ульріці все своє життя. Чи то правда, що Анна-Марі й Лонгфелло могли бути парою? І куди ходив Фрухт? Той Фрухт не подобався С., і вона би зовсім не здивувалася, якби це він став жертвою. Або вбивцею, ще краще. Здалеку було видно, що він щось замишляє.

Вона знала, що хтось когось уб'є, і це знання бентежило. Але так мало статися, адже вона купила детектив. Це мало статися зі сторінки на сторінку. Інак-

ше не могло бути! С. тихенько вийшла до кухні і знову присіла біля кухонного столу, повного готових налисників (ще тільки намазати їх солодким сиром). Прочитала кілька сторінок, але вони їй далі розмовляли, прогулювались. Перегорнула кілька сторінок і всупереч собі прочитала одне речення:

– Сьогодні увечері я хотів би бути Ведучим, – сказав Лонгфелло і оглянув присутніх.

С. швиденько згорнула книжку з невиразним почуттям вини, зла на себе, розчарована.

Другу половину дня вона переглядала газети за весь тиждень, потім зробила пранку. Діти непомітно порозходилися. Чоловік потонув у скляному світлі телевізора. Непомітно настав вечір – довгий, пустий, немовби випав із бігу часу і розпростерся над містом у неспокійному очікуванні. С. невиразно відчула, що повинна щось зробити, залагодити щось дуже важливе. Вона зручно вляглась у спальні на застеленому ліжку й думала. Потім, за якийсь час, усе здалося їй зовсім простим. Вона одягнула плаща, взула черевикки. Без труду дісталася до вітальні вниз. План будику вона знала добре. На столі стояли порожні келишки з-під коньяку і попільничка, повна недокурків. Сходи були вистелені м'якою доріжкою, тому вгору вона йшла беззвучно. Минула другий поверх, кинула лиш оком на ряд зачинених дверей, ледь помітних у темряві. Не мала певности, яка з двох кімнат нагорі була кімнатою Ульріки. Ризикнула. Двері, коли відчиня а їх, легенько рипнули. Коли її очі якось освоїлися з коричневою темрявою (назовні, в парку, ще горіли ліхтарі) – побачила маленький коридорчик, потім бібліотеку з величезним столом, який стояв посередині, і каміном із темно-червоним жаром. Подвійні ро сувні двері мали провадити до спальні. Були прочиені настільки, що ледь їх зачепила. Побачила сумну по суті, картину – стара спала з широко відкритим беззубим ротом. Була вона майже лисою. Її тіло на-

гадувало С. зчорнілу шкірку від банана. На нічному столику, у склянці, купалися зуби Ульріки і здорово поблискували у світлі паркових ліхтарів. Властиво, тільки вони їй видавалися живими. Над ними переможно хизувалася сива перука зі старанно укладеними, мабуть, панною Шацкі кучериками. С. оглянула спальню, але тут не було нічого такого, що їй було потрібно, тому повернулася до бібліотеки і підійшла до столу. Її погляд знайшов довгий, гострий обрис – ніж для розрізування книжок, невеликий, зручний, з оздобленим руків'ям. Вона відчула в долоні опуклість різби й округлі, приємні на дотик поверхні каменів. Бірюза, подумала вона.

Повернулася до спальні й обережно присіла на край ліжка. Коли вона підносила ножа, Ульріка через якийсь нез'ясовний відрух інстинкту самозбереження прокинулася, а принаймні розплющила очі.

– Що? – неприємно запитала вона, і тоді С., відвертаючи від неї голову, завдала удару.

Її здивувало, що це було так просто. Ніж затримався на мить на чомусь твердішому, а потім увійшов глибше, як у масло. Ульріка зітхнула, не дочекавшись відповіді на своє поспішне запитання.

С. не хотіла більше мати з цим нічого спільного. Вона відчувала огиду до цього мертвого тіла, до цього дому, до себе. Жестом, знаним із детективних фільмів, вона витерла об постіль руків'я ножа і вийшла. Почула ще відголос спущеної води у якійсь із лазничок. Зачинила за собою великі засклені двері.

Наступного ранку, щойно прокинувшись, вона зробила собі горнятко смачної запашної кави, з'їла навстоячки холодний налисник і з почуттям насолоди сперла подушку до узголів'я. Чоловік ще спав, сьогодні ж бо неділя. Почала читати.

– Це неможливо, – сказала Анна-Марі. – Це якийсь кошмар.

Панна Шацкі беззвучно ридала, уся схована за мокрою хусточкою.

– Знаєш, якої думки я не можу позбутися, – почав Лонгфелло, не дбаючи вже про формальності й звертаючись до неї на ти. – Знаєш, що це означає? Це мав бути хтось із нас.

– Ви, мабуть, збожеволіли, – кинув Фрухт, а його голос небезпечно балансував на грані істерики. – Усі ми спали...

– Саме про це йдеться, пане Фрухт, – ніхто з нас не має алібі. Усі ми спали у своїх кімнатах, ніхто нікого не бачив, нічого не можна сказати про цю ніч.

– Це міг бути хтось з-поза дому, так, це ж очевидно, – Фрухт раптом збуджено підскочив. – А слуги, оте дивне понуре фламандське подружжя?

– Вони мали вільний день, – захлипала панна Шацкі.

– Могли вернутися. Чи вона, тобто Ульріка, добре з ними поводитись? Може, не платила їм? Може, знущалася над слугами, а в них роками накопичувалась образа, але цієї ночі, цієї ночі чаша переповнилась, не могли більше стерпіти приниження, не могли...

– Легше, легше, пане Фрухт, – це звучить надто кічовато, – процідила крізь зуби Анна-Марі. – Збираймо факти, а не домисли. А ви, ви чому зовсім не озиваєтесь? – звернулася вона до Лу.

Лу підвівся, закурив цигарку і знизав плечима.

– Це якийсь фарс, – сказав він флегматично й абсолютно спокійно. – Вона це вигала. Це її жарт, розумієте? Може, вона зараз підслуховує згори і вмирає від сміху.

Панна Шацкі ридала ридма.

– Вона мертва, мертва. Зарізана, як скотина.

Лонгфелло злегка скривився на це порівняння.

С. встала і, читаючи далі, пішла на кухню по ще один холодний налисник.

Дорогою зазирнула до кімнати сина. Той спав одягнений.

– А ви телефонували в поліцію, панно Шацкі? – запитала Анна-Марі, подаючи їй чарку коньяку.

Зуби секретарки неприємно дзенькнули об скло.

– Ні, пан Лонгфелло...

– Я подумав, що ми спершу самі з'ясуємо, що зможемо, – сказав Лонгфелло і почав ходити взад-вперед по вітальні. – Ми ж, урешті, цивілізовані люди. Гадаю, ми повинні розповісти одне одному про цю ніч. По-перше, хто останній бачив Ульріку.

– Я, – панна Шацкі піднесла руку, як учень у школі.

– Я допомагала їй лягати, а потім ще якийсь час чесала, чесала... перуку.

– Яку перуку? – запитав Фрухт.

– Вона носила перуку, хіба ви цього не помітили? – озвалася зі злістю Анна-Марі.

– А мав помітити?

– Ви ж письменник, ви повинні звертати увагу на такі речі.

– Який зв'язок між писанням і перукою? Ви верзете дурниці.

Чоловік С. неспокійно поворухнувся і потягнув ковдру. Їй вдалося схопити горнятко в останню мить. Вчорашня пляма сумно темніла на білій постелі. С. довідалася, що після вчорашньої гри у Вбивцю майже всі одночасно пішли до себе нагору. Лише Фрухт іще запарював собі вербену, але й він пішов просто до кімнати. Нічого дивного не помітив.

– Пам'ятаю, що на столі лишалися недокурки, але подумав, що це не моя справа – прибирати тут.

– Кожен із нас міг серед ночі встати й піти на третій поверх, щоби це зробити. Кожен, – сказала Анна-Марі.

– І це жахливо.

– Чи можу я піти побачити її, – запитав раптом Лу.

– Я не вірю, що вона мертва. Вона була надто спритною, аби дозволити вбити себе у власному ліжку. Це недостойно її розуму.

– Власне кажучи, не знаю. Ульріка з ними вчора розмовляла. Мабуть, залишили холодні м'ясива. Ми би самі

собі порадили. – Чи не вважаєте, що це дивно, – Фрухт рушив до кухні. – А й справді приготували два полумиски й хліб, і навіть чай засипаний у чайничок, – гукнув він звідти.

– Так, ніби знала. Ніби підготувала усе. Це свідчить на користь самогубства, панове, – зауважив Лу.

– Мабуть, нема чого далі розмірковувати, треба дзвонити в поліцію, – сказала Анна-Марі.

Лонгфелло схопив її за руку.

– Почекай, для поліції ніколи не буде пізно.

– Речові докази можуть вивітриться, – несміливо сказала панна Шацкі. – Я маю на увазі запах убивці чи якісь інші сліди.

Лонгфелло проігнорував це зауваження. Запропонував спочатку поснідати й випити кави. Може, їм щось спаде на думку.

– Я смертельно голодний, – сказав чоловік С., потягуючись у дверях кухні. На ньому була стара смугаста піжама, у якій він виглядав, як мешканець дому спокійної старости. Вона ненавиділа ці запані смужки.

– Ти вчора лягла спати до вечері, і я нічого не їв.

Вона подивилася на нього крижаним поглядом.

– Якби очима можна було вбивати, я би вже був мертвий, – сказав він, а потім обняв її і поцілував. – А як там сніданок? Сьогодні неділя.

Вона вирішила, що не допустить, аби їй перервали читання.

– Припустімо, що це хтось із нас, – почав Лонгфелло, маючи повний рот печені. – Гм, вибачайте, дайте проковтнути. Що це хтось із нас. Чи пам'ятаєте, чи можете відтворити наші ігри? Хто найчастіше убивав Ульріку і з яких причин? Пам'ятаєте?

– Мабуть, кожен убив її хоч раз, – сказала Анна-Марі.

Панна Шацкі підхопилася зі стільця.

– Я ні, я її не вбила ані разу.

– А чому це? – каверзно запитав Фрухт, і панна Шацкі одразу почервоніла, як півонія.

– Я б не насмілилася. Вона стільки років давала мені роботу.

С. почала втрачати терпіння. Вони крутилися на одним місці. Як могли вони їсти в таку хвилину? Це банда ідіотів. Вона відклала книжку і наказала чоловікові різати грудинку. За мить чудовий запах недільної яєчні розбудив дітей. Годування, подавання, добування їжі, готування – половина мого життя крутиться навколо їдла. Якби я жила одна, подумала, то не приготувала би навіть вареного яйця. За сніданком не вдалося уникнути невеличкого скандалу стосовно часу повернення додому. Закінчилося тим, що син залишив, не доївши, яєчною і зачинився у своїй кімнаті. За хвилину почули звідти монотонну, механічну музику.

– Засранець, – сказав чоловік С. і вийшов з кухні.

Донька, наче нічого й не сталося, попросила матір покласти їй червону фарбу на волосся. С. відповіла, що добре, що звичайно, але як та поприбирає після сніданку. Сама зачинилась у лазничці й читала далі.

– Вам не здається, що це якась дивна ситуація? Що всі ми є авторами детективів, але коли з нами трапляється щось таке, як у наших книжках, ми виявляємося безрадними, зовсім безрадними, – обізався Лу.

– Цікаве міркування, – підсумував Фрухт.

– У нас мало даних. Ситуація теж особлива, ніхто з нас не має алібі, важко визначити мотиви... – почав Лонгфелло.

Анна-Марі поклала собі ще кусочок корейки.

– Сама лиш думка, що серед нас є вбивця... це якось дивно.

– Добрий детектив підійшов би до нас якось психологічно, не гадаєте? – сказав Лонгфелло. – Ще чаю?

Панна Шацкі гарненько склала ніж і виделку на пустій тарілці.

– Гадаю, що треба викликати поліцію.

Лонгфелло вдарив рукою по столі й підвівся, наче ці слова мобілізували його до дії.

– Послухайте, – сказав він. – Дамо собі ще один шанс. Пошукаймо слідів, сформулюймо підозри. Я пропоную, щоби ми вийшли з дому й усе роздивилися.

– Що ви задумали? – підозріло спитав Фрухт.

– Якщо це був хтось зназовні, то повинен був залишити якісь сліди, правда ж? Слід черевика, недокурок і так далі. Якщо ми нічого не знайдемо, то викличемо поліцію.

У його ентузіазмі мало бути щось заразливе, бо всі підхопилися від столу. Окрім Лу.

– Ми усе затопчемо, якщо ходитимемо таким гуртом, – сказав він, розглядаючи свої нігті.

– Будемо ходити обережно, – відповів Лонгфелло і вже стояв біля виходу.

Ні, це неможливо читати, подумала С. Її донька тихенько пошкреблась у двері лазнички і сказала, що вже скінчила розчиняти фарбу.

– Вже йду, – сказала С.

Вона увійшла до спальні Ульріки і намагалася не дивитися на тіло, що лежало на ліжку, але уникнути цього було неможливо. Ульріка в денному світлі виглядала значно гірше, їй не допомогла навіть перука. Тендітні кощаві пальці, що лежали на ковдрі, наводили на думку про сучкуваті галузки екзотичного дерева. Напіввідкритий рот був як діра в землі, що веде у якісь підземні палати, темні й вологі. С., однак, мала враження, що це тіло не асоціюється зі смертю – було радше як реалістична статуя, воскова фігура, драматична, але не страшна. Обережно взяла ніж, який ще лежав на постелі, й обтерла з нього висохлу кров. Навшпиньках зійшла вниз і через напівпрочинені двері на веранду вийшла у парк. Одразу ж сах-

нулася, бо побачила здалеку Лонгфелло й Анну-Марі – вони щось шукали під рододендронами. За мить зникли. Побачила також панну Шацкі – та зосереджено оглядала узбіччя каштанової алейки. Далеко, на почорнілій від сонця й дощу гойдалці колисався Лу і курив цигарку. Він щось гукнув Лонгфелло й Анні-Марі. С. розвернулася і вийшла з будинку через парадні двері. Одразу почула шелест – це Фрухт копирсався паличкою в засохлому листі тут же біля стіни, під вікнами спальні Ульріки. С. відділяло від нього кілька кроків. Вона міцно стиснула ніж і підкралася до нього, як кіт. Навіть зраділа, що це буде Фрухт – вона не любила його.

– Розплющ очі, ти вже мертвий, – сказала вона йому, а він здригнувся й обернувся до неї.

Тоді вона завдала удару. Його очі розширилися, а потім погляд став раптом незрячим і помандрував у небо. Він осів на землю, не дивлячись на неї, зайнятий своїм умиранням. Вона не чекала. Повернулася в дім, витерла ніж об скатертину і поклала на столі у вітальні.

Лонгфелло був весь мокрий. Великі краплини поту стікали по обличчю. Підборіддя в нього дрижало.

Панна Шацкі, цього разу бліда, як крейда, набиравла номер поліції.

– Прошу почекати, – обізвалася владним голосом Анна-Марі. – Тепер уже все ясно. Лу, це ти. Лиш ти був так близько від дому.

– Не мели дурниць. Я був так само далеко, як і ви. Подивися, де гойдалка.

– Ти міг пробігти цю відстань за якихось двадцять секунд, завдати удару і вернутися. Ви з Фрухтом гризлися.

– Ненормальна. Ти поводишся так, наче ми сваримося, хто з'їв тістечка в спіжарні. Тут люди вмирають.

– Благаю, викликаймо поліцію. Я боюся, боюся, – шепотіла панна Шацкі.

– Убивця шастає домом. Вона не вмерла, вона нас вбиває. Вам таке не спадало на думку? Що це упир, – сказав раптом Лу і сперся головою об стіну. – Їдьмо звідси.

Анна-Марі налила всім по півсклянки віскі.

– Лу, ми ж цивілізовані люди. Я не хочу слухати таких примітивних дурниць, – сказав Лонгфелло і душком викинув усе, що було в склянці, не чекаючи на лід.

Лу подивився на нього дивним поглядом. Наче в ньому крилася добре прихована ненависть.

С. вийшла з лазнички і спустила про всяк випадок воду, щоби виправдати таке довге перебування там. Її донька сиділа спиною до дверей – волосся мала розпущене. С. занурювала тепер стару зубну щіточку у фарбу і наносила червону масу на те довге світле волосся.

– Ти впевнена, що цей колір тобі до лиця? – запитала. – Рудий старить.

– То й добре, виглядатиму на двадцятирічну.

С. зітхнула. Фарба залишалася на волоссі густими, криваво-червоними смугами. Ця гра з кольорами справляла їй приємність. Вона подумала, чи не змінити би їй собі колір волосся – з попелясто-русявого скочити у вогняно-рудий. Але в рудому є щось ординарне, щось надто яскраве. Вона виглядала би, як двірничка. Їй раптом захотілося кудись вийти, вирватися з недільної задухи. Вона весело запропонувала всім обід у ресторані. Так, підемо в індійський ресторан, отой біля торгового центру, так, там недорого, і дають великі порції.

– Я вже домовився про зустріч, – крикнув зі своєї кімнати син.

Нічого, пойдуть утрьох.

– Назад машину ведеш ти, – сказав її чоловік, як завжди, коли хотів випити пива.

Вона подумала про нього, що коли хоче, то вміє реагувати швидко, але погодилась. Ми ж цивілізовані люди, сказала вона собі, передражнюючи Лонгфелло. Поки чекала на доньку, яка мала вимити й висушити своє нове червоне волосся, їй вдалося прочитати ще два розділи.

Поліція приїхала під час ланчу – комісар Фонтане, в цивільному, у довгому плащі й капелюсі, його асистент Якийсьтам, у мундирі, троє поліцейських і два експерти, один з фотоапаратом, другий з валізкою. За годину приїхав довгий чорний автомобіль, і забрали тіло Ульріки. Ще за годину – тіло Фрухта. Письменники і панна Шацкі зібралися в кухні, як купка переляканих овець. Лу заявив, що виїздить, але ця заява наштовхнулася на виразний спротив комісара Фонтане.

– Це не по-людськи – вимагати від нас залишатися тут до ранку, – сказав Лу. – Хай там що, але я не спатиму в цьому домі. Прошу зарезервувати мені готель у Байенні.

Фонтане запрошував до нашвидкуруч влаштованої в бібліотеці слідчої кімнати одну особу за одною і задавав слушні питання. Вони спільно встановили, що питав у них одне й те саме, навіть у тій самій послідовності. Які стосунки еднали їх з Ульрікою, як давно були вони знайомі, як часто бачилися, що робили у ніч убивства, хвилина за хвилиною, чи під час перебування тут могло, на їх думку, трапитися щось таке, що стало безпосередньою причиною злочину, чи знають інших гостей і в якій мірі. Пополудні приїхала ще ціла група поліцейських, які систематично обшукали парк і околиці будинку. Послали також по слуг. Ті приїхали увечері в стані близькому до інфаркту.

– Чи маєте ви якісь підозри, комісаре? – запитав Лонгфелло, коли вже було по всьому.

У його питанні прозвучав фамільярний тон, ніби хотів підкреслити, що розмовляє як рівний з рівним.

– Навіть якби й мав, то все одно б не сказав. Ви повинні це знати. Ви ж не звичайний підозрюваний. Ви всі – автори детективів. У вашій присутності кожен злочин має здаватися вишуканішим, аніж є насправді.

Потім попросив у нього автограф у блокнот.

– Прошу написати «Для комісара Фонтане», – додав.

Під час чаю по Лу приїхало таксі. Він попрощався з ними, не дивлячись їм у вічі. Лонгфелло потім сказав Анні-Марі:

– Це він. Даю голову на відсіч, що це він. Де вона його викопала? Ти знаєш якісь його книжки?

– Звичайно, знаю, – відповіла вона з обуренням. – Це найбільша надія детективного роману в Америці. Мене часом вражає твоє невігластво і зосередженість на самому собі, Джоне. Ти взагалі читаєш кого-небудь, окрім себе?

– Він був якийсь дивний...

– Він був нажаханий і не приховував цього, як ти.

Лонгфелло вийняв із кишені хустинку і витер чоло.

– Я не приховую. Просто не терплю істерик. Я пробую зрозуміти. Ти впевнена, що... він – це він? Ти бачила його раніше? Може, хтось прикинувся ним? – Джон Лонгфелло складав тепер хустинку рівненьким прямокутником. – Немає вибору – або він, або панна Шацкі.

У цей час до кухні ввійшов асистент і звелів їм іти у свої кімнати.

– А курити можна? – злостиво запитав Лонгфелло, і було помітно, що він помалу опановує себе.

На столик треба було чекати. Вони замовили якісь гострі потрави з баранини, а донька-вегетаріанка – гриби в шпинаті та броколі з сиром. До цього – великі скибки хліба нан з часником. Більше розглядали людей навкруг, аніж розмовляли. Коли вже оплатили рахунок, С. вийшла до туалету і, миючи руки, подивилася на себе у дзеркало. Здивувалася, яка вона

пересічна. Раніше ніколи цього не помічала. Якби не була собою, а кимось зовсім іншим, ніколи не звернула би на себе уваги. Пересічна жінка середнього віку, яка під попелясто-русявим намагається приховати сивину. І те, що так одягається – як канцелярська мишка. Але ж вона і є канцелярська мишка. Оці блузки й жакети, ці скромні кульчики. Годинник на браслету. Колір помади, який ні з чим не асоціюється, властиво, тінь кольору, тінь помади. Очі, які виразно блякнуть, втрачають вираз. Огрядність – ні велика, ні маленька; невеличкий животик у її віці – допустима річ. Золоті окуляри в тоненькій оправі, які одягала для читання. Ходяча ніякість. Пані Ніхто.

Вона з приємністю вийшла з туалету просто в хол готелю. Впевненим кроком проминула рецепцію, де Лу, нахилившись, заповнював карточку. На дерев'яній оправці ключа помітила номер його кімнати – чотириста щось, четвертий поверх. Вона захекалась, підіймаючись так високо. І ще цей клятий каблук – зовсім розхитався. Дорогою вона шукала потрібного предмета, але побачила лиш величенький важкий глек біля сходів. Не вагаючись, вилила з нього воду на килим, а квіти викинула в темряву коридору. Їй вдалось увіпхати глек у торбу. Вдавала, що відчиняє якісь двері, коли з'явився Лу з гарсоном і валізками. Не звернули на неї уваги. Дуже добре. Вона почекала, аж хлопець піде, і сміливо рушила, витягаючи з торби важкий глек. Той, однак, виявився непотрібним. Лу, як усі мешканці готелів, підійшов спершу до балконного вікна і широко його відчинив. Вона бігом рушила до нього. Заскочений, він навіть не встиг обернутися.

Вона витягнула з торби глек і обережно поставила його на столику, потім поправила волосся біля дзеркала і повернулася до ресторану.

– Скільки можна сидіти в туалеті? – риторично запитав її чоловік.

Коли повернулися додому, вже стемніло. Отяжіла від переїдання, вона всілася в кріслі й знову читала.

До телефону підійшов Лонгфелло. Вони сиділи утрюх унизу в вітальні й пили вино. Фламандка нашвидкуруч зготувала їм якусь вечерю, але майже ніхто нічого не їв.

– Лу мертвий, – сказав Лонгфелло й опустився на канапу. – Вискочив через вікно. Телефонував Фонтане.

На якийсь час запанувала повна приголомшеності тиша.

– Ти мав слухність, це з'ясовує ситуацію. Це він убивав, спершу Ульріку, а Фрухт, мабуть, щось бачив, тож Лу і його позбувся. Це самогубство. Совість не витримала. – Анна-Марі спорожнила чарку.

– Я вражена вашою проникливістю, – обізвалася панна Шацкі. Вона палала від емоцій, як цикламен. – Якщо так, то це кінець кошмару... Хоча він був такий милий, зовсім не виглядав, як убивця...

– Ніхто ніколи не виглядає, як вбивця; це стара засада у написанні детективів. Найпідозрілішим є той, хто виглядає найневинніше. У кого це, що вбиває дитина? – Француженка замислилась, але одразу сама собі відповіла: – Звичайно ж, у Агати Крісті.

– Може, заграємо у Вбивцю, – запропонував раптом Лонгфелло зі злостивим задоволенням у голосі.

Видно було, що він трохи напідпитку.

– Нас же замало, – сказала панна Шацкі.

На жаль, вона була позбавлена почуття гумору. Тоді телефон задзвонив удруге, і до нього підійшла Анна-Марі.

– Комісар Фонтане зараз буде тут. Має якісь питання, з якими не можна зволікати.

Лонгфелло наповнив їхні чарки й пішов на кухню по наступну пляшку вина. Шукав по шухлядах коркотяг, бо заплакана фламандка пішла додому одразу, як тільки подала їм вечерю. Чекаючи на комісара, вони розмовляли про заповіт Ульріки. Панна Шацкі

розповіла їм, що майже все переходить до Фонду, що, властиво, від учора будинок став осередком творчої праці авторів детективів.

– Це звучить, як жарт Долі. Як божий регіт. Космічний абсурд, – Лонгфелло грався келишком. – Ну, так, але ж тут добре буде писати. Вимарене місце.

С. запропонувала чоловікові відкоркувати пляшку вина. У буфеті мали лише якийсь «ергі бікавер», але їй, властиво, було все одно. Цокнулися келишками, і вона повернулася до читання, а він до телевізора.

Фонтане був неприємно здивований їхнім добрим настроєм. Усе ж дозволив наповнити йому келишок і одразу сповістив, що має причини підозрювати, що смерть Лу не була самогубством. Схоже було, що вони всі миттю протверезіли. Комісар розповів їм про таємничу наявність вазона для квітів («Наче хтось хотів спершу вдарити його тим тупим предметом»), а потім витягнув із кишені довгу блискучу колодочку.

– Каблук! – несвідомо вигукнула Анна-Марі.

– Ні, ні, вас не підозрюють. Неможливо було би вибратися звідси непоміченим, приїхати раніше від Лу до Байєнни і повернутися. А зрештою, ви ж усі мали одне одного на оці, правда? – запитав і непомітно кинув оком на черевички обох жінок.

Тоді панна Шацкі, знову бліда, як стіна, розповіла йому про припущення Лу. Що Ульріка не вмерла або, якщо померла, то вбиває їх із могили.

– Та перестаньте, панно Шацкі, я не можу цього слухати, – буркнув Лонгфелло. – А ви не думали, комісаре, з яких причин – через нерви, наприклад – Лу міг сам узяти отой вазон, а каблук належить, скажімо, покоївці або попередньому мешканцеві? Знаєте, може, вам це видасться нахабним, але ми вже все з'ясували. З якихось незнаних нам досі причин – ми можемо про них тільки здогадуватись – Лу вбив Ульріку. Може, йшлося про якийсь спадок, про якийсь зобов'язання...

– Може, боявся її розчарувати, – замислено додала Анна-Марі.

– ...ми цього точно не знаємо. У кожному разі, Фрухт був свідком чогось, щось знав або про щось здогадувався, тому Лу мусив його ліквідувати. Він вдавав, що гойдається, але насправді лише шукав нагоди, щоби нанести удар. Поки ми шукали доказів, він підбіг до Фрухта і вбив його тим самим ножом для розрізування сторінок, що й Ульріку...

– ...але боявся докорів совісти, – перебила його Анна-Марі. – Не міг витримати того, що зробив. Тому й пішов від нас. Насправді він шукав можливости для самогубства.

Фонтане зітхнув і сказав, що це справді дуже переконливо. Потім, однак, замість того щоби віддатися настроєві тріумфу, він почав розпитувати їх про зовсім інші речі. Запитав, наприклад, чи знають вони, скільки мають читачів.

– Як це, скільки читачів, – здивувалася Анна-Марі.

– Ви питаєте про тиражі?

Він записував на серветці, поки вони називали йому приблизні цифри.

– Коли книжка є в бібліотеці, її читають кілька осіб, це теж треба взяти до уваги, – Лонгфелло домагався точности.

– Це ж можуть бути сотні тисяч людей, – обізвався комісар і здивовано свиснув. – Чи ви знаєте, що це за люди?

– Переважно це жінки. Жінки більше читають, – Анна-Марі сказала це із задоволенням.

Лонгфелло був у більш філософському настрої.

– У певному смислі вони якимось повинні бути схожими на нас. Має існувати певна схожість, інакше ми не розуміли би одні одних. У мене є своя теорія стосовно цього: що читання детективів – це суто терапевтична компенсація. Візьміть до уваги отих, – він кинув оком на листок із розрахунками комісара, –

кількасот тисяч читачів. Якби вони не читали детективів, то напевно стали би вбивцями, – він захехекав.

Комісар Фонтане обвів кружечком приблизний результат і зітхнув.

С. неспокійно поворухнулася. Кинула оком на чоловіка – той дрімив перед телевізором. Але ж він зістарівся, подумала.

Анна-Марі непевним кроком рушила нагору. Ручкою зробила жест, який казав: «Зараз повернуся». Панна Шацкі дрібними ковточками попивала своє вино. Очі її блищали. Чоловіки розмовляли про сутність письменницької праці. Фонтане задав вічне для авторів питання: звідки ви берете ідеї.

– Я справді не знаю, звідки до мене приходять ідеї. Я просто уважно приглядаюся до дійсності. Фантазія – це другорядна річ, – Лонгфелло говорив так, наче мав перед собою цілу аудиторію. – Дев'яносто відсотків успіху – це працьовитість. Коли я бачу, як люди гайнують час на дурниці, мені просто прикро. Кожен міг би написати роман. Я походжу з родини, де цінували вміння організовувати свій час і творчі зусилля. А передовсім – логічне мислення. Дійсність є значно логічнішою, ніж ми думаємо. Тому...

– Мені треба вийти, – сказала раптом С. – Я переїла. Ота гостра ягнятина пече мені шлунок.

Її чоловік здригнувся, його непритомний погляд пересунувся по ній і знову безпомилково влучив у телевізор. Він кивнув. Вона взулася і сягнула по плащ. Вирішила, однак, що він не буде потрібний, і знову повісила його на вішак. Повернулася за чверть години, може, раніше. Чоловік не змінив пози.

– Легше? – запитав.

– Легше, – відповіла.

– ...усе можна з'ясувати раціонально, рано чи пізно, – закінчив Лонгфелло.

Фонтане погодився з ним.

– Інакше я не працював би в поліції. Але ви, однак, маєте визнати, що бувають нерозв'язні справи. У нашому архіві є ціла полиця таких справ.

– Ах, як цікаво! Я б охоче ознайомився як-небудь із такими випадками. Може, з цього виникла би якась книжка.

Комісар почав збиратися до виходу і, коли вже стояв у дверях, обізвався з ваганням:

– Знаєте, я не такий детектив, як у ваших книжках, якщо такі взагалі існують...

– Що ви хочете цим сказати?

– Що в дійсності усе це виглядає інакше. У вас злочин завжди якийсь мізерний, вбогий, зведений до звичайної дії... позбавлений якогось справжнього жаху. У ваших книжках ідеться про те, щоби виявити його мотиви і викрити винуватця, так наче це все залагоджує. Шерега нераціональних подій і дуже раціональне розв'язання. Ви в це вірите? Вас це не розчаровує?

– Розчаровує? Адже йдеться тільки про істину!

– Ба! Що таке істина? – Фонтане потер чоло жестом дитячої безрадности. – Мене більше цікавить механізм – як це все діє. Пізнати механізм.

– Як? – з натиском вигукнув Лонгфелло.

– А якби от не з'ясовувати, а затемнювати? Не спрощувати, а ускладнювати? Що ви на такий спосіб?

– Що ви, чорт забирай, хочете сказати?

– Що, наприклад, раціональні події можна пояснити лише нераціонально...

– Ви мене вражаєте, комісаре, – обізвалася раптом панна Шацкі. – Ви маєте на думці духа Ульріки?

– Ох, ні, ви не зрозуміли мене. Прошу від мене побажати пані дю Лак усього найкращого. Зрештою, завтра, напевно, побачимося.

Фонтане рушив до виходу. Лонгфелло затримав його жестом руки.

– Я піду по неї, – сказав він і рушив нагору.

– Що зі мною тепер буде? – запитала панна Шацкі з міною маленької дівчинки.

Замислений Фонтане не встиг відповісти, бо згори почувся гуркіт і перелякані прокляття Лонгфелло.

Панна Шацкі кинулася комісарові на шию, істерично ридуючи:

– Вона мертва, вона мертва, правда? Її теж убили. Нас всіх уб'ють.

Комісар, заспокоюючи, гладив її по голові.

– Вам нічого не загрожує. Вам справді нічого не загрожує. Запевняю вас. Ви ж не пишете книжок, правда?

Потім спокійно підійшов до телефону і набрав номер поліції. Весь час відчував на собі чийсь дивно сконцентрований, могутній погляд.

С. відклала книжку, хоча до кінця залишалася одна сторінка. Потяглася і пішла на кухню розчинити собі таблетку від печії. Далі їй не хотілося читати. Потім сіла біля чоловіка, і разом до півночі дивилися якийсь американський фільм, повний погонь і стрілянини.

Вранці, випускаючи kota на балкон, вона побачила, як під її будинок підїхала поліцейська машина. Побачила, що з неї вийшли троє чоловіків і рушили просто до її підїзду. Один із них мав на собі плащ і смішний, старомодний капелюх. Їй здалося, що вона його звідкись знає.

Місяць у Шотландії

Перша сцена мала виглядати так: я йду з валізкою під'їздом, посипаним гравієм, дзвоню у двері, мені відчиняє одягнена в чорне служниця. Так звичайно починаються фільми та оповідання, і так я це уявляла собі в літаку. Я, власне кажучи, знаю світ лише з фільмів і книжок – тож чи можна сказати, що знаю світ?

З якихось причин ніколи не буває так, як я уявляла собі раніше. Діється це, гадаю, тому, що у світі є надто багато змінних величин, набагато більше, ніж може вмістити моя уява. Жодна уява на це не здатна, хіба що вона натхненна, хіба що це буде візія. Але можливе також інше пояснення – гра з Богом: він дає, щоправда, фантазію і натхнення, але не дозволяє передбачити найбанальніших подій. Дає тупий ніж, паперовий молоток, скляний гвіздок. Можливо також, що уява якимось чином вичерпує дійсність – те, що уявлене, не може вже статися. І навпаки – трапляються тільки неуявлені речі. Це могло би означати, що уява і дійсність черпають з того самого джерела, з почекальні дійсности. Сполучені посудини.

Може, це лиш моя уява є такою калікою. Може, існують люди, які вміють передбачити все одразу і повністю або принаймні передчути в якихось загальних обрисах. Ясновидці. Суха авторитарна мудрість пасьянсів.

Пані – нехай зветься – Скочмен розіслала звістку через своїх знайомих у Лондоні, що прийме у себе письменницю. Що взамін за мовчазне письменницьке товариство (письменники – це мовчуни) забезпечить умови для творчої праці. Нехай це буде жінка і полька.

Так я там опинилася. І все було іншим, аніж я уявляла собі раніше.

Я в житті не бачила такої мінливої погоди. Прогнози погоди від Бі-Бі-Сі 3 тихо й непевно жебоніли з маленького радіо, яке стояло на каміні – несміливі, без віри у власну силу переконання. Перед кожним виходом на прогулянку моя рука звично шукала знайомої ручки парасолі. Ані разу за весь цей місяць не побачила я блакитного, відкритого неба; хмари чаїлися за верхівками дерев і в одну мить опановували весь простір. Раптом починав падати дощ, хоча б на хвилику, хоча б напоказ.

– Садівник зламав ногу, тому ми гріємо електричними пічками. – Це було одне з перших речень, які вона вимовила. Я тоді не зрозуміла цієї таємничої залежності, але пічка нагрівала мою кімнату за кілька хвилин. Я була в країні, де будинки опалюють у червні.

Тут усе було давно вже усталеним. Неможливі були ніякі імпровізації. Кожна річ стояла на своєму місці, ніби протягом тих років, які в моїй країні багато разів перевертали все, що тільки можна, догори ногами, тут речі терпляче шукали своїх місць і, знайшовши їх нарешті, позивали гнізда. Скільки часу потрібно китайській нефритовій фігурці дракона, щоби опинитися там, де вона повинна бути. Сто, двісті років? Усілякі абищиці на фортеп'яно, які ніби приросли до чорної лакованої поверхні інструмента. Картини на стінах так прижилися, що їх майже не помічаєш. Килим, досконало поєднаний з дерев'яною підлогою, доведений до чистої квінтесенції м'якості під ногами; бронзові вікторіанські лампи, сховані за межами власного світла.

Я швидко зрозуміла, що ми обидві були певним чином занурені в минуле. Я внаслідок того, про що хотіла писати – мені шість років, я мандрую розлогіми сонячними долинами Одри, зачудована безумовною красою вперше почутої по радіо «*Girl*» Бітлзів. Вона – за віком. Коли маєш стільки років, то вже не встигаєш на виклик щоденного тут і зараз.

Так чи сяк, а нас відділяли одну від одної піввіку. Статечна англійська вітальня намагалася витворити між нами якусь площину порозуміння. Для мене її минуле не вміщалося в уяві. Тремтіло, як міраж.

Я ще на початку сказала їй, може, це й прозвучало не дуже чемно, що від мене важко чекати співучасти в глибоких дискусіях. Моя англійська, як сама бачить, досить убога. Я не маю здібностей до мов. На моє здивування, вона не виглядала розчарованою. Усміхнулася.

Вранці я сходила до їдальні на сніданок. Діставала саме те, що замовила попереднього дня на малесенькій карточці. Найчастіше рідке варене яйце, грінки, сік і каву. Вона вже була по сніданкові, може, взагалі не снідала. Сідала біля мене на хвильку, дивлячись, як я їм. Може, мені це здавалося, але я помічала в отому пригляданні до мого ранкового апетиту якусь чулисть. Уранці я завжди була найбільш балакучою. Приводом була свіжа газета, а в ній кінець війни в Косово, заворушення в Лондоні, шлюб принца Едварда. Я лише старалася не формулювати своїх поглядів на світ із повним ротом

Вона була невисока, худенька, фарбувала, як гадаю, волосся. Той світлий натурально-лляний колір видався мені досить незвичним у її віці. Носила довгі спідниці та кашемірові светри. Чорні або сірі. Вечорами накидала на плечі шотландську картату хустку.

Майже цілий день я писала, вражена тим безміром часу, який простягався переді мною і не переривався нічим, за винятком власного голоду. Коли мені вже боліли зап'ястя від стукання по клавіатурі, я лягала на підлозі й пригадувала деталі, марила й вигадувала, вивчала всі можливості часу. Вперше у житті я писала про себе, але зі здивуванням відкривала, що писання про себе творить когось іншого. Що не можна бути одночасно спостерігачем і спостережуваним, тим, хто пізнає, і тим, кого пізнають. Мабуть, тому в

усіх спогадах є якась фальш, а в кожній автобіографії – творення.

Література є якимось санкціонованим, увільненим від етики, суспільно схваленим і чарівним обманом. Гадаю, що тому й тягло мене завжди до писання. Чи існує ще щось інше, що давало би такі можливості вигадувати, обманювати різними способами, виправляти дійсність, придумувати їй інші можливості? Письменники – анархісти універсалій, релятивісти від народження, випробувачі істини, винахідники альтернатив – саме це пробувала я їй сказати, коли вона делікатно запитувала, над чим я зараз працюю.

Її минуле видавалося мені чорно-білим, як старий фільм. Люди рухалися в ньому нервово і швидше, ніж насправді. Усе там було якесь неоковирне, не мало глибини.

І сама вона була така – нереальна. З'являлася завжди, як дух, зникала у лабіринтах поверхів.

Після сніданку я закурювала у своїй кімнаті цигарку, відчиняла вікно, бо дим їй заважав. Я боялася, що він може допасти її у непростих для локалізації спальнях. Уявляла її в піжамі або з папільйотками на голові. Це підбадьорювало мене, зближувало. Дім стихав. Зрідка долітав до мене з парку шум косарки для трави. Опівдні перед моїми дверима з'являвся кошик з ланчем – термос із чаєм, другий із супом, канапка, загорнені у серветку ложки й виделки. Їла я його абияк, читаючи.

Перші дні були дивними, в аеропорті загубився мій багаж, тому опинилася я тут без валізки, лише з підручною торбинкою і, на щастя, з портативним комп'ютером. Маргарет, служниця, чи як це назвати, я ж виховувалася в комуністичній країні, принесла мені купальний халат, зубну щіточку й пасту. Дістала я також один із кашемірових светриків господині і куртку від дощу. Єдиною моєю власною річчю був у ці дні комп'ютер, який охоче світився на столі, наче переносний вівтарик.

Я писала. Писала від ранку, з тією неуважною, ледь помітною перервою на ланч, писала також, ходячи по кімнаті взад і вперед, виглядаючи через вікно, розглядаючи неспокійне шотландське небо, курячи цигарки. Я розгортала свої власні привезені простори, завертаючи час до якихось власних початків, називаючи образи, які ледь запам'яталися. Монастир, думала я, так, мабуть, діється у монастирі, реальність густішає, виявляється, що єдине її джерело міститься в мені самій, що немає іншого світу, окрім мене, що описування світу є, по суті, описуванням самого себе, немає іншого шляху, крім того банального «пізнай самого себе», опиши самого себе, опиши те, що, як тобі здається, є тобою.

Близько другої, третьої пополудні я брала парасольку й виходила на поквапну прогулянку. Згодом я звикла до дощу. Кружляла буйним парком, його вогкими, слизькими стежками, які балансували десь на урвищах, застиглих над річкою, що текла вниз. Хащі рододендронів, понурі туї, плющ, який обплітав старі стовбури дерев. З-під ніг мені вискакували дикі крілики. Часом нерухоміли в метрі від моїх ніг і дивилися на мене одним оком, упевнені, що я їх не помічу. Низько над головою пролітали літаки до Единбурга. Я могла розпізнати їх барвисті хвости.

Верталася я на чай. Маргарет приносила мені його на таці й ставила на столику перед дверима, завжди з кусочком кексу.

Бачились ми лише увечері, за обідом. Стіл у їдальні накритий на дві особи: я з одного боку столу, вона – з другого.

– Навіщо ви це робите? Навіщо запрошуєте до свого дому чужих людей? – запитала я.

Вона відповіла на другу, непоставлену частину запитання.

– Я зовсім не почувуюся самотньою, – сказала. – У мене тут багато спокою, а ви потребуєте спокою, я вам просто його дарую. От і все.

Тож я й діставала в дарунок довгі вечори, які ніколи не закінчуються, бо там на півночі дні у червні незрівнянно щедріші, ніж у Польщі. Весь час було ясно, коли я лягала спати і коли вставала. Було ясно, коли я часом будилася під ранок, аби неспокійно справдити час на годиннику, встигнути здивуватися йому і спати далі.

Моя лазничка доводила мене до розпачу – незрозумілий винахід окремих кранів для холодної та теплої води доводив до того, що я чулася безрадною. Тому кожне миття голови перетворювалось на купання. Я лежала у ванні, простежуючи монотонний візерунок шпалер, який вводив мене у стан майже медитаційний.

Цей час без властивостей, рівномірно маркований годинами трапез, досконало поділений на частини, втримував мене у собі. Не треба було чогось робити, не траплялося нічого несподіваного, не дзвонили телефони, ніякі листи не виривали мене з цієї дивної споглядальної рівноваги. Усе відбувалося одне за одним, надходило з неблаганною певністю. Ніколи не забракло цукру в цукерничці, не розсипалася сіль, не розлилося вино. Дім був досконалим механізмом, накрученою колись давно музичною скринькою. Уперто й систематично відкривав день за днем, заїдав у тому самому місці, на кранах із водою, аж поки цю дрібну недосконалість я не почала сприймати як частину цілісного порядку. Години мали однакову довжину, хвилини – однакові розміри. Чи ж можна дивуватися, що кожна звістка доходила сюди приглушена відстанню, знебарвлена, нереальна? Була відлунням якихось далеких світів, чимось, що насправді не існує. Будинки старіли тут природним чином, речі благодійно нагромаджувались на горіщах, засинали під покривом з пилюки. Достойно жили вікторіанські меблі, середньовічні скрині не сприймали свого існування як особливу подію. Шотландію можна би визнати досконалим витвором фабрик Бога.

Обідали ми зосереджено. Побрязкували старосвітські ножі, виделки. Вона ставила обережні запитання, вивчаючи мене, делікатно відкриваючи простір для визнань, ніколи напругу, ніколи насильно. Це мене в ній захоплювало. Чи їх навчали цього в дитинстві, чи цим, по суті, і є знаменита англійська холодність – давати іншій людині місце для буття, для формування, для усвідомлення крок за кроком, з яким делікатним витвором маєш справу. Отож і я, з певним здивуванням, що теж це вмію, описувала круг неї кола. Коли хотіла її про щось запитати, я подумки старанно перекладала питання англійською мовою, а воно після цього на цілі милі віддалялося від польського оригіналу. Переклад на англійську був, отже, перевертанням бінокля, використанням його так, щоби він не наближував, а віддаляв. Тому розмова справляла мені приємність. Починання речення від «*well*», яке ставить усе, що говорить, під якийсь вагомий знак питання, релятивізує кожну думку. У цьому «*well*» в'яне зародок будь-якої революції, розлазить задум будь-якого маніфесту.

Часом я усвідомлювала, що не паную над своїм тілом. Робила міні, вимахувала руками.

– Твоє обличчя виражає все, – сказала якось вона, спокійно підносячи чашку до губ.

Я сприйняла це не як комплімент, але вперше відчула якийсь обережний вияв симпатії. Її обличчя не виражало нічого.

Вона розпитувала мене про Польщу. Якось після кави, яку, за ритуалом, пили у вітальні, я показала їй на карті, де я живу. Вона дивилася з удаваним зацікавленням – підняті брови, спокійно повторюване «*yes, yes*», коли я реферувала їй історичну ситуацію краю. У якомусь раптовому проблискові я здогадалася, що для неї це не мало ніякого значення. Спати вона пішла раніше, сказала, що чувається дуже втомлено.

Ще коли не віднайшовся мій багаж, мої добре знайомі речі, вона показала мені бібліотеку. Входилося туди з маленького подвір'я, отже, була відділена від решти дому. Була там *Encyclopaedia Britannica* 56 року, зібрання світової прози у гарних темнозелених шкіряних оправах. Були альбоми про мистецтво, каталоги з аукціонів, словники, лексикони, декілька випадково підібраних філософських книжок, якісь всесвітні історії, мітології. Тому, поки не прийшли ще мої книжки, я сиділа у тій бібліотеці на драбинці й переглядала усе справа наліво. Наштовхнулася, на своє здивування, на цілу полицю книжок про Польщу. Знаходила там дуже цікаві речі. Наприклад: «*Poland is a country which has popped up on the map of Europe from time to time though never quite in the same place twice*».* Могутня мітологія зі вступом Грейвза, видана 1958 року, з англійською самовпевненістю стверджувала, що «*Silesia, Germany*». Не вірячи власним очам, я прочитала в якомусь американському журналі про «*polish concentration camps*». Увечері дзвонила додому з будки в містечку, аби впевнитись, що дім ще існує.

Десь саме тоді, за тиждень після приїзду, я вибралася на першу краєзнавчу ескападу. Двадцять хвилин їзди приміським двоповерховим автобусом – і я вже в Росиліні. Місце, рекомендоване в моєму путівнику завдяки незвичній каплиці, де за сто років до Колумба на стінах помістили візерунки американських рослин – знак, що шотландці бували в Новому Світі значно раніше. Не про це мені йшлося; історія завжди здавалася мені неістотною. Я поїхала туди, бо незадовго до того знайшла згадку про Святий Грааль, укритий у тій каплиці. Він міг там бути. Колись.

* Польща – це країна, яка несподівано з'являлася час від часу на карті Європи, але ніколи двічі на тому самому місці.

Якщо взагалі існував. У самотності моєї кімнати мене охопило якесь збудження. Я миттю зіставила – і це було як вибух – те, що мені сказала моя господиня попереднього вечора. Що в Росиліні є дослідний інститут, де клонували овечку Доллі. Вівця, Агнець, Христос, Кров Христова, Тіло Боже, Гени, Хромосоми, Безсмертя. Може, я ненароком опинилася в самому центрі світу, в самому центрі таємниці? Маленький дощовий шотландський Єрусалим. Периферійний центр світу. Центральна периферія. Скарб, укритий у найменш очікуваному місці. Мереживні, вишиті клейнодами краї космосу. Я їхала на верхній платформі автобуса вогкими зеленими долинами, рівнинами, симетричними, нудними. Квиток до капліці коштував два з половиною фунти.

Потім я сіла в маленькому готельному барі й замовила великого «гіннеса». Капліця і справді була гарною, я долучилася до купки туристів, які вели зачарованими очима по склепіннях, скеровувані словами екскурсовода у шотландській спідничці. Але не було там Грааля. Я знала це. Я відчула би, якби він там був. Овечка Доллі – це черговий науковий експеримент. Її принесене в жертву тіло нічого не означає. Дрібна, неістотна надія на безсмертя. Гірке міцне пиво вдарило мені в голову. Додому я знову верталася під дощем.

Зла й роздратована я притягла на обід оту книжку зі згадкою про Польщу.

– «*Poland is a country...*» – читала я моїй господині.

Вона відклала ніж і виделку, слухаючи.

– Так, це правда, – говорила я. – Ми ростемо, як нічні рослини, розквітаємо лише на одну ніч у році, в ніч на Івана Купала. Наше насіння мандрує ріками в світ. Ми з'являємося час від часу лише внаслідок війн, повстань та історичних катастроф. Щоранку ми міняємо мови, як одержі. Ми метиси, в нас дома на колесах, паспорти наші, властиво, нерозбірливі. Ах, ми без

труду пишемо кирилицею. Навіть наш папа переносний – мандрує то туди, то сюди – неспокійний чоловік у білому. Ми ніколи не виростаємо, тягнемось за десертом, коли ще не принесли друге. Ми й справді таємничий народ, ми з'являємось й зникаємо. Може, це вина клімату чи безкрайніх рівнин. Наша маленька рослинна цивілізація залишає після себе інфантильні сліди на розчарування усіх майбутніх археологів: барабанчики, поламани олов'яні солдаттики, окремі слова, надто важкі, аби їх можна було вимовити.

Потім ми в мовчанні їли гаггіс. Вона звеліла Маргарет відкоркувати ще одну пляшку вина. Ми цокнулися келишками. Коли перейшли на каву, вона на хвилю зникла. Повернулася з оправленою в рамку фотографією. На ній був молодий чоловік, властиво, хлопець у мундирі Британських ВПС. З широкою усмішкою, з ріденькими, задерикуватими вусиками. Світлі очі дивилися просто в об'єктив, лукаво, задирливо. За ним – якийсь невиразний плаский краєвид.

– Його звали Тадеуш Понятовський, – сказала.

Вона вимовила це ім'я повільно, бездоганно, без помилок. Я зауважила, що це знане в Польщі прізвище. Вона поставила фотографію на столику, і ми посідали з чашками кави в руках біля електрокаміна (садівник зламав ногу). Подумки я формулювала якесь делікатне запитання, наступне запитання, що вписувалося би в цю ситуацію, наче кубик, якого бракує, – м'яко, природно, як по маслу, питання, яке латало би дірку, але нічого не пришвидшувало, яке насправді ні про що би не питало. Але вона озвалася перша. Сказала, що його збили вже під сам кінець. Що невідомо навіть, куди він упав. Я мовчала.

– Я кохала його, – додала вона ще, і чашка легенько й чарівно дзенькнула об тарілочку.

Від несподіванки я подивилася на неї, і знову моє обличчя багато чого, мабуть, виражало, знову говорило всупереч мені самій. Вона тепло усміхнулася.

Це була банальна історія, якщо історія кохання може бути банальною. Вони обоє в мундирах хакі. Продуктові картки, ночами великі міста зникали, затемнені, з поверхні землі.

– Мені здавалося, що я без нього не зможу жити, – закінчила вона. – Він говорив з таким самим акцентом, як ти.

Так ось чому я тут була. Виходить, я мала щось спільного з Тадеушем Понятовським, пілотом, який загинув десь над Гамбургом.

Вранці я знову писала. Неохоче, через силу. Екран комп'ютера терпляче чекав на кожне речення. Хапав його, затримував, приносив мої слова. Не зморгнувши, приймав кожну обмовку, кожну помилку. Делікатно підганяв мене пульсуванням курсора. Я непомітно переносилася в минуле. Писала про саму себе, про себе ще без властивостей, без посвідчення особи, без зобов'язань, без планів, без навичок, без роздумів. Я писала про себе, занурену в неясні образи. Маленька дівчинка, яка є ледь що органами чуттів, сприйняття у неї кривулясте, вона нічого не розуміє, бачить те, що хоче побачити. Світ – це крапля, події не мають фабул ані причин, змінюють одна одну випадково або у таємничих проблисках якихось асоціацій. Комп'ютер без тіні сумніву приймав усе. Його слухняність підбадьорювала мене. Зате я мала сумніви – кому яке діло до мене, чому я вирішила, що мене варто записати з якимось моїм невиразним, незначним минулим. Чи не діються на світі важливіші речі, варті опису? Чи ж не діється завжди так, що важливішими є інші? Чи ж газети за сніданком не говорять нам про це цілком ясно, не вказують на існування загальноприйнятої ієрархії цінностей? Яке значення має якийсь вечір тридцять років тому, не помічений історією, ніде не зазначений, не записаний, якого ніхто, крім мене, не запам'ятав?

У кошику з ланчем лежав кремовий конверт, а в ньому записка від моєї господині. Вона хотіла би щось мені показати пополудні. Вона чекатиме мене о третій, я маю спуститися до їдальні. Як це по-британському, подумала я.

Вона повела мене на другий поверх до однієї з нежилых кімнат. Це була наріжна спальня з великим ліжком, прикритим мережаним накривалом. Стояли тут легкі колоніальні меблі з бамбуку, несподівано екзотичні.

Це була дитяча кімната. На бамбукових стільцях сиділи ляльки зі здивованими керамічними личками. На ліжку – два ведмедики, меланхолійні створіння з хутром, витертим від пестошів. Але вона хотіла показати мені щось інше – великий ляльковий дім. Він мав дах і комини, кільканадцять вікон, двоє дверей. Вона обережно відчинила його, як маленький театр, розсунула зовнішню передню стінку, і тепер ми побачили кількаповерхову середину дому.

Перед нами відкрилися чотири яруси. Внизу була кухня й комірчина. Умебльована в старому стилі, з великою мийкою з двома раковинами для чищення м'яса та овочів. З буфетом, ущерть заповненим фаянсовим сервізом, де десертні тарілочки були завбільшки з ніготь. На стінах висіли каструлі й сковорідки. Дерев'яний стіл видавався зношеним від постійного використання. Мітла застигла у змітанні на совочок невидимого сміття. Біля неї сиділи дві маленькі миші. До них спокійно приглядався чорний кіт.

– Фігурки зроблені з воску, – сказала вона.

У комірчині на гаках висіли великі шматки воскового м'яса, свинячі шинки, тушки кріликів. Обнадійливо виглядали на полицях закорковані пляшки. Вино? І ще маленькі бляшані шабатурки на тістечка, в'язки часнику, кошик з овочами, качани капусти, слоїки з джемом чи, може, медом.

Вище була вітальня. Стіни в ній оббиті шовковими блідо-рожевими шпалерами з делікатним візерунком. Тут були комоди з галереями виставлених на них родинних портретів, два столи, один великий, різьблений. Стільці стояли безладно, а віко піаніно чи, може, клавесина – відкрите, немов щойно закінчився вечірній концерт, і усі вийшли в сад відпочити перед вечерею. Картини на стінах кількома штрихами імітували розлогі простори. На другому столику, меншому, поставленому ближче до каміна, лежали газети, і якщо напружити зір, можна було прочитати на них заголовок: «*Daily Mail*», та розгорнутий альбом з фотографіями, такий справжній, що одразу хотілося обережно взяти його двома пальцями і через збільшувальне скло розпізнати обличчя людей, ув'язнених на знімках. Поряд лежали поштові листівки й ножики. І ще тут були сходи, які вели нагору до двох спалень. Одна – маленька і темна, з вузьким ліжком, шафою для одягу і трюмо, у другій стояла без руху власниця цього картонного маєтку. Стояла біля розкішного ліжка з балдахіном – невисока воскова лялечка, одягнена у вицвіле мереживне пляттячко, зі світлим розпущеним волоссям і вплетеним у нього побляклим бантом. Її пухкеньке, майже зовсім біле обличчя із сильно наведеними бровами виражало якусь думку. Я на мить замислилась над цим, але мені важко було назвати цей добре знайомий вираз. Біля її ніг лежала маленька блакитна парасолька. Капелюхи поневірялися на плюшевій канапі. На туалеті перед дзеркалом зі станіюлю стояли пляшечки й слоїчки.

Над спальнями, під спадистим дахом цього фанерного дому була дитяча кімната й маленьке горище, завалене коробками від капелюхів, поламаними меблями, валізами. А в дитячій кімнаті біля дерев'яного коня на коліщатках стояв мініатюрний ляльковий будиночок, але його облаштування, ота іміта-

ція імітації, було вже таким маленьким, таким умовним, що не піддавалося сприйняттю і затирано свої обриси.

Моя господиня обережно посадила ляльку на ліжко – це був єдиний рух, який вона відважилася зробити.

– Вона мала трьох чоловіків, – сказала про неї. – Перший кудись подівся, зник, тому взяла собі другого, але той у свою чергу втратив ногу, і вона зробила його своїм садівником. Третій чоловік теж погано скінчив – почав пити й урешті-решт кинув її.

Ця історія здалася мені правдоподібною тільки тому, що вона в неї вірила.

– Можеш приходити сюди, якщо хочеш, – додала вона під кінець.

Я не відважилася. Лежала потім на ліжку і відтворювала з пам'яті одну деталь за іншою з тієї картонної імітації світу. Гралася ним у своїй уяві. Дві миші в кухні втекли від kota під буфет. Увечері, по обіді, коли роздягалася в лазничці перед купанням, побачила у дзеркалі своє оголене тіло. На якусь мить здивувалася, що в мене є груди, у цю коротку мить я бачила худеньке, маленьке, пласке тіло дівчинки, а потім, зі здивуванням, у молочному світінні комп'ютерного екрана розглядала свої руки.

В останні кілька днів червня настала сонячна, вітряна погода. Мені вже не хотілося писати. Я сиділа на веранді, вигрівалася на сонці. Розглядала в бінокль птахів і диких полохливих кріликів. Кілька разів бачила її саму. Парковими стежками вона котила перед собою велике металеве колесо, підпираючи його прутиком. На голові мала блакитний капелюшок, зав'язаний під підборіддям м'якими стрічками.

Ночі стали умовними, абиякими, швидкоплинними. Сумерк одразу переходив у світанок. Рожевий відсвіт на заході взагалі не зникав. Я перестала орієнтуватися, де на небосхилі захід, а де схід.

Суб'єкт

У монографії про його творчість, яку він саме почав читати за ранковою кавою, була незначна помилка. Отож, його роман «Відкриті очі речей» був виданий вісімдесят другого, а не четвертого. Авторка монографії з якихось причин поминула оте перше закордонне видання поза цензурою. Він зробив олівцем поправку і закурив першу цигарку. Тепер у нього лишалося тільки чотири – він мусив обмежувати себе. Лікар сказав, що в його віці треба взагалі кинути курити. Він, однак, знав, що без куріння не буде писання. Існувала пряма залежність між затягуванням цигарковим димом і писанням. Дим, заповнюючи його легені, одночасно якимось чином урухомлював його пам'ять, мабуть, тому, що і дим, і пам'ять мають однакову природу – плинні смуги, які несподівано звиваються в кільця, у викрутаси, в прозорі шереги шарів, що тривають якусь мить в удаваній структурі, а потім без вороття зникають. Трішечки зосередившись, можна було завдяки незбагненному чуду перетворити ці плинності в слова й речення.

Він перегорнув кілька сторінок, і раптом його увагу привернули слова: «Герой цієї приголомшливої оповіді, *alter ego* автора, має те саме ім'я і навіть живе за тією самою адресою: Варшава, тильний бік Алей». Він прочитав їх кілька разів, затягаючись димом. Пригадав той час, двадцять років тому, коли писав «Відкриті очі речей». Страшний час, безнадійний. Здавалося, це вже кінець світу, а однак усе скінчилося добре. Але що таке добре, а що погано, подумав він і кинув хижий погляд на оті чотири цигарки, які залишалися йому до кінця дня. Тоді добре писалося. Невизначений розпач, почуття абиякості та абсурду сприяли розмахові, були чулою матір'ю, яка пестила

слова, вигодовувала цілі абзаци, відкривала таємниці казкових, нереалістичних зв'язків, підсувала, як на тарілці, готові образи. Сьогодні все зробилося паперовим, хоча ззовні, може, і виглядало солідно, але якби схотіти сьогодні якось це описати, треба було би продиратися через шари сміття, через зотлілий папір подій, ментальність хвилин. Нормальність була нецікавою, повною дрібних проблем, маловажливих абищиць, які щоранку висипалися з газет, як пісок, і одразу припадали пилом.

Самборський підвівся, глянув на цигарки й вирішив вийти з дому. Накинув лиш піджака – погода була гарною. Усталеним маршрутом, подвір'ями й переходами між будинками, вийшов на головну вулицю міста, звернув на площу з костелом і одразу опинився у своїй улюбленій кав'ярні. Дорогою йому вклонилися кілька осіб, серед них пара молодих людей з наплічниками. Вони зупинилися, побачивши його, і ще стояли, коли він з усмішкою відповів на їхнє привітання, минаючи їх. Приємними були такі зустрічі, але й неприємними. Нагадували йому, що він увесь час є самим собою, ніким іншим уже стати не може, що оскільки перед іншими, наприклад, отими молодими людьми з наплічниками, існує ще ціле море можливостей, цілий стос ролей на вибір, великий кошик яєць з несподіванками, вони ще можуть стати, ким тільки захочуть. Він – уже ні. Він уже визначений. Подумав навіть: «скінчений», і щось дуже неприємне ковзнуло тут же поруч. Холодне затхле повітря, як із пивниці. Бувало, що часом він почувався, наче мав прибуту до чола бронзову табличку: «Станіслав Самборський, письменник». Так як і зараз – коли входив до кав'ярні, усі погляди тактовно звернулися в його бік, але тут до нього вже призвичаїлися, тому звичний гомін кав'ярні навіть не поміняв інтенсивності. Він пройшов до буфету, обмінявся з кельнерками вітальними усмішками і сів за сто-

лик. Замовив «чорний сніданок»: каву і пачку цигарок – у цей спосіб тих чотирьох на столі вистачить йому до вечора. Знайома кельнерка з власної ініціативи принесла йому дві канапки з його улюбленою яєчною пастою. «Зранку вам потрібно з'їсти щось конкретне». Він не протестував. Сягнув по газету і спокійно читав, маючи відчуття, що перебуває у самій середині світу.

Того він зустрів уже на власній сходовій клітці, перед власними дверима – схилившись над замковою щилиною, той маніпулював із замком. Письменник Самборський протягом цілої великої, товстої, як муха, повної хвилини не міг позбутися здивування. Той-бо на перший погляд здавався знайомим, навіть більш як знайомим – бо було в ньому щось від двійника, гидке й облесливе. Рідке сиве волосся, підстрижене під їжака, землиста шкіра, дрібне тіло в картатому піджаку, добрі, але стоптані вже черевики. Письменник Самборський хотів щось сказати, але замок у цю мить із тріском повернувся, двері відчинилися, і той без слова рушив перший углиб квартири. Схвилюваний Самборський за ним. Той ігнорував його повністю. Сів за стіл над монографією і з олівцем у руці почав читати. Вправно записував на берегах якісь зауваження, підкреслював цілі речення. З огидою відсунув від себе попільничку, а потім викинув до смітника чотири залишених цигарки. Коли подзвонив телефон, Самборський не встиг навіть підійти. Той-бо впевненим рухом узяв трубку і, розтягаючи слово, сказав у неї: «Тааак?» Слухаючи когось по той бік, зробив зосереджений вираз обличчя, а тоді зморшка на його чолі поглибилася, надаючи усьому обличчю якогось поважнішого, навіть трагічного виразу. Помовчавши, сказав: «Література – це виклик. Тільки вона може окреслити межі екзистенції людини, а з іншого боку, надати їй трансцендентального виміру. Самого життя тут замало. Прошу прислати мені текст

для авторизації», і відклав трубку. Потім підпер чоло рукою і сидів ще якийсь час у мовчанні, аж нарешті став походжати по кімнаті, заклавши руки за спину. У цю мить Самборський його зненавидів.

Дивно було, що той не їв. Пив тільки каву. Потім виявилося, що глушить також горілку. Самборський якось уранці побачив його в своїй кав'ярні, як той сидів пополудні за його столиком, оточений молодими людьми, які вдивлялися в нього, як в образ. Самборський зупинився на вулиці й оглядав це видовище через велику шибу. Той про щось розповідав, вимальовуючи руками в повітрі якісь невизначені фігури. Морщив чоло, замовкав на хвильку, щоби в задумі, знаним звідкись Самборському жестом потерти підборіддя. Потім знову піднімав палець, як вихователька в дитячому садку, і продовжував віщати. Звичайно, Самборському в першу мить захотілося увійти туди й вчинити скандал: що це його столик, його знайомі студенти, а й навіть, так, тепер він упізнав, його жест потирання підборіддя. І він уже, власне кажучи, рушив до дверей, розхвилювавшись від обурення, але тоді побачив, як той із розмахом, трохи театральню підносить до губ сотку горілки й випиває одним духом. Очі студентів робляться круглими від захвату, а той, навіть не закусуючи, править далі. Письменник Самборський майже ніколи не пив горілки, не тому, що не хотів – о, це йому дуже подобалося, – а тому, що не міг. У країні, де всі п'ють, як на заріз, він був вродженим абстинентом. Від сотки, випитої до дна, його вивертало. «П'яниця», буркнув він під ніс, але, властиво, проковтнув із цим словом гіркий смак захвату. Глибоко схвилюваний, він проминув свою кав'ярню і пішов далі. Там був маленький бар, колись – у кращі часи – молочний, а тепер перетворений на пивну; там він присів у кутку, замовив мале пиво і закурив. Приглядався до якихось коротко стрижених, обвішаних ланцюжками хлопців,

які, нахилившись один до одного, тихо про щось розмовляли. Темноомаглява від солярію кельнерка зі змудженим виразом обличчя читала якийсь барвистий часопис. З радіо лунала простенька, ритмічна музичка, у якій приємною фразою повторювалися слова: «Своячка, своячка, не грай зі мною в квачика». Самборському зробилося приємно. Він втулився в зручний кут наріжного сидіння, закурив цигарку і разом із кільцями почав випускати справжні, закінчені речення. Спокійно записував їх на серветці.

Той повернувся під вечір, напідпитку, з гвоздиною у бутоньєрці, що здалося Самборському вже верхом претензійності. Огидний тип, буфон. Він не міг на нього дивитися, його по-справжньому нудило, наче той був зроблений з якогось старого желатину, наче то якісь стверділі драглі, застиглий холодець у людській подобі – якась свинячість оповивала його, звиряче самозадоволення. Гидко було би навіть торкнутися його. Той і не глянув на Самборського, а одразу взяв телефон і подзвонив комусь, аби висловити протест проти недоінвестування університетів. У другій розмові висловив якусь підтримку, але Самборський не почув, кому і яку, бо прав у цей час шкарпетки у ванній, не бажаючи вже більше мати з отим нічого спільного. Але коли невдовзі йшов до спальні, застав того похиленим над щойно вийнятим із машинки текстом. Щось там креслив і дописував із заклопотаним виразом обличчя. «Що це за визначення: протягом цілої великої, товстої, як муха, повної хвилини не міг позбутися здивування?», запитав раптом той, тримаючи сторінку перед його обличчям. Самборський вирвав її у нього і швидко зібрав зі столу всі інші. «Сюди навіть не думай пхатися. Інші речі можеш собі забрати, але не це», процідив він тому. А той іронічно посміхнувся: «Не той у тебе клас, Самборчику. Може, й добре пишеш, але не той у тебе клас».

І що ще: той зовсім не спав. Лиш сидів цілими ночами у тій своїй заклопотаній, зосередженій позі за столом. Горіла лампа. Якби хтось заглянув через вікно, подумав би, що ось письменник працює. Письменник замислився над якоюсь важливою проблемою. Письменник укладає у своїй письменницькій голові нову повість на тему світу і сенсу. Його розум відкриває нові перспективи, думка вивільнюється зі скрині, де її колись закрило невігластво, вузькі обрії, брак вразливості, нездатність до рефлексії. В голові йому снуються межі пізнання. Абсурд історії. Самотність людини. Добро і зло. Надії і пастки релятивізму. Краса, звичайно ж, краса. Проблема краси передусім.

А тимчасом Самборському заважала та клята лампочка в кабінеті. Через шпару в дверях просотувались тоненькі смужки й уклалися на підлозі інтригуючими графічними візерунками. Він бідкався надгробком батьків, який останньої зими, мабуть, через морози, паскудно тріснув навпіл. Чи сваритися з каменярем? Потім йому пригадалася, невідомо чому, його вчителька з початкової школи та її сукня. Ще на Сході. Як живі постали перед його очима візерунки: на чорному тлі білі квіти з неправильними серединками кольору фуксії. Йому здавалося, що може простягти в пітьму перед собою руку і торкнутися холодної матерії. Ситець? Креп-жоржет? Отак фантазуючи, він заснув, але пробудження було неприємним. Той стояв над ним, схрестивши на грудях руки – свіжий, причесаний, поголений. «Написав би ти щось про роль письменника в сучасному світі», сказав. «Які завдання має література, Самборчику. Чи повинні ми чекати від неї, що свідчитиме про реальність, що опише зміни, свідками яких ми були». «Пердлюй звідси», сказав Самборський і сам перелякався цього слова. Лайки з дитинства застрягли йому в горлі. «А ти не пердлюйся», підхопив той. «Вставай і берися до роботи. Ледащо. Відморозок».

На щастя, той вийшов, але коли Самборський голівся, то почув його голос по радіо. Як висловлювався стосовно ролі літератури. Неприємно здивований, письменник застиг зі станочком біля підборіддя. Того самого дня увечері він побачив його по телевізору. Той, замислено потираючи підборіддя, визначав своє ставлення до порнографії та евтаназії. Кров ударила Самборському в голову. Він кинувся до дверей, позамикав усі замки, а на додаток ще й притягнув важкий комод, блокуючи клямку його кришкою. Пізно ввечері він із задоволенням чув, як той добирається до дверей.

Кілька днів він жив забарикадований у своїй пустій квартирі. Не відповідав на телефонні дзвінки, не вмикав телевізора. Виїв усі запаси з холодильника, змилів мило. Погубили його ті цигарки. Спершу гадав, що обійдеться без них, але третього чи четвертого вечора виявилось, що це, однак, понад його сили. Він одягнув плаща і натягнув шапку на вуха. Вискочив на ріг до кіюску, неспокійно оглядаючись. Той зник. Купив жадані цигарки й одразу закурив одну на вулиці. Та ба! коли він повернувся додому, виявилось, що той уже там. Сидить за столом і зацікавлено переглядає нотатки за кілька цих останніх днів. Якби в Самборського був у цю мить пістолет, він би того застрелив. Якби мав ножа, то кинувся б і затопив його тому в спину. Але не мав – тож стояв із блоком цигарок і трусився від злості. «Чого ти від мене хочеш? Вали звідси!», процідив він. Той озирнувся через плече, глянув на Самборського чи то зверхньо, чи то неухважно і сказав: «Не заважай мені. Я працюю». Ага, отже це так, подумав зі зростаючим оскаженінням Самборський, отже це він працює за моїм столом з моїми паперами, цей нахабний мудака. І в ту ж мить, осліплений гнівом, кинувся на того, пробуючи однією рукою вирвати в нього папери, а другою – схопити за комір. Але той був швидший. Схопив Сам-

борського за руки, стиснув до болю і пхнув на стіну. Впала гарна гравюра, посипалося скло. Той притиснув його до стіни, як дівчину; був вищий, наче краще вгодований, життєздатніший. З рота в нього смерділо кавою. Уп'явшись холодним, драглистим поглядом у переляканого таким поворотом справи Самборського, видихнув йому просто в лице: «Я вигадав тебе, розумієш, ти, сопля довбана. Вигадав тебе і в будь-яку мить можу тебе скасувати, ти лиш звичайнісінький наратор, ліричний суб'єкт, невдала конструкція чи що там ще. Тому не підскакуй і сиди тихо». З огидою відпустив Самборського і повернувся до столу. Письменник розтирав руки, бо боліли, а потім тихенько, щоб не заважати тому, почав збирати з підлоги уламки скла. Гнів з нього випарував, і він навіть – дивлячись зараз на знищену гравюру – відчував якесь несподіване полегшення. Усе завжди простіше, ніж здається спочатку. Перед його очима з'явився отой бар на бічній вулиці й темна, як гриль, засмаглисть барменки.

Не було над чим роздумувати. Письменник Самборський насунув як слід шапку на лоба і рушив до міста.

Острів

Шановна Пані, дякую за диктофон – він прийшов на пошту до запитання неушкодженим, так Ви його старанно запакували. Я безмежно вдячний Вам за цей жест довіри. Що ж іншого можна зробити для людини, яка хоче Вам щось розповісти, а в той же час не розкриває адреси; яка телефонує Вам кілька разів, уже починає розповідати свою історію і раптом перериває її на півслові з невідомих причин? Так, диктофон – це найкраще рішення. Я вже не спромігся би взятися за перо, я Вам про це казав, не тому, що не зумів би написати, а з банальної причини мого артриту, який зробив мої руки безпомічними.

Як Ви, мабуть, знаєте (здається, я згадував про це в одній з телефонних розмов), я написав історію своїх воєнних поневірянь. Книжка з'явилася добрих уже кілька років тому і потонула у повені інших подібних спогадів. Я писав її для людей, не для себе, і в якомусь сенсі – у чому я зараз більш ніж будь-коли впевнений – вона відповідає очікуванням інших. Інші люди – це завжди найбільш непевний адресат. Я мав враження, що поміщаю оті свої переживання в якийсь спільний простір, а тому все, що найбільш особисте, мало бути перекроєне, запаковане. Я хотів, щоби мене зрозуміли, і саме тому всього лиш гайнував час, властиво, не сказав там нічого від себе; не сказав найголовнішого. Я лишень підкидав слова, які можуть пробудити в інших подібні асоціації, доклався до витворення карти минулого, спільного минулого, узагальнював – це ж і є пам'ять, правда?

Але часом трапляються з нами речі, що сягають якихось глибин, ідуть упоперек загальноприйнятих усталених зразків, речі, які витворюють дірки на тій спільній карті, і невідомо, що ж із такими фактами

робити. Їх бо не можна припасувати ні до якої Історії, зрештою, їх і тоді брали би в якісь небезпечні дужки. Їх неможливо записати як звичайний анекдот, невинний спогад. Люди не хочуть знати таких дивацтв.

Гадаю, однак, що ці «дивацтва» потрібні навіть тим, хто від них найбільше борониться. Вони вказують межі реальності, є проміжними подіями між тим, що є, і тим, що тільки може бути. У такому смислі вони ставлять нас насторожі, є бубонцями, монотонний звук яких утримує нас у стані пильності. Знаєте, чого я найбільше боюся? Що світ справді міг би бути таким, яким він нам здається.

Я хотів би, щоби Ви зробили з моєї розповіді вигадку: достатньо помістити її в збірці якихось оповідань, якомога фантастичніших. Зрештою, Ви самі знаєте, як це зробити.

1944 року, після років довгих воєнних блукань, мені вдалося дістатися з приятелем до Греції. Там я роздобув собі документи, і нас разом із кількома десятками інших утікачів мали невеличким транспортним кораблем таємно перекинути до Палестини. Другої ночі наш корабель був торпедований. Наскільки мені відомо, ніхто, крім мене, не вижив.

Перше, що пам'ятаю, – сиджу на пляжі, вкритому маленькими камінцями, які море старанно обробило до форми ідеальних кульок. Теплий дощ змиває з мене солону воду, болить звихнута нога.

Але думками я ще на кораблі, наче взагалі не узяв до відома того, що сталося. Я все ще стою на носі біля релінгу й міркую, чи, стрибаючи, зняти окуляри і чи я знатиму, куди плисти. Чую навкруг себе голоси, крики, повні розпачу й страху, потім сплески води, коли маленькі, беззахисні постаті відриваються від великого тіла корабля і скачуть у воду (мов насіння якоїсь велетенської рослини, подумав я). Ці сплески звучать майже весело, наче це гра, а не рятування життя.

Добре пам'ятаю також і свій стрибок, і могутню, яка все заглушала, думку, щоби відплисти якнайдалі, і пам'ятаю, що як тільки опинився під водою, захлопнулись наді мною великі ворота, зачинилися двері. Раптом стало тихо, зелено, час рвучко загальмував, а потім важко рушив уперед, але вже у зовсім іншому ритмі, повільно, з благоговінням. Я не заплющив очей, може, зі страху, що не буду свідком власної смерти, тому бачив тепер повільний радісний танець повітряних бульбашок, які спішили до поверхні від тіл, котрі зненацька з'являлися в зелені, махали повільно руками й ногами, а потім або йшли, підштовхувані таємничою силою, до світла, що розлилося як ртуть на небі цієї водяної країни, або завмирили без руху на півдорозі й висіли, задивившись у далеке, таємне дно. Над нами нависла зловісна тремка тінь, відблиск корабля, тьмяна туманність на ртутному небі, і цей контур набував розмірів, форм, могутнішав. Тонув.

Тому я плив просто себе, аби далі. Потім стало темно, я вчепився якоїсь дошки, котра мене, непритомного від виснаження, несла за собою.

Так я опинився на пляжі. Сидів, розмасовуючи шарпану болем щиколотку, аж вийшло на хвильку сонце, дощ стих, і все посвітлішало. У кишені плаща я намацав окуляри – були цілі.

Я подумав, що зі мною сюди повинні були дістатися багато інших людей. Ота жінка з кількома дітьми, закохана пара, хвора стара пані у кріслі-візочку і її син чи опікун, група мовчазних молодих людей, а також мій приятель, Якуб, у такому самому плащі (ми дістали їх задарма від гречанки, яка торгувала старизною), з ним я розмовляв, коли нас оглушив удар і страшний вибух. Хитаючись, я рушив уздовж пляжу, виглядаючи серед каменів якогось руху, і знову в моїй голові повно було того гуку. Я тинявся туди й сюди, підходив до моря і вертався.

Пляж був пустий. Я знову сів на тому місці, куди мене винесло, і якимось несподівано лагідно подумав, що чекатиму, аж оті з'являться.

Я сидів так, поки не настала ніч. Аж тоді ліг на висушених теплим вітром камінчиках і заснув. Спав я неспокійно; будився час від часу і вдивлявся в морську смугу аж до обрію, ігноруючи сушу, яку мав за спиною. На світанку вода піднялася й торкнулася моєї стопи, яка вже спухла. Тоді я вибрався на скелі.

Я дуже добре пам'ятаю оті перші години, не забув нічого.

Пам'ятаю, що приходили до мене маленькі краби, зупинялися, здивовані, переді мною, недовірливо рухали вистромленими очима, а потім тікали під камені. Провідували мене маленькі, стрибучі комахи, але й ці потім ішли своєю дорогою. Сонце перетворило мій одяг у незручну солону шкаралупу, яка щипала шкіру. Мені хотілося пити. Я подумав про дощ, що прісна вода мала би лишитися десь у скельних заглибинах, тому рушив, шкутильгаючи, до трав'янистих, скелястих узбіч і, властиво, тоді вже почав здогадуватись, що опинився на острові. Може, це був усепроникний запах моря, який напірав на мене зусбіч, не мінявся; може, справа була у вітрі, який не стихав, не вгамовувався, наче ігорував цю тверду землю, наче ця земля була майже несуттєвою, дрібною перешкодою на його шляху. Я шкутильгав під гору, бо гадав, що з гори зможу охопити свою ситуацію, що переді мною відкриється уся географія цього несподіваного світу. А також – передовсім, – що зустріну інших.

Ці перші години, перші дні я весь був чеканням на інших. Я перетворився у власні відчуття – у зір і слух. Сидів на півдорозі до вершини гори, під розігрітим сонцем каменем, і дивився в море. Вдивлявся в нього з надією, що знайду на його мінливій поверхні якийсь слід, вугластий обрис човна, фрагменти корабля, хоча

б якийсь сміття, дошки, скриньки, що-небудь; що на обрії з'являться безпечні, майже людські обриси якихось рятівних катерів, торговельного судна, що пролетить літак. Мені пекли очі від того виглядання, текли сльози. Плащ сох на каменях, і на його гладкій попліновій поверхні осідали кристалики соли.

Лише увечері я відчув голод і спрагу, тому повернувся до моря в надії, що впіймаю якусь рибу. Мені вдалося знайти прісну воду – її було аж надто у маленьких, багnistих скельних заглибинах. Усю ніч я просидів біля однієї з них, боячись відійти, вдивляючись у море. Всіяне зорями небо творило різкий контраст із величезною, розливою в темряві водою. Я ніколи не бачив такої абсолютної чорноти, я ж усе життя прожив у місті, і раптом відчув себе маленьким, дрібним, неістотним, окрушиною, що якимось чудом вціліла у катастрофі. Відчув, що усе, що сталося, було однаково жорстоке як для тих, котрі загинули, так і для тих, котрі вижили, бо ані в смерті одних, ані в житті інших не було нічого особистого, не dokonувався ніякий вибір, не діяла ніяка зумовленість, а лиш механічні закони випадку, глухі, металеві, які гуркотіли наче виляски великої космічної машини. Чорний безмір моря оголював цю страшну правду – існування не має значення. «Немає» і «є» – рівноправні. Тоді, у ті хвилини жаху, я подумав, що вмер, потонув, і що настало саме те, що так легко виходило мені з вуст у кав'ярняних дискусіях – загробне життя. Що я мертвий.

Я просидів на тому самому місці весь наступний день і ще одну ніч. Без їжі, у якомусь стані всеохопного жаху, який мене паралізував. Підповзав лиш до скель, щоби напитися прісної води, а потім знову впадав у заціпеніння. Думки мої помалу зникали. І та пустка, що розпросторювалась у моїй голові, була як просочений ліками биндаж. Діалоги, які я вів подумки, заклинювали на одному реченні, розмножу-

валися зі скреготом. Я, наприклад, повторював: «Люблю тебе й любитиму завжди», але зовсім, власне кажучи, не знав, до кого я звертаюся. Навіть не шукав у думках адресата для тієї фрази, але, що дивно, вона, незважаючи ні на що, внутрішньо впорядковувала отой пустий простір у мені, заново мене стабілізувала. Або казав: «Будь ласка, будь ласка», але не так, наче прошу чогось, а радше так, ніби хочу на щось вказати. Будь ласка, ось те чи оте, будь ласка, отут у нас острів, а там вода. Будь ласка, ось я сам. Будь ласка, це вже кінець. Тепер я знав, чого боятися – що я збожеволію. Що від самотности, голоду й жаху втрачу розум і кинуся уплав у відкрите море.

Дуже докладно, з усіма подробицями, пригадалися мені останні дні. Дошовий порт. Зустріч із якимось неголеним чоловіком від документів. Згорток банкнотів, які той узяв брудними руками і лічив під столом багато разів. Смак хліба, вмочуваного в оливкову олію – чудовий після голодної подорожі. Якуб, раптом збуджений, жвавий, говорить потемки у повному бліх готелику. Як буде, коли доберуться до сонячних, безпечних берегів землі обітованої. Ранковий вихід у місто, щоби за решту грошей купити якоїсь їжі на корабель. Стара гречанка, яка отак просто дала нам два плаці, майже однакові – поплін піщаного кольору, вугласті вилоги й великі ебонітові гудзики. А потім мої думки перескочили ще далі в минуле, і от я вже у своєму улюбленому місті. Кав'ярня, слизька поверхня столика, чарка горілки. Оселедець в олії. Пончик, политий глазур'ю, яка легенько тріскалась під зубами. Мармелад усередині, пружиста плоть жовтесенького тіста. Матір, коли я бачив її востаннє, похилена над кухонним столом, і біле, посічене тіло цибулі. І те, що мені довелося вернутися з подвір'я, бо забув рукавички, і тоді вона, якась неспокійна, налякана, сказала мені присісти на хвильку на стільці, на щастя. А потім вигляд пустої, розпатраної кварти-

ри, шелест фіранок, які під вітром з розбитого вікна пестливо отиралися об стіни. «Люблю тебе й любитиму завжди», повторював я знову подумки, ніби до матері, але тепер побачив Лілю, її спину в дверях, коли виходила останнього вечора, і, мабуть, усе ж говорив це їй, хоча й добре знав, що вона мертва. Я плакав у пісок. Піщинки налипали на мої губи.

Заходило сонце; небо було чисте, насичене металом, гостре, як бритва. Вражаюче пусте. Я підтягнувся на руках, щоби спертися головою об скелю. Глянув у саму середину неба. Спробував уявити там... – ні, не чиюсь конкретну присутність, не когось, не Бога, а просто щось більше, ніж я бачив, якісь простори, нескінченність. Я спробував молитися. «Боже, отче наш», сказав, але слова вийшли з моїх вуст і повернулися до мене, немов відбиті від шиби. Це прозвучало якось неприродно. «Боже», сказав я ще раз, але мав враження, наче вимовив це слово чужою мовою. І ніяковість, що я говорю до когось, про кого знаю, що його немає. «Будь ласка, будь ласка, люблю тебе й любитиму завжди» – після цієї спроби думки пішли усталеним уже шляхом.

Зараз, коли я Вам це розповідаю, воно не виглядає драматично, правда? А проте, ніколи до того і ніколи потім я не почувався, як би це сказати? ув'язненим. Не на острові, не в переплетінні цих дивних обставин, які зумовили, що я жив, що уникнув смерті й далі перебував у житті, як комаха у краплі смоли. Я почувався замкненим у собі самому, наче оте я, котре вважав дотепер чимось остаточним і цілком реальним, з'явилося на мить у справжньому світлі – я був чимось, що містить у собі когось іншого. Я був шкаралупою, лушпинкою, а там, усередині, вже домагалося існування якесь молоде буття, недозріле, ледь вкрите оболонкою, неготове; існування, яке щойно має відбутися, якщо це йому взагалі вдасться. Чи Ви, Пані, не думали інколи, що наше життя – це здійснен-

ня можливості появи тієї істоти, яку ми самі собі створили як справжнє я. І що успіх чи поразка, якими ми оцінюємо наше життя, полягає, по суті, в тому, якою мірою ми цій новій істоті в нас дозволили з'явитися. Саме так я тоді почувався. Наче мав розтріскатись і всохнути. Застарілий струпик – ось чим я був.

Прокинувся я опівдні з розумом, вигостреним від голоду. У маленькій затоці, голими руками, вдалося мені впіймати двох рибок. Вони тріпотіли, і я не знав, як мені їх убити. Я просто шпурнув їх кілька разів об скелю, аж вони знерухоміли. Ще якийсь час я приглядався до них, чи вони справді мертві, а тоді з'їв їх сирими.

Докладно я пам'ятаю лише ті перші дні, властиво, години. Коли я з'їв риб, час рушив з місця, і наступні дні попливли один за одним, нанизані на якусь повітряну нитку, як коралики. Вони всі злилися в одне. Було так, наче з'ївши місцеву їжу, я прийняв свою ситуацію. Наче погодився на життя, яке підсунулося мені у вигляді двох маленьких рибок.

Дні помалу ставали все довшими, все теплішими. Спочатку я пересувався тільки по пляжу, не беручи до відома, що земля може тягнутися далі й далі. Я швидко навчився, що якщо скласти з каменів невисокий вал, то вода залишить для мене якісь їстівні дарунки: рибок, крабів. А ще я знайшов у воді камені, оброслі мідіями – коли я з'їв тих мідій уперше, мене тут же вивернуло, але потім я навчився стримувати цей нерозумний відрух, і драглисті тільця без опору прослизали просто в мій шлунок і під кінець стали моїми ласощами. Тиняючись туди й сюди, я мав напади паніки, добре їх пам'ятаю, бо саме це й було найгірше – загроза ішла не ззовні, а зсередини. Страх, що я розпадаюся, що не існують більше добре відомі ситуації, які здатні були би утримати мою

цілісність. Тоді мої думки знову галопували, і я, щоби заспокоїти їх, повинен був повторювати щось безглузде. Час від часу я пробував молитися, але завжди під кінець почувався через це ще гірше. Відраза – так це можна назвати. Я завжди був атеїстом, хоча зараз це слово немов зблідло, посмутнішало. «Господи Боже...», починав я кілька разів упівголоса, соромливим шепотом, але язик мій був якийсь дерев'яний, не міг погодитись зі значенням слів, які обережно формулював. Врешті я покинув це. Так було краще. Якби Бог справді існував, як би він усе це виправдав?

Я навчився розпалювати вогонь за допомогою уцілілих окулярів і пік на ньому маленьких рибок, а потім жадібно поїдав їх разом із кістками. Тоді в мене була хвилька хлоп'ячої радості – що я даю собі раду. Я також почав говорити сам із собою, відрухово. Говорив із собою так, наче був Робінзоном, звертався до себе «Робінзоне», і на дальший план відходило, ким є той, котрий говорить: Робінзоне. Нас було двоє – один з часів до катастрофи і один після катастрофи. Один із минулого і один із найближчого майбутнього, яке з кожною хвилиною ставало теперішнім. Був той, що ішов у плащі й капелюсі вулицею Жолкевського у Львові, і цей отут, напівголий, кульгавий. Ми розмовляли один з одним і у той спосіб підтримували якийсь сурогат теперішності.

Ті перші ночі я спав на пляжі, аж до сну, який ввергнув мене в жах: у тому сні відплив залишив після себе мертві людські тіла. Пляж був укритий ними, вони лежали одне біля одного, як риби, викладені для висушування. Усі голі, вихудлі, попелісті. Відтоді щоразу, сходячи до моря, я боявся, що побачу їх, що море врешті винесе моїх товаришів з подорожі. Кожен незнайомий обрис на пляжі примушував серце раптово калатати, кожна дерев'яна колода, кожен клубок морських водоростей.

Цей ляк, що море є країною померлих, мокрим Аїдом – думка, яка не існувала, мабуть, у жодній мітології, – утримував мене здалеку від води; страх, що між темним піщаним дном і поверхнею кольору ртуті застигли померлі, ув'язнював мене на суші. Їхній приглушений шепіт, зумовлений важкою для розуміння потребою діалогу, навіть після смерті. Напівприплющені очі, погляд, який не пробує надати сенсу обрисам. Існування на межі твердого тіла і суспензії. Таємниця повільного розчинення.

Риби, єдина моя їжа, теж походили з того світу, тому коли я витягав із своїх пасток їхні тріпотливі, слизькі тіла, голод не можна було відрізнити від огиди. Це був якийсь особливо підступний вид канібалізму – так я це відчував. Я годувався смертю. Ловив її дрібні окрушини, виловлював її холодні, риб'ячі частки й ними насичував голод. Мое тіло, як складна хімічна лабораторія, перетворювало смерть у життя, слизький, заммерлий холод у рухливе, шорстке тепло.

Будь-яке майбутнє зводилося тут до одного образу – після довгої ночі море викине мертвих. Море ніколи не приносить нічого живого – така, схоже, природа моря. Викидає на берег лиш те, що мертво: гнилі водорості, безбарвних, непритомних медуз, побілілих від розкладу риб, ослизлі дрючки.

Тому я врешті покинув пляж. Не знаю докладно, коли це сталося, скільки часу пройшло – два, три тижні. Я перев'язав усе ще напухлу, болючу ногу відірваним від нижньої сорочки рукавом і рушив углиб суші.

Я піднімався все вище і вище, а разом із моєю подорожжю росло й море. Коли я вийшов на одну з вершин, виявилось, що воно безкрає, що розмивається десь біля неба, що не має кінця. Отоді я й усвідомив, що опинився на острові.

Чи чули Ви про певний фізичний закон, який говорить, що якщо часточка опиниться в обмеженому

просторі, то реагує на це ув'язнення коловим рухом? Тоді я не мав про це уявлення, а навіть якби й знав цей закон, то не подумав би, що його так легко можна перенести зі світу атомів у світ людей. Кілька разів починав я підйом на скелясту, подвійну вершину острова, і жодного разу мені це не вдалося. Переді мною виростили тернисті кущі, або я набідав на якісь нависи скель, так що мусив їх обходити, збочувати з запланованого маршруту. І завжди в кінці після довгої мандрівки опинявся у знайомому вже місці, у вихідному пункті. Може, тому я й почав підозрювати його, острів, що він щось від мене приховує, що не дозволяє мені пізнати свого центру, що приховує від мене якийсь скарб.

Ох, як я тужив за містом, за низьким небом над дахами, повними коминів, за запахом вугільного диму, холодним відблиском ліхтарів, що лягає на брук світлим інеєм, за стуком джок, шумом машин, за перехожими, яких торкаєшся плечима. Я тужив за тим моментом, коли з холодної вулиці входиш у теплий, шумний і пропахлий димом простір кав'ярні або змахом руки підкликаєш випадкове таксі, щоби відвезло тебе в інтимну мушлю квартири, де знаєш усе так добре, як власне тіло.

І ще одна річ – почуття ситости, властиве місту. Місто не дозволить померти з голоду. Завжди в перспективі з'явиться якийсь ресторанчик, нехай навіть закусочна, навіть дешева кондитерська, де можна купити глазуrowаний пончик, навіть стара жидівка, яка продає бублики.

Тут я вже погодився з монотонним почуттям голоду. Голод був притаманний цьому острову як безмір моря і велике небо. Риби ніколи не могли наситити мене по-справжньому. Ані оті мідії, ані напівгнилі, прокислі фіги, які де-не-де збереглися. Я тужив за хлібом, за борошном, за кашею. На думку про пончик починала текти слина. Я дивився на торішні тра-

ви і на їх старе насіння. Який же довгий шлях від зерна до глазуrowаного пончика. Важко повірити.

Єдиними моїми добрими снами були сні про їжу. Я їв уві сні і, може, тому не вмер з голоду.

Тут, на острові, сні займали у мене значно більше часу, ніж будь-коли раніше. Якщо вранці після пробудження не промовити кількох слів, байдуже кому – хоч би й у телефон, – щоби ритуально встановити зв'язок зі світом, то нічні марення продовжуються; у цьому смислі сон є протилежністю не яви, а слів, тому якщо після пробудження не прозвучать перші слова, то сон непомітно переноситься на ранкові години, а з часом закріплюється так, що може протриматись і до вечора. Набирає сил зазвичай у мороці, коли заїде сонце. Легаючи тоді спати, властиво, вже й не засинаєш, бо ж і так спиш цілий день – просто заплющувеш очі й відпочиваєш. У такому стані ти бачиш речі, які за нормальних обставин викликали би неспокій, виводили з рівноваги. Мушлі – досконалі за формою, симетричні, з металевим відблиском, наче виточені століття тому на найкращих токарних верстатах і викладені на піску простими геометричними фігурами – трикутник, квадрат чи зірка. Або лінія хвиль на березі – звичайно, синусоїдальна, досконала у повторюваному ритмі, яка обіймає острів спокійною гірляндою, ритм якої можна би легко описати математично. Або кольорові смуги на небі перед сходом сонця – від жовтого до фіолетового, як у підручнику з оптики. Також рунічні знаки на обточених морем каменях. Алфавіт? Я розкладав їх далеко від води, поза межею припливу, але коли забував про них, а потім пробував знайти – вони зникали.

Так само було і з моїми думками. Вони з'являлися в голові, як снігові кулі, що довше я їх котив, то вони ставали більшими, могутніми, нав'язливими, щоби потім раптом зовсім розтанути й пропасти. Саме так сталося із задумом куреня. Якийсь час я ні про що

інше не думав – планував, удосконалював, аж сила візії стала такою великою, що я узявся до роботи. Думка зникла, коли я намостив дах і дві стіни. Цього вистачило. Ідея куреня зблідла, втомлена сама собою, і я вже не віднайшов у собі потім жодної мотивації, щоби закінчити роботу. ↓

Острів був видовжений – з моря виступали двоє величезних скелястих несиметричних грудей. Одна вершина була лагідна, кам'яниста, поросла травою. Друга була гострою скелею.

Між горами простяглася лісиста долина. Коли я вирішив зійти туди, то не чекав, що знайду там чудеса. Бо був там струмок, який спливав з крутої гори, з неба, гарними водоспадами, розбризкуючи навкруг водяну імлу, потім біг серед великих пласких каменів, аж трохи нижче заспокоювався у мілкому, сонячному озерці. Далі, вже ліниво, вода спливала ще нижче, утворюючи ставок завбільшки із спортмайданчик, і була такою блакитною, що від її кольору я аж остовпів. Я був вимушений примружити очі перед отим несподіваним вибухом кольору. Тут струмок розділявся на багато менших і пологим узбіччям впадав у море зі східного боку. У цій солодкій волозі ріс ліс, повний витких рослин, вогких мохів, болотяних вікон. Старі прогнилі дерева творили густе, запашне покриття. Так це виглядало.

Ніхто б і не запідозрив, що скелястий острівець криє такий подарунок у самій своїй середині, вологий, інтимний закамарок, поросле зеленню потаємне місце, чуле і витончене. У мілкому озерці із зовсім білим дном роїлося від риб. Коли я увійшов у воду, вони не тікали, пропливали навколо мене, здивовані цим стороннім предметом, так що я міг гладити їхні спини – вони тоді на мить застигали, здивовані, що існує щось таке, як дотик. Вода була дивна на смак, вапниста, мінеральна. Я збагнув, що скеля, з якої вона спливала, зроблена з якогось розчинного мінералу,

ось чому гілки, які падали у воду, обростали через якийсь час білим, фантастичним налетом солі.

Я зробив із нижньої сорочки торбу і наловив у неї лагідних риб. Потім, наївшись, лежав на пласкому камені й приймав парад тих, яких я пощадив. Потім спав. Потім будився, а обидва озерця темнішали, блакить змінювалась темносинім. Було вже пізно, щоби вертатися вниз, тому я відійшов до розігрітих удень, майже сторчових скель, знайшов нішу, немов приготовану під пам'ятник, і сидів там, аж зробилося зовсім чорно, і ніч оглушила мене мільйоном звуків – ніби часточки пітьми лопалися тут же біля вуха із рипучим циканням.

Вранці я прокинувся закостенілий від цього незручного скелястого ложа. Я купався в озері, і коли сох під молодим сонцем, бачив, що вапниста вода залишає на волоссі білий осад. Я виглядав так, наче посивів. Бурмочучи вибачення, я ловив руками рибу і замикав у долонях, коли її треба було настромляти на паличку – вона борсалася, здивована і розлючена такою нелояльністю. Я розпалював вогонь і пильнував його, щоби він добув до вечора. Бродив у прибережних очеретах і відкривав, що комиш має пружні білі стеблини, солодкі на смак, делікатні, як шпарагівка. Знайшов пташине гніздо з кількома крапчастими яєчками – я узяв два, в надії, що птахи не помітять втрати. Десь я читав, що тварини вміють лічити тільки до чотирьох. Довго оглядав своє тіло – шкіра на плечах пекла від сонця, і я дуже схуд. Тепер я подобався собі, бо завжди був дещо огрядний і за звичкою втягав живіт. Я повторив жест застібання гудзика на піджаку, наче підводився за столиком у кав'ярні, щоби представитись. «Мене звать Е.», казав я. «Робінзон», відповідав той. Ми сиділи навпочіпки, мовчки, але присутність того давала якесь задоволення. Але потім мара Робінзона зникла.

Траплялися зі мною і дивні речі. Одного разу вночі мене розбудили якісь крики, скиглення. Між деревами я побачив світло – біле, мляве, тьмяне. Я став підбиратися до нього на тремтячих, хитких ногах, із каменем у руці, клацаючи зубами. Було як у тих фільмах жахів, яких я стільки передивився перед війною; я був, як їхні герої, які не можуть втриматись, щоби не зійти до пивниці, де зачаївся убивця. Мене тягнуло в ту страшну, грізно розсвітлену зсередини темноту. Моя смерть буде всього лиш кінцем якогось фільму, подумав я. Перечепився об корінь і вирішив, що оте атакувало. Я заплющив очі. Довго лежав, наче мав на шиї холодну, диявольську стопу. Коли я врешті відважився підвести голову, побачив, що то світить купка торочкуватих грибів, яка приросла до дерева. Вранці вони були просто білими.

Гриб, що світиться, знак якоїсь живої променистої присутності у чомусь, що здавалося просто мертвим. Я десь читав про фосфор. Що трухляки світяться. Але ці знання аж ніяк не стосувалися того, що я побачив, вони були просто передчуттям якоїсь нелюдської присутності, холодної, поруватої, поглинутої собою, абсолютно чужої людському тілу.

Вранці я пішов туди з дрючком і з наміром знищити мох. «Козяча борода» – як я про неї подумав – виглядала невинно, і не було в ній нічого демонічного. Я не насмілювався підняти на неї руки.

Коли Ви, шановна Пані, бачите ліс, а в ньому сотні дерев, а на кожному дереві тисячі листочків, а в кожному листочку – плутанину жилок, і відомо, що є там великі рослинні клітини в оболонках із целюлози, а в клітинах ще щось – їх складники, – а далі атоми і, як виявляється, ще й цеглинки тих атомів – так само там на острові виглядала кожна дія. Починалося від розмашистої ідеї, чіткого і очевидного плану – збудую курінь, назбираю палиць, гілок, виберу місце. Але коли починаю працювати, кожна дія виявляється нескінчен-

ною, є мандрівкою у якийсь незнаний мені раніше простір, виносить мене до інших чинностей, дрібніших, делікатніших, ледь помітних; несе мене до інших думок, часом дивних, часом же таких простих, що аж – здавалось би – не надаються до думання. Отож, кожна дія складається з нескінченної кількості інших, дрібніших дій, і вони теж є нескінченними. До того ж, вони утворюють мережу, котра діє, як точний розклад руху – організовує пересадки, змінює маршрути й керунки. Похід на пляж за колодою стає мимовільним відкриттям гирла струмка, роздумами над поєднанням двох типів води. Потреба зв'язати дві палички приносить відкриття твердих, волокнистих трав і пробуджує мрії про сівбу, про хліби. Голод, який виростає з цього образу, схиляє до полову, але виловлюю не риб, а плоский камінь, який тепер буде моїм столом; а як є стіл, то народжується потреба в сидінні... Дні потонули в хаотичних діях. Я приростав до острова, як гриб до кори дерева. Можливо, як і він, я світився у темряві якимось білим, відбитим від неба світлом.

Іноді, особливо коли я дивився в море, мені ще траплялося думати про себе, себе самого; мої думки все ще були заповнені мною, були від першої особи. Але вже у цій першоособовій думці мене було два – той, який побивався, і той, над яким побивалися. Бачачи це несподіване роздвоєння, я робився третім: ким є той, котрий побивається, і той, над ким цей другий побивається? І з неспокоєм помічав у собі якийсь страшний простір, що складався з роздумів, з думок, з образів, з емоцій. Простір, дірявий, як сито – усе крізь нього звідкись кудись протікало, з'являлося на мить і одразу пропадало. Велика, каламутна, розбурхана річка, яка плине без початку і без кінця, галаслива, гнівна.

Ви запитаете, навіщо я Вам усе так докладно розповідаю? Чому не переходжу одразу до суті справи, до того дня, коли з'явився пустий, на перший погляд,

човен? Чому я описую палички і заходи сонця, і свою недвижність, і свої думки, які губляться? Чому я гадаю, що Вам це буде цікаво? Бо я впевнений, що кожна найдрібніша подія мала своє безкінечно важливе місце у всьому цьому ланцюзі випробувань. Лише там, на острові, у його стерильності я помітив цей факт – кожна хвилина є на вагу світу.

Я неустанно мандрував, без хвилини відпочинку, викреслюючи спіральні кола, які накладалися одне на одне. Я вийшов до гирла лазурного потічка і тоді засумував за обома озерцями нагорі, але море не відпускало мене. Бо що ж би сталося, якби я втратив його з очей? Я залишився би замкнений на цьому острові, схований, похоронений живцем. Море давало мені надію. Я повинен був обходити острів, як уві сні. Щоденно пробуджуватись для цього патрулювання, наче це моя професія.

Перехід за блакитний потічок відкрив переді мною інший бік острова – більш плаский, з узбіччями, що поросли оливками й фіговими гаями. Я втішився. Раптом я усвідомив, що вже оцінюю врожай – величезний. Я вилаяв себе за цю думку – поки він дозріє, я ж бо вже буду деінде. Бо зелені фіги дозрівали. Я вивчав їхні м'які зелені нутрощі, пробував кінчиком язика. І знову – обдумував техніку висушування на сонці, ніби усе ж знав свій час і розтягав його в неймовірне майбутнє. Я обмацував тверді, покриті сріблястим нальотом оливки. Їхня гіркота здивувала мене.

Під час цих кулінарних екскурсій я раптом звернув увагу, що гаї оточені камінними шанцями, правильними, насипаними, без сумніву, людськими руками. Вони утворювали нерівні огорожі, і я здогадався, що колись тут могли випасати овець або кіз. Серце в мене забилося сильніше – я, властиво, й не знав, чому – чи то з радости, чи від розчарування. Я повернувся в курінь, але вже не міг віднайти того спокою, коли вірив, що острів належить тільки мені. Можливо, тут

жив якийсь самотній пастух-пустельник. Була якась хата, горів якийсь вогонь, якийсь дим здіймався в небо., Правильні шанці були звичайним написом, як оті, що вирізають у парках на деревах: «Я тут був».

Ті стоки, так, то мусили бути рештки винограду-ників – кущі, мабуть, колись посадили рівненько, під лінійку; тепер, однак, уже не можна було помітити в хаосі карликових кущиків ніякого порядку. Більшість із них перетворилася в покручені, чорні кийки, всохлі багато років тому. Тераси, які круто сходили до моря, втратили свою виразність, уподібнилися до природного узбіччя, камінні шанці заросли бур'яном, дикими ожинами і виглядали немов обплетені звоєм дрібного колючого дроту. Я ішов уздовж цих природних огорож, намагаючись не чинити жодного галасу. Це було важко, бо сухі гілочки, мертві крихкі стеблини тріскали під ногами. Я подумав про вогонь – що він пожер би все узбіччя за кілька хвилин.

З того бушу виходила якась дорога, залишки дороги, а може, просто місце від старого струмка – смуга в міру рівної землі, що ішла впоперек узбіччя. Тепер я ішов її серединою зовсім тихо, але зате залишав після себе сліди в пилюці кольору охри. Це теж бентежило – наче я ішов сам за собою.

Дорога скінчилася так само, як і почалася. Я стояв на маленькому плоскогір'ї площею кілька квадратних метрів, порослому жмутиками гострої трави. Переді мною лежав плаский камінь, оточений іншими. Він нагадував невеличкий стіл, а камені навколо нього – незручні сидіння. Тут же під каменем була заглибина, яка могла бути тільки пересохлим джерелом, а довкола нього стояли рештки напівкруглої огорожі. Я торкнувся долонею розігрітої, шерхкої поверхні каменя і вже хотів сісти на ньому, коли побачив вирізані там знаки. Якийсь час дивився на них, не розуміючи. І лиш потім до мене дійшло, що я бачу письмо – і відсмикнув руку.

Цей напис, перша річ, яку, без сумніву, зробили людські руки, налякав мене. Я водив по ньому пальцем, зовсім не розуміючи його значення, і зі зростаючим страхом передчував, що опинився далі, ніж я думав, десь біля берегів Африки – письмо було екзотичним, ієрогліфічним.

Я відсунув рукою висхле до сірого лущиння старе листя і побачив, що під ним є ще щось, уже не напис, а рисунок. Навіть не рисунок – барельєф, делікатний і реалістичний, хоч і понищений солоними морськими вітрами. Він і досі стоїть перед моїми очима, і я тепер знаю, що ніколи його не забуду. Це людська постать, струнка, але якась непропорційна. Ні, не людська – бо постать має крила. І це не може бути ангел, бо постать оголена, етерна, схоплена в момент руху – дитина, щонайбільше юнак із виразною статевою ознакою. Одна нога зігнута й піднята, немов для стрибка, друга ще торкається землі. Руки розведені в жесті, сповненому грації, а в одній із них якийсь довгастий предмет. Хтось, хто стрибає, хто за мить підніметься в повітря. Маленьке видовжене обличчя й великі очі. Він поглядав на мене моїм власним поглядом, а я дивився на нього його очима. Це враження було таким сильним, що я відчув, ніби мене вдарило його поглядом, ніби я на мить знепритомнів. Неприємний біль внизу черепа, шум у вухах. Так, потім я думав, що зі мною стався сонячний удар на тому маленькому, відкритому, висушеному плоскогір'ї, що я знепритомнів від спеки.

Я й дотепер не знаю, що бачив, ким була та кам'яна постать, у пам'ять чого вибили її на камені, що вона мала представляти. Що говорив напис незрозумілою мовою, чи взагалі що-небудь значив. Що зображував барельєф – і незалежно від того, чи вирізьблено його з нудьги, чи для жарту, чи з приводу якогось місцевого культу, я знаю, що оті наші переплетені погляди, той раптовий, несподіваний, могутній кон-

такт із чимось непізнаним супроводить мене і досі. Я багато разів роздумував над цим. Чи мусимо ми розуміти те, що бачимо? Чи мусимо бути впевнені у значенні, яке несе із собою знак?

Мене охопив страх. Мені здавалося, що зараз щось скотиться на мене з гори й роздушить, що мене викрито, і тепер я вже ніколи не зможу сховатися. Я побіг до куреня. Забрати свої речі й тікати в гори. Може, навіть розвалити курінь, щоби не залишити після себе жодного сліду. А що було найдивніше – моє тіло відреагувало еротичним збудженням – це мене теж нажахало. Бо я мав враження, що покірність відмовила мені, наче передчуваючи присутність інших, хоча б і в минулому, повернулася до своїх старих, добре знаних ритуалів, знову готова до поєднання, до участі у спільноті. Я біг пляжем, залишаючи за собою сліди, які одразу пожирало море. Добігши до куреня, спішно почав збирати свої вбогі речі й усвідомив, що то не давня присутність людини так нажахала мене – людей можна або тільки боятися, або до них тягтися, іншого рішення не було, – а нажахала мене ота крилата, нелюдська присутність. Я пригадав гриба, що світився вночі, якесь внутрішнє, нерухоме життя, котре виявляє себе у невиразному світлі. Тепер мені здається, що і отой камінь з крилатою постаттю світився так серед білого дня. Хтось ув'язнив у рисунку на камені всю оту нищівну суперечність: щось є мертвим, а подає знак. Щось стоїть на місці, а готується до стрибка, щось не існує, а виявляє себе. Щось, що не живе, говорить і цим актом комунікації оживляє себе. На моєму острові з'явилося щось нове. Повзло тепер за мною, вимагало уваги. Злизувало за мною мої сліди. Мені здавалося, що острів у кілька найближчих хвилин піддасться цьому вторгненню, проникнеться тим буттям, буде цим буттям поглинутий і одразу іронічно покаже на мене пальцем і скаже: «Гей, ти там, я тебе бачу». Якби ж то

була принаймні звичайна табличка з назвою цього місця, щось на зразок поштової адреси, коли тут жив отой евентуальний, гаданий пастух, котрий поукладав каміння на межах в оливковому саді. Але я передчував, що той камінь значить набагато більше, що є знаком одвічної присутности на острові чогось нелюдського, незбагненого, непідвладного, і якби хотіти описати його, то треба би вжити ще багато слів, які починаються на «не». Що чим би це не було – воно володіє островом мовчки, потайки, всепроникно.

В одну мить острів став чужим, перестало існувати його виснажливе освоєння, оте терпляче вивчення кожного метра пляжу, пошук джерел і місць, де збирається прісна вода, будування пасток на риб, майстерна конструкція куреня з пруття, походи на другий бік, мушлі, висушувані на каменях. Усе в одну мить стало раптом чиеюсь власністю, навіть білі риби на горі вже мали власника, а його мовчання тільки збільшувало мій страх. Я зненацька відчув на собі його погляд і засоромився тієї своєї гротескної ерекції біля каменя. Схопив шматок светра, який служив мені подушкою, і обв'язав ним стегна. Не оглядаючись, рушив під гору.

Я намагався забути про те, що побачив унизу. Тепер я зайнявся побудовою нового притулку. Берег моря вже не притягував мене. Якщо звідти щось і мало надійти, то тільки якісь страшні речі. Вночі, лежачи на своєму вистеленому сухою травою леговиську, я не міг позбутися жаских образів. Отой перший – мертві з моря, поєднався тепер з тим другим – голою кам'яною крилатою постаттю. Ось вона скаче між потопельниками, дотикаючи їх тим довгастиим предметом, а вони оживають, як зомбі, і тиняються пляжем, чекаючи на корабель, який забере їх із цього острова померлих. Я боявся, що божеволію, тому пригадав собі місто – бруковані вулиці, де немає навіть пучечка трави, їх симетричний план, їх праве і ліве,

їх там і тут. Освітлені зали ресторанів, дзвінки трамваїв. Я уявив собі трамвайний квиток – його очевидність і простий напис. Ціна. Гроші, розклади руху. Календар і позначені червоним неділі. Пригадав собі книжки, що стоять рядком на полиці, навіть їхні назви. Афіші, що мережать барвами солідні, кремезні стовпи. Назви вулиць на емальованих табличках. Світ, повний однозначних вказівок. Слова та названі ними прості предмети. Словники, які терпляче на задрукованих сторінках упорядковують усю мову, тлумачать одну на другу. Спасенна наявність енциклопедій. Можливість прочитати кам'яний напис завдяки книжкам, служним бібліотекарям, університетам, філологам. Перебування у світі, де все рано чи пізно вдасться зрозуміти. Мені здавалося, що найгіршою є саме неможливість зрозуміти той напис. Що якби я знав смисл тих кам'яних слів, то не боявся би так, міг би його приручити, побачити наскрізь, відчутти його широту, пірнути, торкнутися дна й повернутися. А тимчасом він, не розшифрований, розростався у здогадки, підбиті страхом, перростав весь острів. А якщо ті слова значили «смерть» чи «диявол» і цідили тепер похмуре пророцтво, передчуття найгіршого?

В одну з тих спекотних ночей небо на північному заході раз-по-раз виблискувало. Мені здавалося, що я чую здалеку глухий грім. Може, якась далека гроза, думав я з надією, але знав, що це очевидний відгомін війни. Отже, вона тривала, може, ніколи вже й не скінчиться. Може, вона є природним станом?

Наступного дня я вирішив усе ж зійти вниз – сам не знав, чому. Спускаючись, намагався не думати більше про камінь з фігового гаю. Але побачивши пляж, усвідомив, що мене привела сюди думка, яку я сам від себе приховував, прагнення таке сильне, що мені почали труститися руки, коли я взявся до його реалізації – я зносив на стос усі палиці, які потрапля-

ли під руки, навіть ті, що були призначені для плота, а також з гори і з гаю. Я вирішив скласти до вечора величезне вогнище і розпалити його цієї ночі. У цей спосіб я хотів прикликати кого-небудь, навіть якби то мала бути смерть. Цілий день я носив дерево, не дбаючи, що раню собі руки і ноги. Я навіть пішов далі, але не в бік каменя, і тягнув по пляжу сухі, покручені старі оливки. Я уявляв собі грецьких рибаків, які зі своїх човнів помітять вогонь. Або якийсь торговельний корабель. Чи такі ще плавають під час війни? Ах, нехай то навіть будуть солдати, хоч би й німці. Нехай мене заберуть хоча б для того, щоб одразу розстріляти. Мені здавалося, що весь острів дивиться на мене іронічно. Я робив йому на зло.

Опівдні побачив на воді якийсь предмет. Він з'являвся поміж сліпучими відблисками сонця, обманював очі. Я вдивлявся в нього, не рухаючись, гадаючи, що то якийсь особливо великий кусок дерева. Потім, однак, усвідомив, що бачу човна. То був пустий човен. Виглядав він нереально, як мара. Мої очі відзвичаїлись від таких обрисів. Я злякався, що в мене галюцинації.

Чалапаючи по воді, а потім плинучи до човна, я був певен, що він пустий. Що це так, як з отими двома маленькими озерцями нагорі, як зі струмком прісної води: коли про щось інтенсивно думаєш, коли чогось прагнеш і за чимось тужиш – тоді ти це дістаєш. Що я дістаю в подарунок човна. Може, спрацював отой невеличкий, видряпаний на камені таємничий напис, може, він просто означав «човен».

Пам'ятаю, яке враження справили на мене залишки фарби на борті, людські, цивілізовані обриси чогось, що було продумане і покликане до життя із задумом, із планом. Човен означав весь отой залишений за мною світ – кораблі й порти, але також бруківку вулиць і кав'ярні, вино і пончики, розклади потягів і газети, банкноти й пошту, пральні й театри. Я

плив до того човна, увільнений раптом від Робінзона – тепер він здавався мені якоюсь маячною, смішною, власне кажучи, зовсім не страшною. І думки, знову з'явилися думки, в усьому своєму багатстві й рухливості, як табун маленьких рибок, що балансують у воді то в один, то в другий бік. Знову з'явився я.

Мені насилу вдалося вивільнити безвладний тягар човна з пастки скель. Я штовхав його перед собою, борючись із хвилями, захлинаючись морською водою. Я штовхав його ліворуч, де, як знав, було плиткіше, і коли торкнувся ногами дна, справи одразу пішли краще. Це була моя найбільша здобич, дерев'яний кит, ковчег, який урятує мені життя. Вода непомітно прибувала, і я усвідомлював, що якби на годину спізнився, човен утік би, несений припливом.

Коли я торкнувся ногами дна і вже міг зазирнути в човен, то побачив те, що мене жахнуло найбільше за багато днів на острові, про що я снів і чого, правду кажучи, сподівався – в човні було тіло. Воно лежало обличчям до дна у воді, яка хлюпотіла. Невелике, закутане в коричневий плащ із плямами соли, без лиця, бо лице пропадало у червоній від крові воді й серед чорного, довгого волосся. Я відпустив човна і в панічному страсі кинувся до берега. Я, мабуть, кричав. Біг по гарячому піску до скель, падав і, обліплений піском, біг знову. Заповз у курінь і звідти побачив, що човен сам прибився до берега і тепер ритмічно, майже кокетливо отирався об пісок. Спокушав. Хробачливе яблуко. Плід, досконалий зверху, з хробаком замість солодкої м'якоті.

Я закопаю тіло жінки і завжди оминатиму це місце. Острів матиме своє кладовище, як справжнє поселення. Я повинен був це зробити. Виходу не було.

Я підвівся і поволі повернувся на берег. Човен скреготнув по піску, а я, худий і бородатий, стояв над цим несподіваним, дивним катафалком.

Мені довелося напружити усі сили – лише зараз виявилось, яким я був слабким. Витягнув човна на пісок і, заплющивши очі, схопив тіло за плечі. Воно було важким від просяклих водою одерж. Коли мені вдалося наполовину перетягти його через борт, від нього відділився клуночок, завинятко. Страшний був цей голос – квиління, писк. Це неможливо, неможливо, думав я. Розвинув з поплямленої ковдрочки дитину, немовля. Я не мав уявлення, скільки їй могло бути днів, місяців, я, мабуть, ніколи не бачив немовляти так близько. Узяв на руки з якимось хвилюванням. Серце моє калатало.

Дитя було легеньке, маленьке, незграбно рухалося. Я відчував цей рух і тепло маленького тіла. Я одночасно боявся, що випущу його і що стисну надто сильно. Розгорнув мокрі, смердючі пелюшки і дізнався, що це хлопчик. Мав темне тоненьке волосся, закриті повіки, повні блакитних жилок. Я розглядав його, як дивну, випадково впійману неїстівну рибу, морську почвару. І саме як такий екземпляр я просто відклав його набік, у тінь скелі. Живе людське дитя.

Я довго копав яму в піску. Пісок сипався назад, але присутність дитини в тині скелі додавала мені сил. Я не міг її взяти, поки не поховаю матері. Знав та кож, що не повинен побачити обличчя матері. Я не міг дозволити, щоби вона мертвими очима подивилася мені в лице. Сонце було вже низько, коли мені вдалося закопати її. Поклав її у ту плитку могилу обличчям униз. Я не прочитав над нею жодної молитви, не співчував їй, я боявся її. У певному смислі, я ненавидів це важке мертве тіло з обличчям, закритим чорним довгим волоссям. Огидний металевий сморід крові і смерті. Я боявся, що якщо дозволю їй дивитися з-під піску в небо, вона уночі встане і вб'є мене. Демон на острові.

Йдучи до скель, я думав, що треба було викопати і другу, меншу ямку, але з полегшенням побачив, що

дитина крутиться і попискує, отже, живе. Обережно узяв її на руки – голівка хилиталася – тож мусив її притулити. Заніс її до заглибини в скелі, де брав прісну воду. Незграбно підмив, а вона почала плакати, але якось слабенько. Плач нагадував пташиний щebet, збуджував у мені лише жалість, я ж бо розумів, що мені не вдасться зберегти такій маленькій дитині життя. Був злий на себе – адже її можна було просто залишити. Тепер я не чув би цього вмирання. Через якийсь час повернувся би і закопав її в піску біля матері. Забув би. Той недбало видряпаний на камені обрис божка чи демона забрав би свою жертву, як збирають податок. Узяв би собі життя немовляти з усім його можливим майбутнім і підкріпився би ним, як хвора людина підкріплюється бульйоном. Вічно голодні боги й людські жертви, які приносяться добровільно – як ця дитина, і мимовільно – як люди з корабля.

Було спекотно, тому я залишив дитину голою, щоби висохла. Коли я отак дивився на неї, то не відчував, що дивлюся на людину – це була ледь що маленька гумова іграшка, знайдений дивний витвір природи – гладенька й приємна на дотик, але зовсім не справжня. Вона ледь рухалася, лиш часом, щораз рідше, розплющувала очі й дивилася тоді неухважно на виблиски світла в дірявому дасі. Я зрозумів, що повинен убити її – це єдиний гуманний вихід, – а не дозволяти їй довго вмирати від голоду. Обмірковував, як це зроблю. Чи задушу її пелюшками, чи – це хіба буде найпростіше – зійду на берег і потримаю хвилюку під водою. Потім закопаю в піску. Матиму свої мертві тіла на пляжі. Сповниться сон. Я покладу на тому місці камінчики.

Але тоді дитина раптом заплакала. Захлиналася від плачу. Я розізлився і в першому відрусі відійшов до моря, щоби не чути крику. Там знайшов свої водяні пастки і задоволено ствердив, що впіймалося кілька

рибок. Я витягнув їх із води й оглушив ударами об камінь. Розпалив вогонь, нанизав риб'ячі тільця на паличку, як коралі, і пік над вогнем. Дивився у той бік, де була дитина. Почав пальцями відділяти біле м'ясо, розминав його, старанно вибираючи кістки, і отаку м'якеньку кашку заніс їй. Вона не вмiла їсти, але її губи, збуджені дотиком, стали жадібно рухливими. Розплющила очі і рухала головою, шукаючи неіснуючий сосок. Я почав голосно плакати від якоїсь страшної, несправедливої безпомічності. Дитина похлинулася рибою і тепер, червона від кашлю, заходилася криком. Її плач заспокоїв мене – я взяв її на руки і притулив. Маленька голівка, покрита темним пушком, як у птаха, тоненькі блакитні жилки. Тендітність. Губи дитини, які з нестримною жвавiстю шукали чогось на шорсткій тканині вицвілої від сонця сорочки. Я відчув лагідний спазм уздовж усього живота – від грудей до пахвини, як остання, найслабша хвиля оргазму. Я добре це пам'ятаю. Потім я відчував це багато разів. Це було так, ніби моє тіло всередині організовувалось заново. Протікання струму в ніколи не використовуваному приладі. Збентеження, виражене тілом, у тілі. Дивно приємне. Неочікуване. Чуже. Надто велике для мене.

З дитиною на руках я пішов до скель, де була прісна вода, зняв нижню сорочку, намочив її краєчок у воді і цей мокрий кінчик вклав у вуста дитини. Вона почала плямкати, жадібно ссати. Блукаючий погляд на мить затримався на моєму обличчі. Хотів би я вмiти оцінити, що ж там з'явилось в тих очах, яке почуття, який вираз. Нічого – просто дитина мене зауважила, затримала на мені погляд. Я почав існувати для неї. І збуджений раптом відкриттям, що можу хоча би втамувати її спрагу, я мочив торочку й давав дитині ссати, кілька разів, механічно, поки немовля не умліло і не заснуло. Я сидів, боячись поворухнутися, аж стерпли мені ноги, але відтоді я був готовий на будь-які

жертви, наші тіла немов зрослися одне з одним – цим мав бути отой спазм. Я відчув, наче увесь ставав однією пласкою поверхнею, зверненою до дитини, як величезне вітрило, підставлене вітрові, як розкрите око квітки, що вдивляється в сонце. Я весь дрейфував навколо цього маленького тіла. Сонце поволі отиралося об мої ноги, піднімалося вгору, ковтало мене і спопеляло. Піт тік по голих грудях і лоскотав. Дитина спала з відкритими вустами, дотикаючи щоголю моєї голої шкіри.

Ви, шановна Пані, вже, мабуть, знаєте, що зараз станеться? Але я не знав. За цю одну довгу, просвітлену сонцем мить дитина стала чимось набагато важливішим, ніж я сам. Вона підкорила весь острів; він теж був для неї. Якщо вона помре, усе піде під воду, саме так і буде. Станемо Атлантидою. Не матиме більше сенсу ловіння риб і лунатичне кружляння островом.

Пополудні, коли дитина знову почала квилити, я розмочив у воді знайдену стару фігу – повернувшись залишки раціонального мислення про прості цукри, якісь фруктози чи що там ще – що вони підкріплятимуть, хоча я не обманювався – цього не вистачить. Може, якби робити кашку з риби й отаку воду з фіги, білок і цукор. Я тішив себе думкою, що молоко – це лиш звичайний природний ритуал, може, для виживання зовсім не потрібне материнське молоко. Але цього разу вона не хотіла пити, хаотичний рух губ був безрезультатним, даремним. Прісна вода спливала по щоці й затримувалась у вушній раковині. Я її обережно витирав. Дитина слабшала з кожною годиною, мала холодні руки і ноги, тому я виніс її на сонце, лише листям заслонив їй лице. Принаймні будеш біля неї, коли вона помре, – плакав я. Принаймні, принаймні. Потім ліг біля дитини, так само голий, скрутився кругом неї й запав у півсон, повний якогось набрякання, морського припливу певности, що я помру, якщо вона помре.

Мене пробудило якесь лоскотання на шкірі, невідомі пестощі. Я розплющив очі і з полегшенням ствердив, що дитина досі дихає. Сонце знову перемістилося, і тепер ми лежали під його помаранчевим згасаючим світлом. Я перевернувся на живіт і тоді відчув біль, який уже звідкись знав. Якийсь розмитий спогад замаячив у мене в голові – спогад літнього саду, запах чорних порічок і агрусу давно, давно тому. Це був біль грудей – такий самий, як тоді, кільканадцять років тому, біль хлоп'ячих набряклих сосків, іронія природи, яка бере слово у період дозрівання. Для чого чоловіки мають соски, чому народжуються з виписаним на тілі знаком власної протилежності? Чи Ви колись над цим замислювались?

Я звівся на коліна і подивився на свій голий, зарослий торс, обліплений піском. Соски напухли, почервоніли. Коли я торкнувся одного, на ньому з'явилася крапля молока. Так само було і з другим. Я обережно обтрусив із себе пісок і вже знав, що маю на тілі невідоме досі чуле місце – дотик тоді переносився вглиб тіла якось гостро й по-новому, майже з болем; шкіра здавалася тоншою, чутливою, делікатною. Колись я чув – або мені здавалося, – що у деяких чоловіків під впливом сонця починається лактація. Ні, не нормальна лактація, а сурогат лактації, пробна лактація, удавана лактація, наче тіло у своїх таємничих починаннях пригадало собі інші свої можливості, інші втілення, приспані потенції. Я дивився зараз на нього, наче воно було незнайомою істотою. Намагався дихати не надто голосно, щоби його не сполохати.

Він не був приємним – цей перший дотик чужих вуст, хоч би й немовляти. Я незграбно підтримував дитині голову так, щоби її губи опинилися біля соска. Але дитина була надто слабкою, надто осовілою, щоби ссати. Краплі молока затримались на губах, а ті губи не зреагували. Може, було вже пізно, але в такому разі навіщо це все? Я згорнув пальцем одну

таку краплю і вклав дитині в уста. Вона сонно поворушила язиком, тому я спробував ще раз. Я дотикав внутрішньої поверхні рота, язика й піднебіння; я дразнив шорстким пальцем – і дитина, наче машинка, яка зіпсувалася, а тепер знову запрацювала, розплющила очі й жадібно поворушила язиком. Тоді я знову приклав її голівку, намагаючись, щоби вони зустрілися – сосок та уста дитини. Однак набряклий сосок не був тим самим, що грудь. Губи не мали за що захопитися, зісковзували. Тоді я стиснув шкіру на груді, і молоко текло тепер великими краплями у напіввідкриті уста дитини. Це боліло, дотик був неприємний – наче соски виявились раптом якимось давно забутим органом чуття, знаряддям єдиного чуття, яке передає інформацію просто всередину тіла, без посередництва мозку. Ви розумієте, як мені важко про це говорити? Ви, мабуть, здогадуєтесь, правда? Я стиснув зуби, дивився кудись далеко в бік гір на острові, наче вірив, що гарний краєвид порятує мене від того терпкого відчуття, коли тебе їдять. Бо якби я довіряв відрухові, то відсахнувся би з відразою. Але, розумієте, дитина вже ссала, впевнено і заспокоєно. Як у трансі. А потім миттю заснула.

Оце, властиво, і все, що я хотів Вам розповісти. Потім я сидів, згорблений, прибитий, приголомшений тим, що сталося, як після згвалтування, як після якоїсь страшної зради. Наче я согрішив. І власне кажучи, я й тепер так почуваюся. Прошу сказати мені, чи траплялося Вам вже щось подібне? Чи це можливо?

Під середину літа достигли фіги, а невдовзі й оливки. Тепер я мав багато роботи. Я влаштував щось на зразок жнив. Ножем, якого знайшов у човні, я цілими днями зрізав колоски чогось схожого на овес і сушив на сонці. Після годин розтирання на камені мені вдавалося отримати порошок, який я назвав борошном, і нарешті спробував щось, що назвав

хлібом, – твердий коржик, спечений у вогнищі. Восени на острові сідали великі птахи, якийсь вид гусей. Я навчився ловити їх у сіті, які сплів з витких рослин. Від ранку до вечора я займався вишукуванням, готуванням і консервуванням їжі, хоча й знав, що пережити зиму мені не вдасться. Вечорами розпалював на пляжі вогнище. Безрезультатно. З плаща я зробив собі переноску для дитини і швидко звик до цього невеличкого тягаря.

На початку листопада, після восьми місяців перебування на острові, я спакував усі свої пожитки й запаси їжі у човен і виплив у море. На моє щастя, осінні шторми ще не почалися. Після трьох днів тяжкого веслування я доплив до маленького селища на сусідньому острові. Ми обоє були ледь живі. Ніхто мене ні про що не питав, просто зайнялися нами. У тих добрих людей ми перебули зиму, а наступного року опинилися в Атенах. Після війни повернулися до своєї країни. Я вигадав йому матір, сказав, що вона давно померла. Він твердить, що пам'ятає її. Мій син живе за кордоном. Я вже маю онуків.

Тепер Ви, мабуть, розумієте, чому я записую це на плівку, анонімно, без обличчя, без імени, зредукований до голосу. Я не розумію того, що сталося. Я, мабуть, маленька людина. А наприкінці прошу описати це все якось по-особливому – чого я найбільше хочу, це вірити, що я не став жертвою жодної аномалії, а що переживив чудо.

Бардо. Шопка

Бардо лежить в Судетах, в одній з долин, які тут розкидані особливо щедро – маленькі зморшки на обличчі землі, ледь-що зморщечки. Саме місце має свою довгу історію – давно, давно тому тут видобували цінні метали, аметисти й нефрити. Ходять легенди, що є й золото. Буцім звичайна скеля у глибині гори внаслідок великих тисків і якихось таємничих сил сама собою очищується від звичайної матерії, сама себе дестилує, конденсуючись у темряві в чисте золото, яке залишиться там уже навечно.

Раніше тут проходив торговельний шлях зі Шльонська до Чехії, і саме завдяки йому виникло містечко. Осіло в долині й не пробує навіть спинатися на стрімкі узбіччя. Кілька разів в історії, через дощі чи, може, невеличкі сейсмічні струси, узбіччя небезпечно осувалося, нищачи будинки та вбиваючи їхніх мешканців. Тепер височить над містом голе – бо навіть дерева не мають відваги ризикувати життям, – червону землю, перемішану зі скелями, видно вже здалеку, як рану серед зелені лісів. Тому місто, стиснуте в долині, виглядає, немов вкладене в ортопедичний корсет, немов без урвистих узбіч, які підтримують його з обох боків, воно би одразу розкришилося й розпалося.

Дном долини біжить річка, тож будинки тиснуть-ся біля неї, наповзаючи один на оден. Місточки скріпляють цілість, як заціпки. Є тут два костели, один монастир (з другого кількадесят років тому зробили притулок для недорозвинених дітей), є ресторани і кілька невеличких барів, де подають місцевий спеціалітет – форель у мигдалях; є дві середні школи, одна ремісничка, дрібна промисловість. Є, звичайно, і курорт – колись до мінеральних джерел приїздило

багато гостей – сьогодні лишився від них променад, кілька дуже вже постарілих платанів і багато оздоблений бювет мінеральної води, оточений камінними лавочками. Залишився також кусочок парку з рододендронами. І, звичайно, шопка.

Чи знаєте ви, що вперше святкував Різдво лише папа Ліберій 25 грудня 354 року? Що перші три з половиною століття народження Бога проходило непоміченим, щорічна епіфанія відбувалася нечутно, як опадання всохлого листя.

День обрано не випадково, маючи, мабуть, на увазі людський смуток, коли дні стають найкоротшими, коли віють холодні вітри з півночі, коли вже здається, що сонце ніколи не підніметься відважно в небесну височінь. Отоді витворюється враження, що зелень – це колір снів, що насправді він не існує, що будь-яке цвітіння було давно минулою аномалією.

Кому б не спало на думку збудувати першу шопку, він сперся на кілька речень у євангеліях, віднайшов кілька візій у розекзальтованих писаннях святих, пригадав собі пригорщу історій з апокрифів.

Шопка поставала як місто – поволі, терпляче, від окремого знака, який позначає святе місце: спершу в костелах поставили самі ясла – оте дивно банальне місце народження Бога; потім відважилися помістити в них фігурку дитяти. Ще пізніше з'явилася його матір – жінка лежала з дитиною в руках, із дитини випромінювала яснота, через що обличчя жінки робилося темним. Але процес доказування уже почався і мав точитися безкінечно – потрібен був і чоловік, раз уже є дитина й жінка, потрібні були свідки цієї події, людські й тваринні; потрібна була захоплена народженням природа – грот, небеса, зірка, ангели, що зацікавлено виглядають з-поза завіс небосхилу.

Відтоді віл і осел, що задивилися на голісіньке дитя, мають в очах оте мовчазне запитання: чи людський

Бог народився також і для тварин? Так, так, лагідно відповідала їм жінка і показувала рукою на баранця. Тоді приходили до шопи три Мудреці – ясна зірка пальцем вказувала їм дорогу. Ангели без протесту браталися з цікавськими пастухами. Ставало багатолюдно, шумно, як на щорічному ярмарку.

Святий Франциск був першим режисером – поклав Ісусика на духмяному сіні і цим незначним жестом відчинив шопку людському зворушенню. Там, де тендітність людського тіла поєднується з могутністю космічної події, час зазнає оновлення. А оскільки час без оповіді мертвий і його з тим же успіхом могло б і не бути, то він відтоді вимагає відтворення у круговому ритмі незмінно одного й того ж – ангела, який звістує новину, втечі на осликові, пошуків схованки, віднайдення гроту, моменту п'їтьми, коли відбувається таємниця народження з тіла жінки, навіть святість відтепер має сходити багаторазово, повторюватися. Має бути провідна зоря, почет Трьох Королів, вражаюча кількість деталей, їхній уклін стає механічним, щоби можна було відтворювати його безнастанно – таким приємним для ока є цей акт покори. І ще простір – він теж хоче сказати своє слово – Лісабон, Сарагоса, Прага, Мюнхен, Відень і Оломоуц, Брно і Краків, Львів і далекий Буенос-Айрес – кожне місце на землі прагне бути свідком народження Господа і наділити його конкретикою: місцеві рослини, яблука чи гранати, рівненські геометричні картопляні поля чи помаранчеві гаї... А вже як простір, то й матерія, матеріал хоче брати участь у народженні – Ісус народжуватиметься з воску й скла, постане з теракоти й слонової кістки, з дерева й каменю. Він буде завбільшки із цурпалок, матиме розміри людської дитини або й ще більші, бо Він же ж Бог, і людські мірки його не стосуються.

Шопка в Бардо вперше була згадана 1591 року в документі єзуїтів «*Excursio Glacensis*, або Навернення Землі Клодзької». Невідомо, як вона тоді виглядала і коли з'явилася. Єзуїти-контрреформатори вирішили, мабуть, розбудувати її і зробити пишнішою. Вони були схиблені на пишності. Їм марилися рухомі, змінні сцени – ангел, щоби звітувати переконаливо, мав з'являтися й зникати; нехай малий Ісус навчає у храмі, рухаючи рукою; нехай і зірка суне повільно по дерев'яному небу, як небесний слимак. Тому з Тіролю привезли фахівця з рухомих шопок – такого собі Ксаверія Ніса, який затратив добрих кілька років на вдосконалення і перебудову шопки, але невдовзі, на жаль, помер. На щастя, залишив після себе здібного учня, тубільця – Міхала Кляра, – і той узяв на себе продовження робіт. Однак, якщо фігурки Ніса були на диво реалістичними і відпрацьованими в усіх деталях, то Кляр, керуючись мінливим духом часу, стилізував і спрощував їх. Згодом це виглядало так, ніби світ шопки населяли дві раси людей, два різновиди тварин. А коли помер старший Кляр, його справу продовжив син, Міхал Ігнаци, і він теж мав іншу манеру, а оскільки колишні роботодавці вже померли, то не дуже було відомо, яким задумом вони керувалися. Тому шопка виростала немовби сама собою, тактовно не помічаючи послідовних смертей своїх творців. Потім з'явився якийсь Єшке, будівник віттарів, який надав бардській шопці глибини, будуючи дальші плани, а також небо. Після нього доклав ще свого один чех із околиць Краліків, які були тоді європейським шопкарським осередком, і, за тірольською модою, перетворив усе в щось на зразок театру маріонеток. Старі фігурки опинилися тепер на рухомих стрічках, на схованих, невидимих для глядача обручах і рухалися за допомогою звичайного обертання корби. Той чех чи його наступник додали ще кілька сцен, так що сам грот із Дитятком і

Святою Родиною опинився немовби на другому плані, бо його треба було вилущувати з кольорового тлуму людей, тварин, домів, дерев, предметів. Весь цей тлум вирував, рухався по колу, виходив і вертався в те саме місце. Тому, коли з'явився відомий фахівець ХІХ сторіччя з шопок, пустельник Гельбіг, йому лишилося тільки розширити Бардську Шопку у просторі. Зробив він це дуже оригінальним способом – замкнув її у великому скляному кубі, обкрутив навколо власного хвоста, поєднав початок із кінцем, тобто зробив щось, чим ліквідував лінійний час назавжди.

Ці докладні відомості подала у своїй праці одна жінка, жителька Бардо, назвімо її просто Марія Ковальська, приховавши у цей спосіб її справжнє ім'я, що у світлі подальших фактів видається, мабуть, правильним. Була вона, як кажуть, учителькою з Гродно, художницею, яка потрапила сюди після війни, як і інші мешканці, взимку сорок шостого року. Під час переїзду зі сходу начебто втратила свою маленьку дитину, сталося це начебто морозного святого вечора. Її чоловік пропав ще декілька років тому, заарештований росіянами і вивезений на схід. На жаль, нічого певного я про це не знаю. Оскільки вона мала якусь вищу художню освіту, то їй, цілком природно, визначили за обов'язок забезпечувати збереження пам'ятки. Вона навіть дістала завдяки цьому квартиру в тому самому, що й шопка, будинкові – похмурому, двоповерховому, притуленому до схилу.

Сьогодні вже важко встановити, як виглядала шопка одразу після війни. Спиратися можна головню на працю отієї Ковальської, яка дуже старанно докопалася до всіх можливих джерел, переважно німецьких. Свій докладний опис вона підкріпила фотографіями, якість яких залишала, однак, бажати кращого – більшості дрібних деталей на них не видно.

Певним є те, що шопка займала майже все приміщення. Це був засклений куб, схожий на величезну брилу льоду. Всередині, в оббитому розмальованим деревом стовпі був схований механізм. Кожна з чотирьох сцен була майже два метри завширшки, але простір шопкового світу видавався значно більшим, бо попередні художники цей простір підняли, помножили і порізали театральною перспективою, осягнутою за допомогою того ж трюку, коли хор розставляється на практикаблях і створює враження, що «далеко» означає просто «ближче до неба». Враження глибини посилював ще й незвичайний малюнок на внутрішніх стінках, які ховали механізм, що урухомлював фігурки – у намальованому повітрі висіли напівпрозорі обриси усіх можливих істот: тварин, людей, дияволів, демонів, ангелів, комах, гібридів, химер – усі комбінації, які могли прийти в голову їхньому творцеві. Контури накладалися один на інший, вирували й множилися, наче затримані у вічному русі невинних трансформацій. Якась прозора малярська техніка зумовлювала, однак, що вони завжди були впізнавані й сміливо з'являлися з-під інших, тому здавалося, ніби плаский простір має якусь глибину, і чисельність істот розтягається ще в наступний, цього разу нескінченний уже вимір. Небо було повне цих етерних обрисів. Вони визирали з кожного найменшого клаптика простору, покриваючи краєвид тисячами мильних бульбашок. Їхні зіниці розцятковували небо якимось новим різновидом живої галактики. Усе взаємно розглядалося, жоден рух не уникав уваги якихось очей. А цей розмножений погляд тисячократно придивлявся до глядача, свідомий, уважний.

Це було тло для неба, краєвиду, сцен і фігурок, а може, також і для часу, який робився тут якимось скаліченим, бо позбавленим своєї лінійності й порядку, безладно крутився всередині цієї скляної коробки, як вир повітря.

І серед радісного хаосу стояли Адам з Євою біля яблуні – обоє нагі, сповнені грації, вдивляються в себе ще любовно, ще до гріха. Але вже на сусідній сцені з'явилося яблуко завбільшки із суніцю, і золотий меч блищав із-за хмари. І на цьому отой сюжет падіння соромливо зникав, зате з'являлися посварені брати, і тут же одразу, без попередження – старець, який заганяв екзотичних дивовижних тварин до човна. А поруч Мойсей вдаряв патерицею об скелю, а ще далі – пророки і якісь не зовсім зрозумілі постаті, що вимагали ідентифікації, розставлені у дванадцяткових, десяткових і сімкових порядках. Фігурки на верхніх терасах меншали – оті на самій горі, біля неба, тобто далеко, були ледь що дерев'яними кружечками, лише віддалено схожими на людей, але щоби виявити ці хитрощі, цей маленький обман, треба було би зняти шибу і всадити туди голову, а найкраще – подивитися на них через лупу.

Туристам, отим знудьгованим екскурсіям, які приїздили оглядати шопку, достатньо було стояти й витріщатись у повному зачудуванні, але Марія Ковальська, яка була тут єдиним екскурсоводом, уже підганяла їх уперед, тобто по колу, так що вирушали від того самого місця, в якому закінчували – відкриті від подиву роти дітей, повні захвату перешіптування дорослих.

На тлі цього розгнужданого неба, на дальших планах, з помітним полегшенням увільнених від релігійного контексту, збудували з дерева і пап'є-маше тривимірний макет гір, сіл і містечок, копалень і фабрик. На цьому рівні фігурки отримували раптом конкретне життя, хоча ще нерухоме. Старанно виконані крихітні люди, позапинані на всі гудзики гірничих мундирів, дамських суконь (маленькі капелюшки нагадували різдвяні тістечка), чоловічих костюмів, не надто визначених народних убрань, заповнювали пейзаж. Тут, у космічній непорушності, відбувалися од-

разу десятки історій – нижче Маги спішили за зіркою, яка по колу куба вела їх до Дитятка в яслах. Одночасно поруч Ісус, уже дорослий, підставляв Юді щоку для поцілунку, а Понтій Пилат мив руки в рукомийнику, який нагадував вікторіанське начиння. За ними ослик зі смішною мишачою мордочкою ніс від Ірода Святу Родину серед шахтарів, що працювали на узбіччі паперової гори. Копальня відкривалася всередину гори, немов якийсь сезам, бо всередині блищало вугілля, невідомо чому зроблене з опалесціючої червоним слюди. Може, то мала бути залізна руда, а не вугілля. Навколо сільських будиночків паслися корови, а одразу за ними виростала цегляна фабрика і дорога, повна маленьких старомодних автомобілів на небезпечно близькій відстані від групи ченців, які схилялися перед Дитятком.

Не було кінця цій оповіді в образках, не було й початку, сцени переходили одна в одну, несподівано спліталися якимись окремими елементами. Історії дооповідалися з протилежного боку, як у співаній на два голоси пісеньці.

Механізм запускали ощадливо, двічі, тричі на день, залежно від сезону. Тоді шопка оживала – і це вже важко було би описати, бо рух додавав усьому ще нового виміру, маленьких порцій кругового часу, тож коли з одного боку злітав з озера лебідь, з протилежного боку ховався в нору заєць. Молоти в кузні були пов'язані з монотонним коливанням Ісусових ясел, рух автомобілів на дорозі якимось чином виводив шахтарів із копальні, а танець селян у народному вбранні зумовлював процесію дванадцяти Апостолів. Корови підводили голови, відсувався камінь з Гробу Господнього, косарі змахували косами, сонце котилося по небосхилу, оберталися крила вітряка на горбі. Запуск механізму рухав фігурки, але затримував глядачів – вони раптом зупинялися, вражені, і намагалися одразу збагнути весь порядок руху, зрозуміти,

як діє механізм. Коли ж помалу починали усвідомлювати, що кількість фігур і сцен надто велика, аби можна було їх охопити, то знову рушали довкола, відкриваючи ледь що окремі поєднання. Але ніколи усієї таємниці шопки.

Першою згадкою, яку знайшла про шопку Марія Ковальська у старій шльонській газеті, була, схоже, маленька передвоєнна – а отже, як і усе «перед», німецька – стаття про туристичні приваби містечка. Там було написано: «Шопка справляє на вірних таке велике враження, що вони не можуть стримати сліз». Можна припустити, що вона почувалася розгрішена цим реченням. Бо начебто – так розповідав пан М., п'юмичник і сторож – коли вперше побачила, як діє шопка, то розплакалася.

Було це влітку, рік після війни, коли пан М. поремонтував пошкоджене солдатами віко і доробив спеціального ключа для накручування механізму.

Про те, як обоє вперше побачили механізм, я знаю від пана М., якого, на жаль, уже немає в живих. Вони підняли металеве віко і заглядали, як у колодязь, світлячи ліхтариком у плутанину пружин, зубчатих коліщат і передач. Запилені нутрощі годинника. Можна собі уявити, що така картина залишається в пам'яті. Можливо, навіть часто снилася відтоді отій Марії Ковальській, щоразу інакше – або збільшена до монструальних розмірів міста, або навпаки – мініатюризовані блискучі нутрощі дамського годинника.

Ще раз бачили вони нутрощі шопки, коли механізм зупинився, коли вона бігла по коліна в снігу до пана М., єдиної людини, яка може щось порадити, а він, сонний, у кожусі, накинутому на піжаму, ніс свою торбу з інструментами. Властиво, невідомо, як йому вдалося полагодити механізм. Він казав, що спочатку гумовою клізмочкою (лишилася, либонь, після померлого немовляти) обережно висмоктали пил і ватками, намоченими в спирті, почистили механізм.

Пан М. підважив викруткою якусь бляшку – і все закрутилося. Ковальська, однак, знала, що якогось дня аварія повториться, і тоді знаменита Бардська Шопка зупиниться, може, назавжди. Пан М. був за те, щоби в майбутньому переробити усе під електрику, щоби відмовитись від примітивної корби, але така зміна вимагала би поважного ремонту. Тоді можна було би просто натискати кнопку. Але тоді втрутилися фахівці з Вроцлава і заборонили будь-які самочинні дії.

Ця Ковальська робила, що могла – підтримувала, наприклад, у приміщенні постійну температуру, а це справді було непросто – норми вугілля під час холодних зим були недостатніми; влітку ж через погано ізольований дах у приміщенні була нестерпна спека.

Другого мирного року до Бардо почали приїздити шкільні екскурсії, спершу з околиць, потім уже з усієї Польщі – невгамовна веремія щодня, в очікуванні, аж збереться тих магічних тридцять осіб. Вона пильнувала, щоби не запускати механізму для меншої кількості глядачів – часом мусила стримуватись, щоби не наказати їм не дихати, не випаровувати, не виділяти двоокису вуглецю, не збільшувати вологости повітря. Якийсь час згодом організувала біля виходу маленьку крамничку з сувенірами – замовила поштові листівки з шопкою, серії знімків, склеєних гармошкою. Хотіла також мати путівники по Судетах, але їх ще не було польською мовою, щойно почалися роботи над перекладами, і – ясна річ – ішлося не про сам лиш переклад. Треба ж бо було шопку ослов'янити, уп'ястовити. Ото й усе, що могла запропонувати шкільним екскурсіям крамничка при Бардській Шопці. А коли увечері замикала великим, мало не античним ключем двері до будинку шопки, тремтіла від страху перед злодіями, пожежею, землетрусом, потопом, випадковою блискавкою, віхурою, снігопадом, від якого завалиться дах.

Пан М. казав, що проводила біля шопки цілі дні. Він часто бачив, як сиділа навпочіпки перед якоюсь стінкою і, рухаючи головою, мінjala кут зору. Він здогадувався, про що їй ішлося – за такої кількості планів навіть маленька різниця перспектив могла настільки змінити поле зору, що сцена, яку оглядали, набувала нового смислу. Візьмімо, наприклад, Трьох Королів. Якщо на них дивитися, як схиляють голови перед Дитятком у Шопці, як приклякли навіть їхні коні й верблюди, відомо було, що йдеться про Різдво. Але можна було поглянути на них на тлі пейзажу, скелястого, пустельного і неприємно порожнього – тоді складалося враження, що то мандрівний цирк зупинився ненадовго на відпочинок, і тепер усі схилилися над водою, тамуючи спрагу. Або ще інакше – бо вище, на наступному плані, виднілися небесні хори, сотні ангелів, що стоять у небесних шерегах, і золоті архангели, і трони, замкнені у рамі неба, а тоді оті троє багато вбраних чоловіків виглядали так, немов це офіровці святого образу, яких, за звичаєм, поміщають біля ніг святих. І так можна було гратися цілими днями. Що та Ковальська і робила.

Пан М. говорив про неї зі співчуттям. Ніщо, схоже, не збуджує в чоловіків такого співчуття, як самотня жінка. Він уперто повертався до втраченої дитини, що після такого не випростається жодна матір. Тому, можливо, і ставився до неї зі сповненою дистанції повагою, незважаючи навіть на ті нічні переполохи, які вона часто влаштовувала, примушуючи його приходити після роботи, часом уночі, і перевіряти, чи все гаразд, чи щось не пропало, чи не стоїть щось не там, де повинно. Пан М., людина проста, яка любить радощі життя, трактував шопку як гарну, складну річ, завдяки якій мав ще й постійну роботу. Він прибирав приміщення, доглядав будинок, робив дрібний ремонт, поливав маленького квітника перед входом. Він вивчив шопку досить добре, тримав її в

пам'яті, але ніколи – цілу. Пам'ятав окремі фігурки, наприклад, чоловіка з клунком і собакою або групу шахтарів, які грали в шашки. Але не зміг би розповісти про цілість. Тому й почувався невпевнено, вислуховуючи нервові скарги Ковальської, що немає в шопці чогось, що там має бути. Неможливо було, щоби хтось міг увійти до будинку, відчинити замкнену скляну коробку і вийняти звідти окремі фігурки. Тому він трактував ці розповіді як істерики її хворої душі, як вияви дрібного нешкідливого божевілля. «Чи на ставі не було качок? – питала його нервово. – Чи не плавали на воді малесенькі кольорові качки?» Він не пам'ятав качок. Вона наполягала так уперто, аж він почав сумніватися, що, може, там справді були качки, а він їх раніше не помічав, адже ставок був завбільшки з мідний гріш. Може, чистячи останнім разом касету, він зачепив рукавом околицю ставу, і ті качки, завбільшки з пшеничне зернятко, як він припускав, могли причепитися до шорсткої вовни светра і пропасти.

Качки. Маленькі дерев'яні окрушини, розмальовані тонесеньким пензликом. Їхні зеленкуваті шиї і червоні дзьоби – саме такими з'явилися вони в шопці. Він зрадив качкам. Краще, аби чогось стало більше, ніж менше.

Вона, та Ковальська, часто їздила тоді до Вроцлава, записалася на якісь курси, вчила німецьку. Пан М. опалював її квартиру, щоби не мерзли квіти, поки її немає. Казав, що зробила собі там невеличку майстерню – фарби, полотна, усе, що мають художники. У школі в Бардо вона вела художній гурток. Часом він їй приносив щось, чого сам мав досить: торбу горіхів, зібраних у саду, кошик полуниць, коли одного року рясно вродили на його ділянці, баночку джему з айви, який варила його жінка. Але не було між ними справжнього порозуміння. Справжнього – тобто такого, щоби сісти якось увечері за стіл, відкорку-

вати пляшку горілки і поговорити. Інша річ, якби то був чоловік, але вона для всіх навкруг залишалася самотньою жінкою, яка втратила колись дитину і чоловіка. Таке нещастя назавжди відчужує. Рука Божа, казав він, дістає позначених нещастям людей і поміщає їх трошечки вище над іншими або трошки збоку, так що хочеться скласти рупором долоні й кричати до них, кликати їх вернутися.

І лише якийсь час згодом, роблячи дрібний ремонт, пан М. помітив, що в шопці постійно щось додається, щось змінюється. Наприклад, поїзд: їхав високо, тут же під небесними хорами серед домальованого на швидку руку зимового пейзажу. Він був дуже дбайливо вирізаний із дерева, а потім пофарбований – маленький паровозик і кілька вагонів, але не пасажирських, а товарних. Цього він був певен – поїзда тут раніше не було, і коли вже ішов до неї, збентежений, щоби про це розказати, то зрозумів раптом очевидну річ – це вона зробила той поїзд, а перед тим качок. Тоді він зупинився, закурив цигарку і неспішно вернувся до своїх справ, до якогось підв'язування зіпсованої ринви, замітання подвір'я чи спалювання листя. І потім не сказав їй, що він знає. Прийняв поїзд так, наче той був там завжди. Часом журився, що вона матиме його за дурня, але врешті вирішив, що вже застарий, аби тим перейматися. Чого ж би його мало обходити, що вона про нього думає? Врешті-решт, вона жінка, яка втратила дитину, до таких слід ставитись особливо поблажливо. Тому наступного року, коли під її чуйним поглядом чистив касету, то витирав пилюку з поїзда так само, як і з Ісусика, з Богоматері й Трьох Королів, як червоні плюмажі шахтарів, як хатину з садочком, де на веранді маленька родина сиділа за столом, як підрозділ солдатів і танк, що їхав за ними, як Ісуса-хлопця, який навчав у храмі, як млин, як пари, що танцювали на весіллі, як риштовання навколо руїн і мулярів за роботою.

Вже навіть і не думав, що тут було, а що додалося. Він мав відчуття, що хай там що до тої шопки вклядуть – воно й так буде на своєму місці, увійде в повний ангелів пейзаж. Так, пасували сюди також і маленькі фігурки людей із кривавими плямами на білих сорочках, дрібні вістря шибеничок, сірі постаті на плаці, відгородженому колючим дротом, сторожові вежі, найжачені дулами маленьких карабінів. Нехай же так буде, гадав. Нехай знайдуть своє місце спалені села, і руїни міст, і навіть мініатюрні цвинтарикки з хрестами, тоншими від сірників. Нехай їй буде, гадав, адже ж робить хорошу справу, не нищить, а додає, тобто навіть більше, аніж якби тільки ладнала. Більше, аніж якби тільки дбала.

Так минуло кілька років, протягом яких механізм зупинявся ще кілька разів, одного разу справді серйозно, аж треба було викликати якогось майстра з центральної Польщі, але й він небагато порадив. Звелів замкнути шопку і не накручувати більше корби. Звичайно ж, пан М. на відповідальність Ковальської полагодив вищерблений підшипник, помінявши разом два зубчаті коліщатка та один важіль. Про шопку написали в газетах, далеко у Варшаві, і відтоді вже туристи, які вирушали гірськими стежками, обов'язково спеціально спускалися до Бардо, щоби побачити шопку. А навіть оті, що були проїздом, усі оті, що їхали до Чехії або верталися, туристи й ті, що їхали до родин, а також службовці у відрядженнях, ба навіть водії вантажівок, зваблені сюди транзитом, усі, хто тут проїздив, ішли подивитися на шопку. Ковальська завбачливо підклала їм книгу відгуків, щоби могли записати оту першу схвильованість; вона була впевнена, що такі будуть схвильовані, що потреба похвалити шопку, навіть у цій дивній формі банальної книги відгуків, підштовхне їх до столика, щоби сягнути по олівець, причеплений на шнурочку, і написати: «Я з Кракова, бачив вже багато шопок,

але ця перевершила мої найбільші сподівання», або «Марися з Гданська: мені вісім років. Найбільше сподобалась мені наречена і весілля, яке танцює», або «*Ich heisse Thomas Schultz, das ist schön*».

Ця книга відгуків – єдина пам'ятка, яка залишилась від бардської шопки. Після весняних злив 1957 року схил знову зсунувся, як кілька разів у минулому. Будинок, у якому була змонтована шопка, зазнав серйозних пошкоджень – завалилася одна стіна і знищила усю конструкцію. Небагато вдалося порятувати фахівцям з університету у Вроцлаві. Науковці розмонтували те, що лишилося, повитягали з грязюки рештки, вивезли до музею і законсервували у скриньках. Шопка, розібрана на частини, потрапила на склади і там чекає ліпших часів. Безумовно, не вдасться вже відтворити її вповні, тим паче, що після смерти тієї Ковальської ніхто не знає, як виглядала. Залишилась після неї ота невеличка праця з кількома невиразними фотографіями, кілька газетних вирізок, кілька передвоєнних згадок і ненадійна пам'ять пана М., поки ще жив.

Можна би, однак, знайти певний зразок чи ідею, якби хтось у майбутньому схотів її реконструювати. У ній мало би бути все. Бо якщо боже народження відбувається завжди і всюди, якщо воно стосується кожної найменшої речі, кожної події – то раптом стає очевидним, що не момент народження Бога треба представляти світові, а навпаки – весь світ представити народженню, привести світ під двері шопки і вводити в неї все по черзі – кожен предмет, кожную найменшу річ, кожную людину ставити перед лицем Дитятка і казати: ось він, Ян чи якась Марися, якийсь Павел чи Томас, познайомтеся. А також кожную тварину, від комахи до слона й жирафи; треба їх вести у шопку, як до ковчега. А під кінець треба постягати сюди також усе інше, що існує на світі, не зважаючи, добре воно чи погане – єдиною причиною нехай буде

факт існування, – а отже війни, а також видобування вугілля, футбольні матчі й повені, банки й вокзали, демократичні вибори, інфляцію, насильство в сім'ї, першотравневі демонстрації, високу моду, відпочинок верхи, колекціонування старих автомобілів, психоаналіз і ядерну фізику, літературу й новітнє мистецтво – усе треба показати шопці й вірити, що її порядок, від якого захоплює дух, утілить це в один образ, з'єднає в один механізм, обніме повторюваним рухом, котрий пов'яже назавжди усе з усім.

На закінчення додам лише, що та Ковальська померла через два роки після катастрофи. Пан М. казав, що на рак. Сам він утратив добру посаду при шопці і відтоді доробляв до пенсії, виконуючи дивну роботу: лякав дітей у так званій «кімнаті страху» одного лунапарку, що з якихось причин приїздив на зимовий постій до Бардо. У червоному плащі, з обличчям, вибіленим гримом, вихилявся він з-поза завіс, побрязкуючи ланцюгами. А оскільки в путівниках, котрі змінюються поволі і неохоче, туристам надалі рекомендували Бардську Шопку, дещо розчаровані гості, котрі їм повірили, опинялися врешті-решт в отому лунапарку. Важко сказати, наскільки освітлені червоною лампочкою маскарони чи страхолюди, які вискакували з-за рогу, викликали в них справжній страх. Важливо, що потім, виходячи на світло, вони одразу все забували, усю глибоку долину, усе це дивне місто і невиконані обіцянки путівників, і рушали далі в дорогу до своїх незбагненних цілей.

Найпотворніша жінка світу

Він одружився з найпотворнішою жінкою світу. Спеціально поїхав по неї до Відня. Він зовсім не діяв з умислом, раніше йому навіть на думку не спадало, що міг би взяти її за жінку. Але коли побачив її, коли пережив перший удар подиву, потім уже не міг відірвати від неї очей. Вона мала велику голову, повну наростів і випуклин. Одразу під низьким поморщеним чолом сиділи маленькі, вічно вологі очі. Здалеку виглядали як шпарки. Ніс видавався зламаним у багатьох місцях, а його кінчик був синій і порослий рідкою щетиною. І величезний набряклий рот, завжди відкритий, мокрий, а в ньому гострі зуби. А на додаток, ніби цього ще замало, обличчя її поросло довгим, ріденьким шовковистим волоссям.

Коли він уперше побачив її, вона вийшла з-за картонної декорації мандрівного цирку, щоби показатися глядачам. Вигук здивування й огиди прокотився над головами тих, що зібралися, і впав їй до ніг. Вона начебто усміхнулася, але виглядало це як сумна гримаса. Стояла нерухомо, свідомо того, що в неї вдивляються десятки очей, жадібно поглинають кожну деталь, щоби потім описувати її обличчя знайомим, сусідам або власним дітям, щоби пригадувати його, порівнюючи в дзеркалі з власним обличчям. І потім полегшено зітхати. Вона стояла терпляче, хіба зі зверхністю. Дивилася понад головами на дахи будинків.

Після довгої, набубнявілої подивом хвилини хтось нарешті вигукнув:

— Розкажи щось!

Вона подивилася в натовп, у місце, звідки пролунав голос. Шукала того, хто це сказав, але тоді з-за картонних лаштунків вибігла огрядна жінка-конферансьє і відповіла за Найпотворнішу Жінку Світу:

– Вона не розмовляє.

– Тоді ти розкажи її історію, – поновив свою вимогу голос, тож конференсьє прочистила горло і почала говорити.

Коли потім – уже як відомий цирковий імпресаріо – він пив з нею чай біля бляшаної пічечки, яка нагрівала середину циркового фургона, то подумав, що вона зовсім не дурна. Звичайно ж, вона розмовляла, і розмовляла розумно. Він дивився на неї, вивчаючи, борючись із власним захопленням цим вибриком природи. Вона розгадала його. Сказала:

– Ви чекали, що мої слова будуть такими ж дивними й відразливими, як моє лице, так?

Він замовк.

Чай вона пила, як росіяни – наливала його з самовара до мисочок без вушка і загризала кожен ковток грудочкою цукру.

Він досить швидко помітив, що говорила вона багатьма мовами, але – схоже – жодною добре. Весь час переходила з однієї на іншу. Це не повинно було дивувати – вона з дитинства виховувалась у цирку, у міжнародній бригаді всіляких монстрів. Ніколи двічі у тому самому місці.

– Знаю, про що ви думаєте, – знову сказала вона, дивлячись на нього тими напухлими, маленькими очима тварини.

Помовчавши, додала:

– Той, хто не мав матері, не має материнської мови. Я послуговуюся багатьма, але жодна з них не є моєю.

Він не смів обізватися. Вона раптом почала його дратувати – він не знав, чому. Мудрувала, була якоюсь зібраною, конкретною, не цього він сподівався.

Тому попрощався, а вона – на його здивування – подала йому руку дуже жіночим жестом. Жестом дами. Цілком гарну руку. Він похилився над нею, але навіть не торкнувся її губами.

Він думав про неї, лежачи горілиць у готельному ліжку. Дивився просто у вологу, непровітрювану пітьму. Такий густий простір сприяв його уяві. Лежав і думав, як це бути кимось таким, як вона. Як це відчувається зсередини. Як бачиться світ очима, схожими на очі свині, як вдихається повітря безформним носом, чи відчуваються ті самі запахи? І як це, коли щоденно дотикаєш себе, микючись, чухаючись, з нагоди всіх отих дрібних, неістотних жестів?

Йому ані разу не було її жаль. Якби він співчував їй, то не думав би, щоб узяти її за жінку.

Вже потім дехто розповідав цю історію як історію нещасливого кохання. Що заглядав серцем у її серце, що покохав у ній лагідного ангела з відразливим обличчям. Нічого подібного. У ту першу ніч після зустрічі він просто уявляв собі, як це – кохатися з такою істотою, цілуватися з нею, роздягати її.

Він крутився біля того цирку ще кілька тижнів. Виїздив і знову повертався. Здобув довіру директора. Влаштував їм контракт у Брно, куди поїхав із ними і де цирк визнав його своєю людиною. Йому дозволили продавати квитки, а потім він заміняв товсту конферансьє – і, треба визнати, робив це добре. Підігрівав публіку перед розсуванням розмальованої абияк завіси.

– Заплющіть очі, – кричав. – Особливо жінки та діти, бо потворність цієї істоти важко витримати вразливим очам. Хто раз побачить цей вибрик природи, вже не зможе заснути спокійно, буде прокидатися з жахом. Можливо, втратить довіру до Творця...

Тут він замовкав, і речення виглядало незакінченим, хоча насправді ним не було – він не знав, що сказати далі. Йому здавалося, що саме слово «Творець» виставить усе в потрібному світлі. Насправді ж він думав, що той Творець, до якого інші мали втратити довіру, вирізнив його, обдарувавши такою ока-

зією. Найпотворніша Жінка Світу. Дурні вбивали
один одного за найпрекрасніших, стрілялися на по-
единках. Ідіоти витрачали маєтки на жіночі забаган-
ки. А він навпаки – Найпотворніша горнулася до нього,
як сумна приручена тварина. Вона була не такою,
як усі. І ще й давала змогу заробити. Він був би виріз-
нений, узявши її за жінку, був би особливий. Мав би
щось, чого інші не мають.

Він купував їй квіти, але не якісь особливі букети,
а просто дешеві букетики, з абияким паперовим бан-
тиком, загорнуті у фольгу. Ситцеву хустку. Блискучу
стрічечку. Коробку цукерок. Потім загипнотизовано
дивився, як вона зав'язує собі ту стрічечку над чо-
лом, а яскравий бант замість прикрашати – шокував.
І дивився, як роздушує цукерку своїм надто вели-
ким, набряклим язиком, і коричнева слина спливає
між рідкими зубами просто на поросле щетиною
підборіддя.

Він любив дивитися на неї, коли вона не була свідо-
ма його погляду. Зникав зранку, ховався за наметом,
за фургоном, відходив, щоби десь зачітисся і спосте-
рігати за нею годинами, хоча би крізь шпари між дош-
ками огорожі. Вона вигрівалася на сонці й тоді ще й
довго, повільно, немов у трансі, розчісувала своє
ріденьке волосся, заплітала його тоненькими кіска-
ми й одразу розплітала. Або в'язала. Спиці блищали
на сонці, проштрикували повне циркового шуму по-
вітря. Або в широкій сорочці, з голими руками, пра-
ла в балії свої костюми. Її шкіра на плечах і декольте,
вкрита світлою шерстю, виглядала гарно. М'яко, як у
тварини.

Йому потрібне було це підглядання, бо з дня на
день огида його меншала, топилася на сонці, зникала
з очей, мов калюжа в спекотний день. Його погляд
помалу звикав до нестерпної асиметрії, до зламаних
пропорцій, до браку і надміру. Іноді вона здавалася
йому звичайною.

Коли його охоплював неспокій, він казав усім, що виїздить у важливих справах, що має зустріч із тим чи іншим – тут називав якісь незнайомі або навпаки, добре відомі прізвища, – що влаштовує контракти, веде переговори. Начищував свої високі черевики, прав найкращу сорочку і рушав, куди очі світять. Ніколи не відїздив далеко. Затримувався у сусідньому містечку, крав у когось гаманець і пив. Але й тоді не звільнявся від неї, бо починав про неї розповідати, наче не міг обійтися без неї навіть під час тих утеч.

І це було дивно, бо вона стала найціннішим його скарбом. Міг розплачуватись за вино її потворністю. До того ж, описом її обличчя він месмеризував молодих, гарних жінок, які просили розповісти їм про неї навіть тоді, коли вже потім, голі, лежали під ним.

Коли повертався, мав уже напихваті нову історію її потворности, пам'ятаючи про те, що жодна річ не існує від початку до кінця, поки не має своєї історії. Спершу наказував їй вивчати їх напам'ять, але швидко переконався, що Найпотворніша не вміє розповідати, говорила монотонно і під кінець вибухала плачем, тому розповідав її історії за неї. Ставав збоку, підносив, вказуючи на неї, руку і декламував:

– Матір цієї нещасної істоти, яку ви бачите перед собою і вигляд якої важко витримати вашим невинним очам, жила на селі, на краю Шварцвальда. І одного літнього дня, коли збирала в лісі ягоди, вистежив її найдикіший кабан, який, розпалений звіриною безрозсудною хіттю, напав на неї і згвалтував.

У цей момент він неодмінно чув повні жаху приглушені скрики, деякі жінки тут же хотіли йти геть, тягнучи за рукави своїх чоловіків, які впиралися.

Мав ще також кілька інших версій.

– Ця жінка походить із місцевости, яку Бог піддав випробуванню. Вона є нащадком недобрих людей з малим серцем, які не зласкавилися над хворим же-

браком, за що Господь наш скарав усе їх село цією страшною спадковою потворністю.

Або:

– Така ото доля чекає дітей жінок легкої поведінки. Оце жниво сифілісу, страшної хвороби, яка карає нечистість до п'ятого покоління.

Він не почувався винним. Кожна версія могла бути правдивою.

– Я не знаю своїх батьків, – повторювала Найпотворніша. – Я завжди була такою. Немовлям я опинилася в цирку. Ніхто вже не пам'ятає, як це було.

Коли закінчився їхній перший спільний сезон і цирк широкою дугою вертався до Відня на щорічне зимування, він їй освідчився. Вона зашарілася, почервоніла, тремтіла. Тихенько сказала «добре», а потім делікатно поклала голову йому на плече. Він відчув її запах – мильний, м'який. Витримав ту мить, а потім відсунувся. Збуджений, почав снувати перед нею плани їхнього спільного життя. Поїдуть туди, поїдуть сюди. Вона водила за ним очима, коли він ходив узад-вперед по всій кімнаті, мовчазна, сумна. На сам кінець узяла його за руку й сказала, що хотіла би якраз навпаки – щоб оселитися десь у глушині, щоби нікуди не треба було їздити, ні з ким не бачитись. Що вона готувала би, що мали би дітей, що садочок.

– Ти б не витримала, – обурився він. – Ти виховалася в цирку. Ти хочеш, щоби на тебе дивилися, тобі це потрібно. Ти вмерла би без людських поглядів.

Вона не сказала нічого.

Шлюб вони взяли на Різдво, у маленькому костелі. Ксьондз, який їх вінчав, мало не зомлів. Голос у нього тремтів. Гістьми були люди з цирку, бо він сказав їй, що не має родичів, що він такий самий самотній, як і вона.

Коли всі вже хиталися на стільцях, коли випорожнили усі пляшки і настав час іти до ліжка (навіть вона, захмеліла, тягла його за рукав), він затримував їх, посилав по вино. Він не міг упитися, хоч і хотів. Щось у нім перебувало в готовності, нап'яте, як струна. Він не міг навіть скулитися, не міг закласти ногу за ногу. Сидів випростаний, із розрум'яненими щоками, очі блищали.

– Ходімо вже, коханий, – шепотіла вона йому на вухо.

А він наче тримався за край стола, наче був пришпилений до нього невидимими кнопками. Тому уважніші могли би подумати, що він боїться оголеної інтимності з нею, примусової післяшлюбної близькості. Чи було саме так?

– Торкнися мого обличчя, – просила вона потім у темряві, але він не зробив цього. Підвівся над нею на руках, так що бачив лише обриси її тіла, світлішого, ніж морок у кімнаті, розмиту пляму, без виразних меж. А потім заплющив очі – цього вона вже не могла бачити – і узяв її, як будь-яку іншу жінку, без жодної думки, як завжди.

Наступний сезон вони почали вже самостійно. Він сказав їй зробити кілька знімків і розсилав їх тепер по всьому світу. У відповідь надходили телеграми. У них було багато виступів. Подорожували першим класом. Вона ніколи не знімала капелюха з сірою, густою вуаллю, і саме крізь неї побачила Рим, і Венецію, і Єлисейські Поля. Він купив їй кілька суконь, сам шнурував їй корсет, тому, коли йшли людними вулицями європейських міст, виглядали, як людська пара. Але й тоді – в оті найкращі для них часи – він усе одно мусив тікати. Такий він уже був, вічний утікач. У ньому раптом прокидалася якась паніка, якийсь нестерпний тупіт, він пітнів, починав душитися, тож брав пачку банкнотів, хапав капелюха і збігав схода-

ми, безпомилково знаходячи шлях до портових кубел. Тут раптом розм'якав, обличчя його ставало в'ялим, волосся куйовдилося, і приховувана під вимазаними брильянтином пасмами лисина нахабно видобувалася на світ. Він пив радісно, невинно і дозволяв, щоби йому щось белькотіла, а потім біла по руках якась розлючена проститутка.

Коли Найпотворніша вперше стала йому докоряти, він ударив її в живіт, бо навіть так боявся торкнутися її обличчя.

Він уже не розповідав про сифіліс і про кабана в лісі. Він отримав листа від професора медицини з Відня і тепер представляв свою дружину науковою мовою.

– Шановне панство, ось вибрик природи, ось вам мутант, помилка еволюції, загублена ланка. Такі екземпляри з'являються дуже рідко. Ймовірність є такою ж малою, як те, що сюди зараз упаде метеорит. Оце ви, шановні, маєте нагоду бачити мутацію живцем.

Звичайно, приходили до професора в університет. Там разом позували до фотографії – вона сиділа, він стояв за нею, поклавши руку їй на плече.

Одного разу, коли її вимірювали, професор перекинувся з ним кількома словами.

– Цікаво, – сказав він, – чи ця мутація передається у спадок. Чи не думали ви про дитину? Чи пробували? Чи ваша дружина?.. Чи ви взагалі?..

Невдовзі потім, наче й без зв'язку з тим конфіденційним обміном думками з професором, вона сказала йому, що вагітна. Від того часу він немов роздвоївся. Хотів, щоб народила дитину таку саму, як вона – тоді б вони мали ще більше контрактів, ще більше запрошень. У разі чого він був би забезпечений на довге життя, навіть якби з нею щось сталося. Може,

став би знаменитим? Але одразу потім приходила панічна думка, що дитина буде потворою. Що найохочіше він би вирвав її у неї з живота, щоби порятувати від тієї отруєної, з недобрими властивостями, крові. І бачив уві сні, що це він є тим сином у її животі, ув'язнений там, зданий на її похмуру ласку. І вона, ув'язнивши його там, поволі змінює йому обличчя. Або ще інакше – снилося, що він є тим диким кабаном, який гвалтує невинну дівчину. Після пробудження, спітнілий, молився, щоби в неї був викидень.

Її живіт підбадьорював глядачів. Вони легше пробачали їй огидну потворність. Тепер їй ставили запитання, на які вона, засоромлена, відповідала тихо і, непереконано. Ближчі знайомі почали битися об заклад – яка народиться дитина і якої статі. Вона сприймала це лагідно.

Вечорами шила сорочечки.

– Знаєш, – казала, застигаючи на мить без руху, фіксуючи погляд у якійсь одній далекій точці, – люди такі слабкі, такі самотні. Мені жаль їх, коли сидять переді мною, вдивляючись у моє лице. Наче самі вони пусті, наче їм треба на щось надивитися, чимось наповнитися. Часом я гадаю, що заздрять мені. Я принаймні якась. А вони – такі собі, без будь-чого виняткового, без властивостей.

Він скривився, коли вона говорила це.

Народила вона вночі, без клопотів, потихеньку, як тварина. Повитуха прийшла лише для того, щоби відрізати пуповину. Він дав їй згорток банкнотів, щоби ні про що не розповідала завчасно. Одразу позапалював усі лампи, аби мати змогу придивитися докладніше. Серце в нього калатало. Дитина була страшна, ще гірша за матір. Він вимушений був заплющити очі, бо шлунок став йому в горлі. Лише потім, якийсь час згодом упевнився, що – як вона й казала – те новонароджене є дівчинкою.

Отож, так: пішов він у темне місто, був це Відень, може, Берлін. Сипав дрібний, мокрий сніг. Його черевика жалісно стукали по брукувці. Знову він був роздвоєний – тішився і впадав у розпач.

Він пив і залишався тверезим. Марив і боявся. Коли повернувся через декілька днів, мав уже готові задуми щодо маршруту і промоції. Написав листа професорові. Замовив візит фотографа, який тремтячими руками щомиті блискав магнезією і увічнював у сліпучому світлі огидну потворність обох істот.

Нехай лиш скінчиться зима, нехай завітнуть форцизі, нехай просохнуть вулиці великих міст. Петербург, Бухарест, Прага, Варшава і далі, далі, аж нарешті Нью-Йорк і Буенос-Айрес... Нехай-но тільки небо напнеться над землею, як велике блакитне вітрило. Весь світ захоплюватиметься потворністю його дружини й доньки, впаде перед ними на коліна.

Приблизно у той час він уперше поцілував її обличчя. Не в губи, ні, ні, а в чоло. Вона подивилася на нього просвітленим поглядом, іншим, майже людським. Це тоді зродилося в його голові питання, якого він не міг їй поставити. «Хто ти?» «Хто ти, хто ти?» – повторював він і навіть не помітив, коли почав подумки ставити його іншим і навіть самому собі, перед дзеркалом, коли голився. Було це так, ніби він відкрив якусь таємницю – що усі переодягнені. Що оті людські обличчя – то маски, немов усе життя проходить на великому венеційському балі. Часом сп'яну фантазував – бо тверезий не допускав до себе таких дурниць, – що знімає ті маски, а вони з легеньким тріском приклеєного паперу відкривають – що? Не знав. Його це мучило так сильно, що не міг витримати в домі з нею і з дитиною. Боявся, що міг би піддатися дивній спокусі й почав би якогось дня здирати з її обличчя ту потворність. Шукав би пальцями схованих країв, швів, місця склейки. Порпався би в її волосі. Тихенько виходив, щоби випити, і тоді об-

думував наступний маршрут, уже проектував афіші, складав телеграми.

Але ранньою весною прийшла ота страшна епідемія іспанки, і обидві вони захворіли. Лежали обіч себе розпашілі, важко дихаючи. Час від часу в якомусь панічному відрусі вона пригортала дитину до себе. В гарячці пробувала годувати її, не розуміючи, що дитина не має сил смоктати. Що вмирає. А коли нарешті померла, він делікатно забрав її і поклав на край ліжка. Закурив сигару.

Тієї ночі Найпотворніша ненадовго опритомніла, але лиш для того, щоби зайтися розпачливим скавулінням. Він не міг цього витримати – то був голос ночі, пітьми, чорної густини. Він затикав вуха, аж урешті схопив капелюха і вибіг з дому, але далеко не пішов. До ранку ходив під вікнами власної квартири і в цей спосіб допомагав померти і їй. Це сталося швидше, ніж він міг сподіватися.

Він закрився у їхній спальні й дивився на обидва тіла, якісь раптом важкі, якісь незграбні, несподівано матеріальні. Зі здивуванням помітив, як сильно вони прогинають матрац. Він зовсім не знав, що йому тепер робити, тому лиш повідомив професора і, попиваючи просто з пляшки, був свідком того, як морок розмиває контури обох нерухомих предметів на ліжку.

– Порятуйте їх, пане, – благально белькотів, коли професор приїхав і робив фаховий огляд трупів.

– Ви що, збожеволіли? Вони ж мертві, – відповів той з роздратуванням.

Потім професор підсунув йому якийсь папір, а він підписав його правою рукою, лівою ж узяв гроші.

Ще перед тим, як того самого дня зник десь у портах, він допоміг професорові перевезти тіла дрожками до університетської клініки. Там через якийсь час із них потайки зробили опудала.

Довго, майже двадцять років, стояли вони в холодних підвалах будинку, аж прийшли кращі часи, і

їх додали до великої колекції – єврейських і слов'янських черепів, двоголових немовлят, зрослих особин усіляких мастей. Зараз їх можна побачити в запасниках *Patologisches Museum* – мати й донька, застигли, у сповненій гідності позі, склянооці, як невдалий початок нового гатунку.

Авторський вечір

Найкращі думки приходили до неї завжди вночі, наче вночі вона була зовсім іншою людиною, ніж удень. Це банально, сказав би він. Змінив би тему або почав би речення від я. Якщо йдеться про мене, сказав би, то мені найкраще думається вдень, уранці, одразу після першої кави, у першій половині дня.

Коли випадком (Боже мій, що ж таке випадок?) прочитала в газеті, що він вибирається до Пруссії, до Алленштайна, що буде так близько, вона не могла заснути. Усе повернулося. Або зовсім не повернулося, бо завжди було, ніколи не зникало. Вона лежала горілиць і обдумувала всі можливі випадки, в які могло би зараз утілитися те, що вона хотіла зробити. Вона на вокзалі, на пероні незнайомого міста, він іде з протилежного боку, помічає її, на його обличчі вираз здивування, несподіванки; зупиняється, його очі, її піднята вуалетка, ясність погляду, від якого її колись проймав дроз збудження, не тіло, а лиш той погляд. Або ще інакше – вона йде сонячною вулицею якогось ринку (як може виглядати ринок в Алленштайні?), і він (знову назустріч) за чоловіком і жінкою. І вона бачить, що він її впізнає, бо блідне, бо зніяковіло говорить тим: «Вибачте...» Тремтячою рукою знімає світлого капелюха (чи порідшало в нього волосся, чи це вже той час?). Вона подає йому руку, вона стримана, зрештою, цілу годину кружляла ринком, щоби його зустріти. Чи велике місто той Алленштайн? Може, надто велике, може, вони розминуться в травневому тлумі, може, його просто з вокзалу повезуть візником у готель, може, в тому місті взагалі немає ринку, може, йтиме дощ, може, не приїде, в останню мить відкладе приїзд через хворобу дружини. Може, затримують його в Німеччині видав-

ничі справи, він же такий великий письменник, що його, мабуть, усі освічені люди знають, а може, ні, може, це вона стежить у пресі за кожною найменшою навіть згадкою про нього, може, це тільки вона упевнюється, що в книгарні лежить двотомовий роман, який вона, проходячи, щоразу легенько погладжує долонею в рукавичці і питає продавця про щось зовсім інше.

Вранці задум видався їй зовсім недоречним. Коли вона зійшла на сніданок, Йоганн обняв її за талію і поцілував у губи. Через годину до дітей мав прийти учитель музики. Коли відрізала вершечок звареного на м'яко яйця, вигляд власних пальців, якихось тонких і сухих, наче ніколи їй не належали, пробудив на мить пронизливе почуття жалю. Тоді сама несподівано сказала, що хоче на кілька днів поїхати до батька, в Данціг. Її чоловік витер губи серветкою; він не виглядав здивованим. Трохи відсунувся від столу і закурив сигару. Вона звеліла служниці відчинити вікно. З вулиці до їдальні влетів стукіт дροжок і кінних трамваїв. Одразу за ним, ворушачи фіранки, проник м'який оксамитний запах бузку, що цвів біля будинку.

Солом'яна панاما в коробці для капелюхів, темна креп-жоржетова спідниця, біла блузка з рюшами на грудях, мереживна парасолька. Підручний несесер і великий шкіряний саквояж. Черевики, що запинаються на гудзики. Флакочик парфумів, затоплений у шовкову білизну. Рукавички на зміну. Багаж. На вокзалі в Данцігу купує квиток до Алленштайна і три години чекає у вокзальній кав'ярні. У вокзальному туалеті зі здивуванням зустрічає своє відбиття в дзеркалі – гадала, що вона молодша. У купе витягає з торби старе число «*Neue Deutsche Rundschau*» з його оповіданням і намагається читати. Колись знала його мало не напам'ять; тепер бачить, що забула цілі фрагменти.

Діється маленьке чудо – Алленштайн і Венеція доповнюють одне одне. Через десять років раптом

стали кінцями одного й того ж континууму, вісью якоїсь частини її життя. Південь і північ. Сухість і волога. Історія і брак часу. Погляд у майбутнє, погляд у минуле. Зустрілися протилежності.

Вперше вона побачила його на пляжі. На ньому був світлий костюм і капелюх. Запам'ятала його, але вона майже завжди запам'ятовувала людей, яких бачила хоч раз. Там на пляжі він був неуважний, юний. Потім, коли їх одне одному представили, він видався їй людиною в масці. Про себе сказав: «Я письменник», але їй це зовсім не здалося важливим. Він був зніяковілий. Утікав поглядом. Вона пам'ятала, що хтось зі спільних знайомих, уже злегка напідпитку, сказав про нього «осел». Коли вперше побачила його лазничку в готелі, вже після всього, то мала відчуття, що лише зараз його пізнала. Навіть не інтимна ніч, не побіжне, хоч би й найпалкіше знайомство з тілом дало їй змогу збагнути цього чоловіка, а саме готельна лазничка. Його рушник, перекинутий через ванну, прилади для гоління, помазок, помазок зі знищеною від води ручкою, дерев'яна мильничка. Нерухомі істоти, свідки існування людського тіла. Дотикаючи його предметів, коли він ще спав, а може, вже прокинувся і чекав її (ранкове, трохи ніякове мовчання після ночі кохання), вона відчула раптове зворушення. Могла би спертися головою об холодне дзеркало і заплакати від того зворушення. Вона завжди згадувала той момент – це був, мабуть, початок кохання. Чи кохання не є, власне кажучи, пізнанням? Чи не тому люди так навзаєм прагнуть своїх тіл, не для задоволення, а щоби зблизитися до найменшої можливої відстані? Оце вивчення закамарків тіла, продирання через усі кордони, стремління всередину, пошук внутрішньої сторони.

Вокзал в Алленштайні, як виявилось, був меншим, ніж вона гадала. На якусь мить її охопила паніка – руки відрухово стиснулися на холодному поруччі

вагонних сходів. Але коли їхала візником до найкращого в місті готелю, раптом почувалася так, наче має владу над усім світом. Люди, якісь маленькі, двовимірні, які не знають нічого, нічого не передчувають, м'які тілесні машинки. Їхні жалюгідні малі крамнички, їхні несвідомі нічого вуста, які оце зараз порушують гладеньку поверхню кави у філіжанці, їхні зосереджені на собі тіла, смішні ритуали рук, що мандрують до капелюха й назад, щосили тримаються паличок і парасольок, їхні нудні, що не мають значення, вечори у викладених витертими килимами домах, їхні вбогі думки, які не здатні вийти поза наступне вимовлене речення. Маленькі, лялькоподібні. А проте, їдучи у тих дрожках, розвалившись на сидінні, як мужчина, вона відчувала, що кохає їх. Співчувала їм, але то не був жаль. Радше якраз любов, як до дітей, котрі виконують педагогічні плани своїх батьків, не знаючи їхньої мети. А вона, у цих дрожках, була вище, бачила більше. Сама встановлювала правила. Творила хвилину за хвилиною, жест за жестом, подію за подією.

У готелі, записуючи в книгу якісь вигадані дані, вона недбало запитала портьє:

– Чи правда, що в цьому готелі затримається сьогодні отой відомий письменник, Т.?

Портьє підвів на неї zdeформовані товстими лінзами окулярів очі. Видно було, що він ледь опановує збудження й гордість.

– Правда. Завтра він читатиме лекцію, про музику і літературу. Пополудні. – Раптом він зробився серйозний. – Благаю вас, нікому не кажіть, що він живе в нашому готелі, хоча взагалі-то в місті іншого місця немає, це найкращий готель. І в нас для нього вже готові апартаменти. Чекають, готові, вже кілька днів. – Він показав на ключ, що висів збоку під римською цифрою I. – Ми боїмося, що читачі не дадуть йому спокою.

– Хіба він аж такий популярний?

– Моя дружина прочитала усі його книжки, – відповів він так, ніби це мало все пояснити.

– Коли приходить поїзд із Берліна? Я чекаю на когось.

Портъє подивився на неї з підозрою і назвав годину.

Кімната була погана. Два високих вікна виходили на центральну вулицю. На підвіконні сиділи голуби.

Вона вмилася і витерла обличчя шорстким рушником. Поміняла блузку. Розчесала волосся, а потім почала старанно його заколювати перед дзеркалом. Дзеркало висіло трохи зависоко; вона бачила лише свої очі й чоло. Розтерла пальцем парфуми по шкірі. Подумала, що має ще багато часу, що могла би вийти і потинятися вулицями. Щось купити. Залишити свій відбиток у склі вітрин, в'яснити сумнівні розміри риночка. Випити лимонаду десь під дашком. Вона одягла капелюха і раптом передумала виходити. Лягла в усьому, з парасолькою в руках на застелене ліжко, горілиць. Маленькі тріщини на стелі подавали їй знаки якимось таємничим письмом.

Цілими днями вони гуляли містом. Венеція була спекотною, розм'яклою. Канали смерділи. Вони ловили себе на тому, що весь час приспішують крок – мабуть, виглядали так, наче кудись спішать. «Ах, чого ми так біжимо», стримували вони себе. Вибухали сміхом. Ішлося більше про те, щоби під час прогулянки торкнулися їхні долоні, щоби притулитися плечима, щоби вітер оповив їх раптом їхніми ж запахами. Щоби тінь того другого отерлася об ноги. Не дивлячись на себе, ідучи опліч, вони спостерігали одне за одним. Як це можливо? Він майже весь час розповідав їй про свою родину. Її це дивувало, бо сама вона нічого не могла би розказати йому на цю тему. А він говорив і говорив, ніби мусив переконати її, що існує, що несе в генах якихось ганзейських купців, їхніх

вимучених пологами дружин, їхніх дітей, грізних вусатих підприємців. Час позначав людьми. Може, в цьому і полягає, що людина стає письменником. Він пам'ятав їхні імена і смішні висловлювання, пам'ятав їхні помилки й дивні звички. Милосердно додавав кожному якусь характеристику. Вона не вірила йому, це неможливо, щоб усі були цікавими. Це суперечить логіці. Світ складається з натовпу і небагатьох окремих одиниць, небагатьох, так вона думала. Для неї люди були, як хвиля, недиференційовані, за винятком тих, яких кохаєш. Не можна кохати всіх.

Коли сідали десь на хвилинку, в кафе, в шезлонгу на пустому пляжі, на дошках молу, тоді нарешті зустрічалися їхні погляди. Важко було щось говорити. Вона хотіла тулитися до нього. Шкірою відчувала кожен його погляд. Ті ясні блакитні очі були безсоромними.

Вечори, коли сиділи разом з іншими на терасі, що виходила в лагуну. Жовте у світлі ламп листя дерев витворювало ілюзію якихось несподіваних міських хашів. Ті приятелі, спільні знайомі, веселий, пліткуючий тлум – вони були островом, до якого ми ненадовго пристали, щоби відчутти твердий ґрунт під ногами, але нас усе ж цікавить тільки плавання.

Дім, схований у лопухах. Відгороджений високим парканом. Вона скрадається до нього, знає, що він там є. Тільки побачити його. Раптом усвідомлює, що вона гола, скаче з дороги в лопухи. Продирається через них у напрямку саду, від тилу. Тепер бачить освітлені вікна салону. Якийсь прийом. За шибою походжають люди з келишками в руках. Їхні вуста рухаються у тиші скла. Ця жінка, ця гарна жінка у синьому, це його дружина. Роздає усмішки; як же добре дає собі раду. Лопухи стають гострими й колючими. Його немає там, у тім акваріумнім салоні. Його немає.

Вона раптово стямилася. Капелюх боляче муляв їй шию. Підвелася і подивилася в дзеркало – очі злегка припухли, сльозилися. Вже час.

Алленштайн, дві вулиці навхрест, замок, ратуша і вчорашня мода на вулицях. Тут кожна історія повинна початися на вокзалі. Тут не можна жити, сюди можна тільки приїздити. Пруський порядок і азійська меланхолія. Леде відчутний запах води. Вона замовила каву, коли годинник пробив третю – зараз у кімнаті дітей сіеста. Вона раптом затужила за їхнім запахом – чому волосся дітей завжди пахне вітром? Кельнер узяв гроші, подивившись на неї зацікавлено, майже грайливо. Поволі рушила в напрямку вокзалу. І раптом увесь її спокій де й подівся. Серце почало ритмічно прискорюватись. Вона відчула себе якоюсь двовимірною, наче не існувала поза цією хвилиною, наче не мала ніякого минулого ані майбутнього. Жінка, яка іде в напрямку вокзалу, нічого більше.

Перон був досить пустий – якийсь молодик із букетом квітів, жінка з двома дітьми, подорожній на лавці, з гатунку тих, які завжди спізнюються, яких поїзди оминають здалека. Одразу за нею увійшла групка людей. Чоловіки, поважні, трохи опасисті, один в окулярах у тоненькій оправі, другий у прекрасно пошитому чорному костюмі і з моноклем в оці (майже як із похоронного бюро, подумала, дивлячись на нього). Третій і четвертий – без властивостей. Це повинні бути вони. Представники культурних товариств Алленштайна, чекають на приїзд письменника. Потім прийшла величенька група молоді. Місце несподівано змінило вигляд, стало рухливим, гамірним. Це що, виїзд на маївку, чи оголошено вихідний день у пруських школах? Старший учитель марно намагався відновити порядок.

Як дивно – він плакав, коли вони розлучалися у Венеції. Тримав її за руку, а на отих його холодних блакитних очах блищали сльози. Сказав: «Яка дур-

ниця, плакати, ми ж побачимось». Вона подумала, що він мав би їй освідчитись; він був такий традиційний. «Яка дурниця, освідчуватись, ми ж і так будемо разом», – лунало в її голові. Інша можливість була тоді просто неймовірною.

Потім вона зрозуміла, що плакав він над собою. «Я написав Тобі чотири листи, – згадував в отому п'ятому, – але не вислав їх. Вони роздряпували те, що мало би вже трохи загоїтись. Ти така гарна, така свіжа, наче світ зовсім Тебе не торкнувся. Ти звідкись не звідси, як ангел. Що більше я Тебе не маю, то більше прагну Тебе». Її занепокоїв той лист, вона не знала, чому. Наче був до когось іншого.

Натовп збентежено порушився. Молодий чоловік з букетом квітів підхопився з лавки. Пан у чорному неспокійно протер хусточкою монокль. Старший учитель марно пробував вишикувати молодь у дві шерехи. Тоді вона зрозуміла, що усі ці люди чекають саме на нього. Що Т. перестав бути її власністю, що належить ще й іншим. Ним володіють і ці дітлахи, і пани в костюмах, і чоловік із квітами, і начальники, портєта їхні дружини, які читають книжки.

А проте, що ж могли вони знати про нього? Чи знали його з найвідоміших романів, з оповідань, друкованих у часописах? Якщо так, то кого знали? В усьому, що написав, він залишав ледь що округинки самого себе, пластівці лаку. Чи жив він у своїх романах, досконалих, ясних, переконливих? Адже тоді у Венеції під час нескінченних прогулянок він завжди говорив нервово, коротко, примушував її здогадуватись, чи це вже крапка, чи лишень кома. Чи існував він сам у записаних історіях, анекдотах? Адже він навіть жарту не вмів розповісти. Як йому вдалося так увести людей в оману, що постать, яку він витворив, вони брали за нього самого? Як же легко це в нього вийшло. А може, якраз ні, може, це вона поми-

лялась і, оглушена коханням та пожаданням, бачила когось іншого. Ні, вона не змогла розпізнати його в жодному реченні з того, що написав. Його там не було. Його не було в нейтральному нараторі саги. Це не він говорив. Говорив хтось інший, хтось зовсім чужий. Саме це захоплювало – шукати у звичайному людському існуванні когось того, хто творить світи. Володаря Слів. Шукати того в його подиху, коли, несвідомий нічого, спав, притулившись до її плеча, шукати в погляді – які простори криються за брамами очей; придивлятися, як їсть морозиво – чи смакує йому так само, як іншим, чи його нерви так само переносять враження в мозок, як нерви усіх інших людей. Повинна бути якась відмінність. Раптом їй пригадалося, що тоді у Венеції він запускав вуса. Його рука несвідомо мандрувала до верхньої губи, і кінчики пальців гралися шорстким дотиком темної щетинки.

Находив поїзд. Дим від локомотива утворив над їхніми головами майже матеріальний контур. Її серце сильно билось, вона відчула, що в роті пересохло. Відступила під вивіску вокзального ресторану, опустила вуальку. Якусь коротку мить, коли поїзд зупинився, абсолютно нічого не діялося. На якусь мить вокзал застиг у непорушності. Дезорієнтованість чотирьох чоловіків – їхній погляд пересувається від вагона до вагона. Потім вона побачила, як та групка рушила раптом праворуч, до голови поїзда. Непримітна жінка з двома дітьми теж рухалась у тому напрямку. Обличчя її вкрилося рум'янцем. Чоловік із квітами був перший, майже біг.

Вона побачила його лиш тоді, коли, оточений тлумом, входив у двері вокзалу. Зі здивуванням побачила, що він тепер кремезніший, конкретніший, вугластий. Те саме обличчя, яке вона знала так добре, але зараз інше, наче краще вросло в реальність. Потім його заслонили. Молодь подавала йому альбоми для підпису, чоловік у моноклі захищав його власним

тілом. А він був центром цієї веремії – сивуватий, спокійний, наче ніщо більше не могло вже його здивувати.

А отже, не зараз. Пізніше. Її серце заспокоїлося. Вона рушила за ними на безпечній відстані. Бачила, як сіли у дрожки.

Авторська зустріч мала відбутися в міському театрі. Про це сповіщали оголошення, вивішені в декількох місцях. «Знаменитий письменник Т. прочитає лекцію...». Вона була однією з перших, хто туди прийшов. Люди сходилися поволі. Жінки у своїх найкращих туалетах, запашні міщанки. Їхні пузаті чоловіки з брелоками на жилетках нервово звіяли час. Буржуа Алленштайна. І скромніше одягнені – може, вчителі, непевна себе місцева інтелігенція. Був також отой молодий чоловік із вокзалу, цього разу вже без букета. Три жінки, які весело сміялися і пускали очима бісиків. Акторки? Групки гімназистів. Отже, оце – читачі Т., його шанувальники зі Східної Пруссії.

«Мені не йдеться ні про що інше в житті, тільки про те, щоби писати. Знаю, що ти мене зрозумієш». Так закінчувався останній лист, якого від нього дістала. Не розуміла. Десь тут, на його думку, існувала суперечність, але вона не вміла її виявити. Вона була багата; він міг би жити з нею у Венеції чи де завгодно ще – і писати. Може, саме про це ішлося. Може, недостатньо освічена, може, не з надто доброї родини. Пам'ятала, що коли він чув слово «професор», то весь напружувався всередині, насторожувався. Дивно, що хтось такий може бути ласий на зовнішній лоск. Урешті-решт оженився, і саме з донькою професора. Як могло статися, щоби несповна рік після ї х н ь о ї Венеції він міг освідчитись комусь іншому, що міг закохатися в іншу? Ох, вона не вірила, що він кохає іншу; це, мабуть, був якийсь виверт, початок якогось

дурного оповідання. Адже пишуться не самі лише добрі речі, існують також невдачі. Вона в той час стала фахівцем у вишукуванні виправдань. Кожне звучало однаково неправдоподібно.

Написала йому довгого листа. Відповіді не отримала ніколи. Він, мабуть, зібгав папір під час читання і вкинув у кошик для сміття. Може, спалив, мав же ж дбати про свою біографію, мав надавати їй властивого керунку. Це неправда, що в житті робиш те, що хочеш. Життя веде нас, реалізує якісь непрості для передбачення цілі, тягне нас за собою. Ця думка вразила її раптом так сильно, що їй захотілося вийти на сонячні вулиці міста.

Отож, ніколи більше не написав їй ані слова. Вона довідалася, що оженився, що в нього народжувались діти. Двоє? Троє? Щоразу, коли зустрічала у пресі його прізвище, шукала якогось знаку для себе. Так само читала те, що написав. Нав'язлива думка, що в тому, що він пише, є приховані знаки для неї, що він для неї пише, що тлумачить цим для неї оте страшне речення: «Мені не йдеться ні про що інше в житті, тільки про те, щоби писати».

Люди поволі займали місця у залі, де мала відбутися лекція. Вона увійшла разом з іншими і сіла найдалі, як тільки могла, від столу, накритого темно-червоним оксамитом. У приміщенні майже не було натурального світла, тому стіл злегка освітили. Це добре. Він не побачить її звідти. Його осліплять рефлектори.

Панувала атмосфера, як у театрі. Ті, хто прийшли, розмовляли півголосом, розглядалися по залі. Місцевий фотограф мовчки встановлював штатив. Урешті від дверей пішов гомін. У них особисто з'явився Т. Виглядав він бездоганно. І був бездоганим. Відрізнявся від інших, вона, властиво, не знала, чим. Від нього віяло якоюсь чистотою – гладенько виголене бліде обличчя, біла сорочка, різкий контур твердого

комірця, срібні окуляри. Холодносірий костюм. Вона звідти не бачила черевиків, але раптом пригадала собі, як виглядали оті, десять років тому – коричневі, з вузькими носами, трошки скривлені всередину. І пам'ятала наготу його стіп, яка оголювала більше, ніж найглибші визнання. Уявила собі, що він іде через залу босий.

Він постарів і змінився. Не дивився на публіку. Вмощувався на стільці. Йому підсунули карафку з водою і склянку. Він пересунув її. Вийняв із внутрішньої кишені піджака якісь папери, обережно розклав їх на столі, прочистив горло і лише тоді провів очима по залі. Примружував очі. Вона затремтіла, бо цей погляд, зараз якось ослаблений тим примружуванням, на якусь мить відчула на собі. Не впізнав її. Не міг упізнати, була задалеко. Вона би впізнала його серед інших, завжди. З будь-якої відстані.

– Шановне панство, – почав він. – Мене запросили сюди, щоби я висловився...

Нічого не сказав про це місто, не усміхнувся схвилованим глядачам, не затримав на них погляду, не подякував за квіти, за чекання на вокзалі, за цю збудженість. Не представився, не сказав, ким він є і що його сюди привело, чи подобається йому тут, чи ні, як він особисто ставиться до травневого сонця, до капелюхів жінок і брелоків їхніх чоловіків. Не запнувся, не зітхнув, не зробив жодної міни. Говорив чітко, хоча й монотонно; єдиний жест, на який він здобувся, це поправлення метелика, наче хотів упевнитись, що той на місці. Мабуть, прагнув здаватися їм людиною всезагальною, універсальним європейським письменником, стоїчно мудрим, стоїчно нейтральним. Ховання в невизначеності мусив вважати чесною. Аристократична елегантність, нічого над цим, нічого під цим. Вона пізнавала це, аякже. Це збуджувало, але тільки тоді, коли була певність, що

за хвилину маска впаде. Збудження викликав контраст. Саме це у ньому кохала. Він таки став майстром.

Говорив він спокійно і по суті, з паузами, під час яких зводив ті блакитні очі до стелі. Паузи були комами, пробілами, тире. Як же він виріс. Говорив він про музику, не про літературу. Дехто у залі міг відчутти розчарування, бо чи ж не повинен письменник говорити про літературу?

– ...щось подібне діється з переходом музики від монодії до багатоголосся, до гармонії, що так охоче звикли вважати прогресом, хоча насправді це варварський здобуток... – Усе, що вона зуміла вхопити.

Його обличчя, похилене над нею, zdeформоване силою тяжіння. Усмішка хлопця – напівневинна, напівжорстока. Grimаса страждання, не задоволення. Крапельки поту. Відірваний гудзик.

Коли закінчив, усі встали й аплодували, наче він був оперною дивою. Потім кілька осіб підійшли до столу. Він вийняв із кишені ручку, перо якої зблиснуло відбитим від рефлектора світлом. Нахилився над книжками.

Вона вийшла. Ішла швидкою ходою в напрямку готелю. Відчула себе вдвічі, втричі, в багато разів самотнішою, на межі розпачу. Ніщо не може змінитися, ніщо. Чому не дякувати Богові за те, що нам дав? Чому так важко оцінити це? Чому завжди хочеться чогось, чого не маєш. Звідки ця вада в людській свідомості?

У рецепції не було нікого. Пахло свіжоспеченим тістом. Вона якийсь час чекала біля стійки порт'є, але той не надходив, може, також був у театрі, тож простягнула руку по свій ключ, а одразу потім схопила той другий, що висів під римською цифрою I. Яка неувважність! Як же могли залишити тут ключ. Вона кинулася до сходів, мов злодій.

Обережно відчинила двері апартаментів. Світла не запалювала – кімнату заливало тепле світло вечірнього сонця. Тут був великий балкон, розсунуті штори з дуже збірчастої тканини і велике двоспальне ліжко. Він не встиг навіть розпакуватися. Його валізка лежала на ліжку, відкрита. Поряд три екземпляри останньої книжки, новенькі, мабуть, ще не розрізані. На кріслі вогкий пухнастий рушник, либонь, готель спеціально закупив до його приїзду. Вона обережно торкнулася його. Поряд – лазничка, велика, з могутньою ванною під вікном, з величезною кількістю бронзових прусських кранів, з умивальницею на одній нозі. На умивальниці – та сама дерев'яна мильничка з милом для гоління. Це неможливо, подумала вона. Взяла його в руки й понюхала. Знайомий запах, хоча вона сподівалася, що справить на неї більше враження. Ох, скільки разів шукала його по різних аптекарських крамницях зі щораз більшим сумнівом, що воно взагалі існує. Вологий помазок – повинен був голитися перед виходом. Волосяна зубна щіточка – суха. На кахляній підлозі лежали кинуті темні шкарпетки. Вона сіла на край ванни і подумала тоді дивну річ: що хотіла би бути ним самим, щоби могли кохати його по-справжньому. Бути в ньому. Пестити його тіло його власними руками, отже, доглядати за ним значно краще, ніж він міг би сам. Якби нас там могло бути двоє, думала вона. Він би писав, якщо йому так на цьому залежить, а я би дбала про нього. Не було би гріха, роздертості, необхідності. Це була би лиш невинна любов до себе, чулість у каплицях лазничок. Адже дотик власної шкіри – це не пестощі, не йшлося би про любов, а про відкривання гатунків мила, найкращих для його шкіри. «Я знала би напам'ять усі частинки його тіла, думала вона, знала би його уста зсередини як його власний язик, форму кожного зуба; його запах ніколи не видався би мені чужим, був би мій. Я б його колисала.»

Вона почула якийсь шум унизу, тому швидко вийшла з номера і піднялася сходами на свій поверх.

Саме розплачувалася за кімнату, стояла спиною до ресторану, коли верталися з лекції. Вона чула його голос, як щось говорив.

– Це якраз отой Т., – шепнув порт'є з гордістю. – Моя дружина прочитала усі його книжки.

Вона хотіла обернутися, але не могла. Застигла з рукою, якою рахувала гроші.

Коли сідала у дροжки, почулася раптом зовсім виснаженою. Важила, мабуть, із тонну, навіть кінць повинен був це відчути – не хотів рушати.

– Куди їдемо, ласкава пані? – запитав візник, коли її мовчання тривало надто вже довго.

– На вокзал.

У такому місті, як Алленштайн, усе повинно починатися і кінчатися на вокзалі.

Здобуття Єрусалима. Ратен 1675

Щоби викопати Кедрон, триста селян працювали ціле літо 1675 року. Злостилися, бо жнива, бо другі сінокоси, бо щось там ще. Завжди, коли розмовляв з ними, усе зводилося до їжі: борошно, капуста, картопля, м'ясо (очі в них тоді блищали, як у псів). «Хіба це можливо, – писав він дружині, яка проводила літо в Баварії, – що і вони, і ми походимо від одних батьків, від Адама і Єви?» І тут же в наступному рядочку відповідав собі: «Неможливо. В історії людського роду має бути якась неточність, бо мене провадять великі ідеї, вони ж піклуються лише про тіло і до тіла все зводять. Навіть не знаю, чи вони розуміють, що я їм кажу».

То правда, дивилися на нього спідлоба, якимось підозріло, недовірливо. А у хвилини, коли забувалися, була в їхньому погляді ненависть. Якби знову, не дай Боже, вибухнула якась війна, якась смута, як кільканадцять років тому, рушили би на замок, не зморгнувши оком, щоби нищити й плюндрувати. Мабуть, не спало би їм навіть на думку, щоби красти жирандолі, гобелени і китайську порцеляну, вони воліли би знищити їх, рознести на друзки, як ні до чого не придатне добро, як рафіновану розкіш. Може, – уїдливо думав він, – якби оті чудеса в замку були зроблені з хліба, м'яса і картоплі з салом, тоді змогли би віддати їм належне. Революція швидко перетворилася б у споживання, бунт – у поглинання, тиша після битви розносила би відголоси пердіння й стогонів у кущах. Завжди так буває.

Тому зовсім не переймався, коли висилали до нього несміливі, понурі делегації, що копання рову під час жнив суперечить тим порядкам, які знають. У їхніх очах вирували буханки хліба. Звичайно, він звільнив на кілька днів третину, бо комори наповнити треба. Але ішлося йому, по суті, про педагогічну

мету – бо ж існують справи божі, духовні, вищі й важливіші, ніж ваші повні черева. Заради ідеї варто жити і щось робити у житті. Нас спасе наша шляхетна пристрасть.

Замок у Ратені перейшов у його руки знищеним і сплюндрованим після жорстоких війн. Усе ще зносився над парком, тримався над землею той страшний запах спаленої вовни з килимів, коців і баранячих шкур, які раніше зігрівали кам'яні підлоги. Чад попелища – знак, що до цього воєнного шалу доклали рук пекло. Родичі безславних підпалювачів працювали потім на відбудові, носили на гору камені, пісок для розчину, тесали дерев'яні бруси.

Він пам'ятав оте відчуття, коли однієї багряної осені стояв на протилежному узгір'ї, щоби оглянути наслідки багаторічної відбудови – піщаного кольору фасад із десятками вікон, тераси, що сходять до ставу пологими сходами, сади, повні троянд і винограду, делікатні колони оранжереї. Ну, і мавританський аттик, архітектурне мереживо, що оздоблює єдвабні краї неба, перехоплює подих, неправдоподібний у цьому гірському пейзажі. Любов, фон Кінаст відчув тоді любов, а його очі наповнилися сльозами.

Він обходив замок, ніжно пестячи його камінне тіло по швах, по краях каменів. Це з любови до нього він вигадав травневе свято: привіз феєрверки, оркестри, танцюристок, кухарів і кулінарів, сотні білих скатертин, столове срібло, порцеляну і скло, кошики квітів. Парк заповнили білі, мармурові оголені постаті – німфи й богині, яких так боявся простолюд. Запросив усіх своїх родичів зі світу, а оскільки, як кожна людина шляхетного походження, мав багато родичів, то кімнати в замку наповнилися шумом розмов, вигуками захвату, багатомовною феєрією іскрометних діалогів. Великі столи зсувалися для трапез, кілька дівок удень і вночі мили посуд. Привезені здалеку кухарки двоїлися й троїлися, з вікон кухні бухали

клуби пари, шкварчали печені поросята, фазани, величезні лососі. Дичина пеклася на рожах.

І погода була чудовою, як то буває у травні. Гості кружляли парком, захоплювались фонтанами й статуями, а найбільше – живими картинами. Бо ось, на північному боці парку переодягнені, розмальовані селяни творили прекрасну алегорію зими. Стояли в різних позах на білому, як сніг, полотні, розстеленому на землі. Одна група, що вдавала мисливців, цілилася в опудала кабанів і зайців. Поряд жінки застигли біля веретен і кросен. Прикрашені сани демонстрували радість зимових розваг – катання й гонитви. Біля вирізаної в скатертині діри-ополонки кілька чоловіків ловили рибу. Постаць самої Зими уособлювала висока старуха з села, Фріда чи Грета, все одно, з костуром, огорнута ведмежими хутрами, які широкими складками спливали до землі. Здавалася грізною і величною. Густо припудрені обличчя акторів приховували краплі поту – день-бо був теплий, навіть як на травень.

Потім збуджені глядачі йшли далі, до східної частини парку. А там вітала їх Весна, молоде дівча у легенькій біломій сукні, з квітучим вінком, який прикрашав розпущене світле волосся, з кошиком, повним квітів. Ах! виривалося з грудей шляхетних глядачів, очі кавалерів із задоволенням затримувались на відкритих, струнких литках Весни, жінки захоплювались чудовою легкістю шовків і тюлю. Біля неї непорушні чоловічі постаті орали землю. Сіяч застиг у широкому жесті обдаровування землі насінням.

На півдні молода заміжня жінка, імени якої фон Кінаст не пам'ятав, а головною прикметою якої було гарне світле волосся, розпущене до пояса, втілювала Літо. У пшеничному очіпку на голові, у квітчастій сукні, з оберемком перших троянд стояла вона серед квітів, а біля неї жінці в солом'яних брилях, косарі

за сінокосом, схилені до землі жінки з серпами. А на заході, одразу біля ставу, в мовчанні й безрусі тривала Осінь в усій своїй невичерпній красі. Кошики яблук і груш, вимита морква, клаптики кольорової тканини, що вдавали пишноту осіннього листя. Уособленням Осени була сільська коханка фон Кінаста, найгарніша в околиці жінка, рудоволоса, пишнотіла Марцела Опіц. Панувала, немов королева, над похиленими до землі бабами, які збирали порозкидувану картоплю або з піднесеними вгору ціпами застигли над снопами льону.

Чи потрібно казати, що всі були в захваті? Що свято тривало кілька днів і ночей, що неперервно до білого дня звучала урочиста музика, інкрустована погукуванням труб, фальцетами скрипок, волянням гобоїв. Під ногами гостей шелестіли посипані гравієм алейки.

А коли настав кінець, коли гостей вивезли рипучі повози, коли залишилася від них витоптана трава і гори брудного посуду, коли винайняті кухарки присіли, стомлені, біля столів, а пси, що вже обжерлися, дрімали на засмічених рундуках, коли селяни розійшлися по хатах, простуючи занімілі кістки, фон Кінаст тлумачив дружині, яка лежала на софі (їй розболілася голова):

— Ми маємо, дорога моя, робити речі безцільні. Інакше життя наше буде пласким і ніяким, як життя отих там... — Тут він показав на село, що виднілося в долині. — Ірреальна потреба — ось те, що відрізняє нас від тварин. Не наше мислення, не мудрі книжки. Ми маємо робити речі непотрібні, непридатні, життя яких коротке, але сліпуче, речі, які дивують, навіть якщо їх одразу забувають. Наше існування має бути наповнене такими феєрверками. Інакше нас охопить неспокій, і ми станемо безплідні.

Того року запала фон Кінасту в голову вражаюча думка, незрівнянна з жодною з тих, які мав досі.

Її здійснення почалося саме копанням Кедрона, в липні, всупереч тим жнивам, всупереч диктатові пір року, які примушують людей підпорядковуватись монотонному ритмові. Потім фон Кінаст зі своїм секретарем допізна сиділи в бібліотеці, а в серпні він сам вибрався до Праги, столиці дієцезії, щоби узгодити з єпископом важливі деталі. Там же замовив сукна, барвистих тканин, розмовляв з різьбярками і купив старовинний збройний обладунок, щоби показати своїм ковалям, як зразок. А так само щити, списи й мечі. Наказав також зробити зразки прапорців. Уже у вересні кузні перейшли на нову продукцію, забули про підкови, обручі для бочок, осі для коліс – тепер там робили наконечники, решту доробляли з дерева. Жінки шили плащі й жупани, дівки вишивали дивні знаки на прапорах. Кілька сіл працювали в узгодженому ритмі, бо платив їм добре – продуктами, як вони й чекали, які завозив із сусідніх замків, купував на міських ярмарках. Працювали усі його села, розкидані в долинах від півночі до півдня: Ратен і Ратенау, Штенау і Альбендорф, Зайферсдорф, Шраффенек та інші дрібніші поселення ткачів, розкидані по горах. У кожному селі призначив когось одного відповідальним за результати і раз на тиждень, у неділю, після меси, зустрічався з ними, щоби звітувалися йому. А вони, небалакучі, як то вони, розповідали йому, скільки зробили дерев'яних мечів, скільки їхні жінки нашили жупанів і барвистих плащів, а економ фон Кінаста записував ці дані у своїх рубриках, призначених на зерно, в'язанки льону, картоплю й худобу. Теслярі ж у маленькому Кунцендорфі будували обложну машину, високу, як дерево, на дерев'яних колесах.

І паралельно до цих приготувань узявся фон Кінаст за найважливішу справу – будівництво Єрусалима.

Предком фон Кінаста був нібито Готфрід Лотарингський, так принаймні вважали в родині. І якщо правдою було, що кров має якусь власну пам'ять, то зрозумілим ставало те, що бачив фон Кінаст, як тільки заплющував очі, як тільки внутрішньо заспокоювався. Міг-бо побачити під повіками образ золотого міста, що простяглося під сонцем у пустелі. Високі мури, вежі, брами, шпилі костелів і бані мінаретів. Велике золоте тістечко, подане на тарелі світу.

Перенести цю візію на вогкі шльонські луки... Ще до того ж знайшов місце, вражаюче – як йому здавалося – схоже на рельєф тих теренів. На сході й південному сході – дві глибокі долини й струмок, який з дня на день робився Кедроном, на південному заході – гора, яка може вдавати Сіон. А до всього, це місце було прекрасно видно з терас замку, було сценою, ніби Бог сприяв задумові фон Кінаста, так досконало розмістивши його замок.

До роботи, отож, рушили теслярі, будуючи імітацію святого міста. Властиво, вона мала складатися з самих лише стін, і то значно зменшених, середина міста буде умовною, не йшлося ж бо про саме місто, а про його здобуття. Зате збудували башти – Вежу Давида, трохи меншу Брану Ірода і Яффську Брану на західній стороні.

На кінець листопада Єрусалим вже був готовий. У цей зимовий час, темний і холодний, селяни, які й так не мали що робити, вивчали свої ролі. Робертом із Нормандії став Ганс Годіш, коваль, хлоп могутньої статури, з довгою густою бородою. Під час примірювання обладунку він виглядав як справжній рицар, хоча, не навиклий ходити в черевиках, рухався досить незграбно. Робертом із Фландрії зробив фон Кінаст Опіца, батька отієї гарної рудоволосої Осени. Раймондом із Тулузи став селянин зі Штенау; здається, лиш він один дуже перейнявся своєю роллю, а ще й виявився хлопом кмітливим і метким, до того ж об-

дарованим акторськими здібностями. З Танкредом були самі лиш клопоти, бо призначений на цю роль хлоп захворів на Різдво і вже під Новий рік помер, тому поспіхом шукали йому заміну. Ну, і Готфрід Лотарингський. Фон Кінаст мав сильну спокусу, аби самому стати актором і приєднатися до штурму, але його дружина вирішила, що не годиться шляхтичеві бігати по полях із хлопами, тому він наказав зіграти цю роль своєму секретареві, далекому родичеві, незважаючи на його – секретаря – приховуване небажання.

Що стосується невірних, то як тільки селяни довідалися, ким вони є, ніхто з них не схотів бути поганином, нехай навіть кілька годин. Тому фон Кінаст призначив на становище оборонця Єрусалима фатимідського намісника Іфтіхара одного смаглявого парубка з фільварків, по селах же зробив примусовий набір, так що кожне повинно було виставити, подібалось це йому чи ні, п'ятнадцять невірних.

Перші проби почали вже перед Різдвом, коли снігу ще не було, а вся будова витворювала марне, сумне враження.

Може, це було зумовлено темним грудневим низьким небом, яке отиралось об гірські вершини, може, коротким днем, який ледь-ледь і безсило дотягав до полудня, а потім безкінечно довго відмирав у нерішучих припливах мороку, але в кожному разі фон Кінаста обсіли сумніви. Чи зуміє він покерувати такою великою групою людей? Чи вдасться йому провести штурм? Чи зможуть оті повільні, ледачі голодранці перетворитися раптом у рицарів?

А тут вже оркестр розучував урочисту музику, вже різали волів і баранів, заячі тушки ставали ламкими на морозі, пір'я зі скубаної птиці встеляло підлогу кухні. Що ж з того? Селяни на пробах були млявими, брѣохалися в грязюці, падали, не хотіли бігти, ніяк ні до чого не докладалися, чекаючи тільки, коли

відпустить їх нарешті додому. З якою злістю думав він про них, який гнів викликала у нього ця бездумна людська худоба. Чи, може, люди були колись іншими, якщо вирушали в далеку подорож до Гробу Господнього, якщо мали в душі щось більшого, аніж тільки жерти й злягатися в задушливих, низьких хатах? Він збирав їх біля стаєнь і говорив з ними, як з дітьми, а вони переминалися з ноги на ногу, тоскно дивилися на свої хати отам далі, кашляли. Він розповідав їм, найпростіше, як міг, про шляхетність пориву серця, який дозволив цвітові християнського рицарства, а також людям нижчих станів, жінкам і дітям вирушити в незнане, через моря і землі, щоби з допомогою Господа відібрати з рук невірних Святе Місто. І барвисто описував їм труднощі подорожі, пустий пейзаж, дикість пустелі, хитрощі поган. Розповідав їм про нестерпну спеку і червоний пил, який в'їдався в усі щілинки тіла. І спрагу, і голод, і чудеса, які бували частіше, ніж сьогодні – бо ми живемо у яловий, ніякий час, наша віра схожа на пліснявий хліб. Говорив їм, найпростіше, як тільки міг, що оце ж вони мають нагоду зіграти містерію здобуття вічної таємниці, подібно як кожна свята мяса є участю у справі Воскресіння. Тому, якщо вони зіграють здобуття Міста, то це буде так, немовби справді здобували його у славі, немов були там присутні, немов народилися не зараз, коли світ хилиться до свого кінця і нічого цікавого вже не станеться, а значно раніше, коли він повнився чудесами, а присутність Бога була у кожній події, кожного дня, щоденно. Вони ж, глухі, під час наступної проби здавалися ще неповороткішими, ще ледачішими, тож мусив підвищувати на них голос, а морозне повітря несло його злість понад тлумом і відбивало від темних ялинових стін. Йому легше було би переконати нерухомі дерева, щоби рушили до бою.

Одна зі святкових ночей принесла вирішення. І це був не сон, а безсоння, бо саме воно виносить на світ найкращі ідеї. Фон Кінаст неспокійно крутився на французьких простирадлах, щораз більше занепокоєний, бо вже почали з'їжджатися гості, й усе здавалося готовим, крім акторів. Як же зробити, щоби битва була повна завзятости, щоби виглядала, як справжня? Щоби їм залежало. Щоби хотіли. Лежав, а перед його очима поставали всі можливі види поразки, аж почав жалкувати, що взагалі прийшла йому в голову ця шалена думка. І раптом побачив усе з іншого боку. Що нічого не можна мати повною мірою, якщо не принести якоїсь жертви, що світ, по суті, схожий на купецьку контору – щось за щось. Що хлопам потрібна інша мета, окрім духовної, якщо вони ту духовну мають за ніщо; повинні знати, що здобувають у штучних мурах несправжнього Єрусалима щось цінне для себе, чого жадають і прагнуть над усе. І він мусить їм це дати.

М'ясо. Печені свинячі туші, довжелезні ковбаси, вуджені шинки у мотузяних сорочечках, фляки, начинені рубленою печінкою, каша, варена з кров'ю, напхана в оболонки від шлунків.

Дійство призначили на Трьох Королів. Протягом свят випало багато снігу, який перетворив голу будівлю в казкове місто. Вже попереднього дня з'їхалися сотні гостей зі Шльонська, Помор'я, Саксонії і Чехії, а святкування почалося великим балом. Пари рухались у танці барвистою вервечкою, звуки музики долинали у кожен куточок Ратенського замку. Лилося в келихи райнське вино. Було пиво з Чехії і міцна горілка зі сходу, яка найкраще розігрівала взимку вистиглі тіла. Сила-силенна хліба, і масла, і сирів, і різноманітних виробів із тіста, і фруктів, з таким трудом завезених з півдня, і риб – печених, смажених і варених, і полумисків з капустою, і жирної юшки з квасолі, і різних солодощів – усе це притягало погля-

ди, але й розчаровувало. Очі гостей мимоволі, незважаючи на чудові розваги, шукали розкішних кштальтів баранячих стегон, кілець ковбаси, кусків смаженини, з яких спливав би жир. М'ясива не подавали. Гості тут і там, ще поки тверезі, відзначали пошепки цей дивний факт. Господаря вважали романтиком. Що ж, гостям не випадало вимагати м'яса, не випадало допитуватись у поблідлої господині, яка пригризала губи, коли вже внесуть полумиски. Потім у розпалі розваг ніхто вже не думав про їжу. Під ранок випари вина розмили усе, а втомлені розвагами тіла віддавалися безладним задоволенням сну.

Опівдні закутані в хутра гості вийшли на тераси, вдарила музика. Замерзлі пальці музикантів видобули з інструментів могутню увертюру, і перед очима зібраних з'явилася прекрасна картина: сніжне місто блищало на сонці, на його стінах стояли мамелюки в барвистих тюрбанах на голові. Під мурами розтяглося військо християн. Поважний голос кантора виспівував слова, що розпочинали дійство:

– О Боже! Вдерлися погани у володіння Твої, осквернили святу Твою церкву.

На ці слова війська хрестоносців розділилися на чотири групи і пройшли під терасами, займаючи свої визначені позиції.

– Ось шляхетні рицарі, – вигукував кантор, коментуючи цей парад, а ті, кого називали, низько кланялися глядачам. – Доблесний Готфрід і його брат Есташ з Болоньї. Ось Літольд і Жільбер з Турені із загоном добірних солдатів. Ось Танкред зі своїм почетом, а за ним – Роберт із Фландрії. Найдоблесніший з рицарів Готфрід Лотарингський...

А коли на міських стінах з'явився поганин Іфтіхар, публіка привітала його тупотом і вигуками: «Невірний!», «Згинь!», «Страхопуд!», «Собака!»

Глядачі, приголомшені парадом і розкішними одягами, били браво, дами махали рицарям хусточка-

ми. Костюми були такими досконалими, що важко було й здогадатися, що під обладунком і кольчугами є всього лиш немиті тіла місцевих селян.

– Здобудемо одвічні святині божі, – гримів голос, а музика набирала сили, супроводжуючи вихід хрестоносців на позиції для атаки.

Коли почався штурм, то був такий навальний, що фон Кінаст занепокоївся. А якщо усе закінчиться надто швидко? Замішавшись у натовп гостей на терасі, він відчував, як збуджено парують їхні тіла, як швидко б'ються серця.

Головний удар пішов на гору Сіон і на північну частину. Погани, однак, боронили місто так завзято, що хрестоносці мусили відійти. Рушили обложні машини, одна велика, друга менша, і приліпилися до слизького муру. Катапульти на товстих ремнях метали снігові кулі, які падали в саму середину Міста, сіючи там сум'яття. Одночасно з південного заходу Танкред зі своїм почтом пішов на рішучий штурм і з неймовірною стрімкістю вдерся на мури. Запеклість оборони не мала собі рівних. Обидві сторони билися, схоже, не на життя, а на смерть. Кілька чоловіків упали із заледенілого муру й зарилися в купи снігу внизу. Ніхто не звертав на них уваги. В мурі утворився вилом, через який пропихалися всередину хоробрі рицарі. Здійнявся крик і завивання від болю, когось придушили, десь на снігу розквітла червона пляма крові. Падали кольорові тюрбани, роздиралося плетиво кольчуг, тріскався тонкий обладунок, дерев'яні хрести молотили по спинах. Кантор не встигав із текстом, події випереджували сценарій.

– Співайте Богу, співайте! Співайте цареві нашому, співайте. Позаяк Господь – цар усіх земель.

І вже перемога, як і повинно, схилилася на потрібний бік, коли раптом якийсь розпач охопив оборонців, котрі тісно скупчилися навколо самого центру, у місці, яке погано було видно з терас – і туди

перейшов увесь вир бою. Гості ставали навшпиньки, задирали голови, деякі юнаки, збуджені видовищем, вилазили на балюстради. Сам же фон Кінаст виглядав занепокоєним. Порухом брови дав знак довіреній особі, а той вихором помчав униз і майже непомітно вмішався у натовп пілігримів і рицарів. Битва однозначно почала схилитися на бік оборонців. Кульгаючи, відступали християнські рицарі. Фон Кінаст подав знак капельмейстерові, а той зрозумів цей сигнал, бо тепер музика заграла так гучно, наче пробувала заглушити шум та скрики болю, що лунали з фортеці. Труби вже звістували перемогу, і важко було протистояти тій музиці. Воїнів на мить охопила розгубленість, немов відомі з проб звуку вернули їх до притомності. Хрестоносці почали вертатися до бою, лиш якийсь гвалт запанував усередині – це, мабуть, невірні готувалися скласти зброю. Битва добігала кінця. Серця глядачів наповнювалися гордістю, набухали від зворушення. Деякі дами непомітно витирали сльози. Навіть пані фон Кінаст уся вкрилася рум'янцями й стиснула чоловікові руку на знак своєї любови.

Тепер мало настати віддання почестей, і мали кинути прапори невірних до ніг звитяжців, але гвалт тривав, тож оркестр ще раз заграє те саме, а кантор вичікував з декламуванням наступного фрагмента. Вже гості починали втрачати терпіння, аж раптом через розвалений сніговий мур почали виходити хрестоносці, трохи пошарпані, без шоломів і зброї, з деяких великими лусками спадав обладунок. Несли із собою якісь пакунки, тягли мішки, зроблені з одерж, багато з них ворушили губами, але з такої відстані це не впадало у вічі. «Слава Богу», – думав фон Кінаст. Вони гнали перед собою гідних уже тільки співчуття поган на чолі з їхнім проводирем Іфтіхаром у подертій одержі, згорбленим, з пустими руками. Переможені підтримували вбрання, що спадало, плуталися в

розв'язаних тюрбанах. Поламані прапори опинилися під ногами рицарів, музика вибухнула тріумфально, і насамкінець актори вклонилися захопленій публіці.

– Благословенна людина, котра має силу Твою в собі, і в серці якої шляхи Твої, – декламував кантор. – Бо кращим є день у сінях Твоїх, аніж десь інде тисяча.

Фон Кінаст, може, надто поспішно намовляв гостей повернутися до замкових кімнат, висловлюючи стурбованість, що змерзли, і запевняючи, що там чекає на них підігріте вино і продовження новорічних забав. Зрештою, що ж, картина після битви не належить до приємних. Сам же непомітно вийшов із замку і, грузнучи в снігу, дійшов до поля битви. Минав хлопів, що вже розходилися по домах. Ті старанно уникали його погляду. Тягли з собою напхані торби, їхні жінки ще викопували з-під снігу якісь затоптані шматки ковбас, кров'яної кишки, шматки грудинки й сала, видирали одна одній печених поросят і дбайливо складали усе в кошики. Їли. Усі їли, поспішно, нетерпляче. У тиші чулося лише плямкання й уривчасті покрикування. Тільки його секретар сидів на снігу біля зламаного дерев'яного меча. Плакав. З його розтятого чола капала кров.

– Вдалося, – сказав фон Кінаст і в нападі несподіваної чулоти підвів родича з землі. – Ми здобули Місто.

Вечір настав дуже швидко, як і буває у цю пору року. Освітлені вікна замку кидали довгі теплі тіні на витоптаний сніг. Зсередини весь час лунала музика. Околичні села теж святкували перемогу хрестоносців. На засипаних снігом луках розпалили вогнища, звідти добігали погукування й співи. Якась дитина розгулювала із повішеним на шийку кільцем ковбаси. Пси порозтягали кістки по всій околиці.

Че Гевара

Усе тоді діялось у темряві. Чи таке взагалі можливе? День з'являвся лиш на хвилинку, але й тоді був шорстким, як полотняна білизна, як накрохмалена постіль у гуртожитку, як светр, котрий в'язали цілу осінь з килимної штучної пряжі. Сонце – величезна шістдесятиватна лампочка. Коли закінчувались уроки у школах, було вже темно, а потім робилося все темніше й темніше. Тьмяно освітлені пусті крамниці кидали жовті плями на мокрі тротуари. Півморок у трамваях, півморок за засуненими фіранками вікон квартир на Новоткі. Початок грудня. Варшава.

Мені весь час було холодно. На зупинках я марила про пухову куртку, але вона не існувала у цьому вимірі. Такі речі були з космосу, з якогось закордону, зі світу, який не можна було навіть уявити. У молочному барі біля університету, барі, який усі називали «Тарган», я замовляла півпорції овочів і налисник. Потім почувалася сп'янілою від переїдання. Чи мені ще стане на пончик? Коли я вже працюватиму – мріяла, – коли буду дорослою, влаштованою в житті жінкою, куплю собі цілу тацю пончиків – на Мархлевського – бо там роблять найкращі. Їстиму їх спокійно і систематично, почну з того, який лежить на вершечку піраміди.

Волонтери на котрихось там зборах в актовій залі дістали спеціальні перепустки зі страйку, тому я могла виходити, була серед привілейованих. Гордо збирала зі столу для спання свої речі і сходила додолу, де черговий перевіряв моє прізвище у списку, а потім ключем відмикав мені двері. Я зупинялася на морознім повітрі, у раптовій тиші, у нерішучому світлі, яке ховало таємниці інститутського парку. Зникав шум розмов, звук пінг-понгу – ці монотонні удари об

ламінати столів, глухий бренькіт гітари десь із-поза стін. Зникав клуб висушеного повітря, інкрустований пилом, який у всіх у нас був у горлі. Я дихала морозом. Мої пацієнти були моїми визволителями; вони робили мене вільною. Здалеку, з Праги,* давали мені відпущення гріхів, котре, як ангельський лист, летіло над містом через Віслу і опускалося на Ставках над моєю головою. Вогник Святого Духа. Я була обраною.

Я йшла до зупинки автобуса 111 і вже біля Пам'ятника дерев'яніла від холоду, але потім, коли автобус приїздив, я вмощувалась у ньому, як удома – ноги спирала на поперечці під сидінням, полами плаща огортала щільно клуби і стегна, піднімала комір і в комфорті власного подиху, який зігрівав мене, сунула містом, як око, як чиста темна зіниця.

Як тільки автобус залишав за собою Театральну Площу і в'їжджав у Краківське Передмістя, страйк в університеті давав знати про себе виписаними червоним транспарантами, що висіли впоперек будинку філософського факультету і на університетській брамі. Рух, збудження, дивна ейфорія, віночки темних людських постатей, кіоски із самвидавом, і завжди перед філософією двоє хлопців з коробкою, у яку перехожі кидали цигарки, рідше цілі пачки, частіше поодинчі штуки. Ми там, на Ставках, були відокремлені від цього ентузіазму, галасу, світла й тепла. Варилися в понурому будинкові, робилися глевкими. Ми були провінційним страйком. Не допомагав Боб Марлі, який звучав постійно, як своєрідна революційна катеринка, як молитовний млинок. Уся історія творилася тут, на Краківському Передмісті.

З вікон автобуса я бачила пополуденний рух на Новому Світі – завжди знайдеться щось, що треба залагодити, завжди щось, що треба побачити, стад-

* Один з районів Варшави.

ний інстинкт в історичні моменти посилюється. Я висідала на Новому Світі або їхала далі через темну, байдужу Віслу на Саську Кемпу. Там місто затихало, сніг рипів сміливіше, як на селі. У вулицю входилося, як в обійми дбайливої жінки.

Під моєю опікою було троє дорослих людей. Мій шеф, М., говорив про них «клієнти». Я також казала «клієнти». Зрадою було би сказати «пацієнти» – це б означало, що перебуваєш на тому боці, на боці конформізму, лицемірів, на боці системи. М. говорив також «божевільні», «вар'яти», що мені подобалося найбільше, бо звучало по-сільському і звично, ніби цим словом повертаєшся до самих джерел, до льону, бавовни і простого чорного хліба; у них не звучав обман, не було в них пустого мудрування, ніяких «маніакально-депресивних психозів», ніяких «параноїдальних шизофреній» чи «*borderline*». Простим словам можна було вірити. Такою є правда – люди божеволіють, так діється одвічно, говорив М. Чому це так? Для цього ви вчитеся, на лекціях встановите, чи то гени, виховання, незначні перетворення молекул, ензими, демони – чи одвічний ритуал. Люди божеволіють, тут двох думок бути не може. Так було завжди. Завжди були божевільні і були нормальні, а десь між ними – ми, терплячі помагачі.

М. керував нами з третього поверху кам'яниці на Тамці, але я рідко його бачила. Я контактувала зі старшими волонтерами, які нами опікувались. Усе було ієрархічно, оскільки я належала до мережі. Ми розбігалися щодня пополудні, як члени таємного ордену, як езотерична швидка допомога, як комівояжери психічного здоров'я. Якщо я часом втрачала голову, то уявляла собі, що би він зробив на моєму місці. М., бородатий і великий, завжди в картатій фланелевій сорочці, спертий на підвіконня, звідки бачив усе місто. Думка про нього заспокоювала мене. Його повчання були ясними, хоча він ніколи не висловлював їх на-

пряму, навіть коли після зборів ми пили у нього вдома – люди страждають, так-бо влаштований світ. Але часом страждають безглуздо, приносять себе в жертву, хоча ніхто від них цього не вимагає і ніхто цього не розуміє. Наше завдання – просто бути з ними. Ми віримо, що це їм допомагає. Не знаємо докладно, як.

Я мала два своїх пункти – Саська Кемпа, кілька затінених деревами вулиць, і Новий Світ, одразу біля Алей, у кав'ярні «Аматорська». Тут за столиком у кутку, у цій кнайпочці, задимленій і темній навіть у короткі, як мить, зимові полудні, курячи цигарки й п'ючи чай, я чекала на Че Гевару. Я звичайно сідала за столик біля самого вікна, через яке бачила кусок вулиці з крамницею готового одягу, де ніколи нічого не було. Жінки в картатих безформних плащах полювали з мотузяними сітками на мить, коли завозили товар. Мій пацієнт входив, голосно тупаючи, стріляючи очима, у повній театральній готовності, обвішаний манірками, перев'язаний ременями, що імітували кулеметні стрічки, у своїй довгій до землі шинелі, у шоломі, під яким була темна вовняна шапка. «Хайль Гітлер!» – кричав від дверей. Або: «Хай живе і пасеться!», або щось таке ж недоречне, а люди поволі повертали до нього голови й усміхалися чи то глузливо, чи поблажливо, більш чи менш щиро. Часом хтось гукне: «Привіт, Че Гевара!». І потім знову вертався звичний гомін.

Поки доходив до мене, зачіпав ще кількох осіб, читав їм якогось віршика, потім жартував із кельнеркою, коли заварювала йому слабенький чай, без цитрини, зате солодкий, як патока.

– Чекає мене, – повідомляв усім, показуючи на мене пальцем.

Коли нарешті сідав і скидав шолом, з-під нього з'являлася сива, підстрижена на їжака голова, а я мала враження, що він оце опинився у роздягальні свого театру. Сходив зі сцени, гасив світло і полегло зитхав.

– Холодно, – казав спокійним голосом і грів долоні чаєм.

Посміхався. Його гладеньке, бліде дитяче обличчя не знало гримас.

– Ну, як воно? – питала я, а він відповідав: «добре» або «недобре», але це, мабуть, не мало ніякого значення, бо що то значило добре-недобре? У його житті будь-які оцінки ходили власними стежками, укладені за індивідуальним зразком. Так само безглуздо було намовляти його вживати прописані ліки, бо не хотів того робити.

– Я перестаю бути собою, коли ковтаю таблетки, – казав.

М. казав, що божевілля буває своєрідним, дивним пристосуванням до світу. Немає в цьому нічого поганого. Всього лишень, щоби не страждати безглуздо – додавав отой свій улюблений вислів, а ми потім розмірковували, коли ж страждають із глуздом. Щоби не дати себе умиротворити – це теж було його улюблене слово, – умиротворити страхом.

Ішлося, отже, про те, щоб у відповідний момент відвезти Че Гевару до лікарні, саме тоді, коли страждання раптово покидало свою безпечну заплавину, коли ставало небезпечним для життя, абсолютно нестерпним. Коли світ раптом вишкірював зуби, робився потворним і показував своє справжнє обличчя – завжди був проти людей. Ішлося про те, щоби закрити квартиру, зберегти ключі, потім навідувати в палаті, а коли випишуть – знову облаштувати в житті. І тоді знову стати ще одним глядачем Че Гевари, придивлятися до нього, коли зачіпає людей на вулиці, коли затримує своїм костюмом цілі родини, стареньких жінок у капелюхах і нитяних рукавичках, чоловіків, що приїхали до столиці в службових справах, які утікали від нього, відмахуючись портфелями. Бувало, ми прощались, але потім я ще ішла за ним Новим Світом і Рутковського, а його причеплені до пояса

манірки дзвеніли й розлякували дезорієнтованих голубів. Дехто трактував його як жебрака і всовував йому в долоню кілька копійок. Він брав їх і не виглядав засоромленим. Ще бачила, як він приєднувався до демонстрацій. Блазнював. Марширував. Кричав: «*Hände hoch!*» або «Гестапо!», відтворюючи тим якісь воєнні записи, якими повна була його голова – пам'ять його не виходила в майбутнє поза сорок п'ятий рік. Він ігнорував сучасність і, може, тому міг почуватися у безпеці – він був неактуальним. І усе ж я боялася, що з ним станеться щось недобре. Революції не люблять божевільних, бо самі смертельно поважні.

– Можемо піти до клубу, – пропонувала я, маючи на гадці пральню, перетворену на клуб, куди ми приходили з підопічними на чай, шашки чи пінг-понг.

– Я не люблю туди ходити.

– Чому?

– Бо там мене мають за божевільного.

– Ти ж робиш усе, щоби тебе мали за божевільного.

– Знаю.

– Одягаєшся партизаном, вигукуєш на вулиці, зачіпаєш людей, верзеш дурниці...

– Знаю.

– Тоді скажи, чому. Чому ти це робиш?

– Не знаю. Може, я й справді божевільний.

– Може, й так.

Увечері на страйку обидва телефони потрапляли в облогу, і до них витворювалась величезна черга. Мама повторювала, як зачарована, одне й те ж саме: «Вертайся додому. Сідай у поїзд і вертайся додому». Батько виривав у неї трубку й казав: «Привези мені які-небудь матеріали». Я залазила у спальний мішок і читала, лежачи на столі, біля батареї. Поруч, на сусідньому столі, жила пара старшокурсників, але мені й на думку не спадало, що я можу з ними заговорити. Вони були повністю зайняті собою.

Нескінченні збори в актовій залі, вимоги, які ставили на голосування, голова комітету, який постукував дерев'яними сабо по бетонній підлозі, що лишилася від часів, коли в корпусі психології містилося гестапо. Тоді з кожною хвилиною мені передавався отой піднесений настрій революції. Розкішне почуття бути лише коліщатком у машині, дрібною піску, малесенькою часточкою, сніжинкою, яка усвідомлює, що є частиною снігової завії. Це велика полегкість – жити колективним життям, не належати собі, втратити межі, хоча б на мить. Ми курили цигарки біля повних до країв попільничок у коридорі, що вів до актовій зали. Групки курців колихалися, змінювалися, щохвилини хтось підходив, хтось відходив. А потім мене несподівано охоплювала втома, і потреба самотності ставала такою великою, що я замикалася в туалеті на третьому поверсі і сиділа там, вдивляючись у клапті облупленої олійної фарби. Тамувала подих, коли хтось раптом шарпав за клямку, а потім займав місце у сусідній кабінці. Верталася, засоромлена, на свій стіл, уже вкотре читала «Гру в класики», цього разу згідно з іншим ключем, з іншого боку. Відкриття, що послідовність подій не мусить бути постійною і що в житті, можливо, діється так само – події тасуються перед моїми очима й укладаються у випадкові конфігурації, – схвилювало мене. Я сходила вниз, ставала в чергу до телефону, щоби одразу покинути її і йти до буфету, а звідти знову в чергу і ще раз повторити цю схему. І потім на стіл, і до туалету, і до актовій зали, і до телефону, на стіл, до буфету... Потім у мене вже склалося враження, що інші теж так роблять, що експериментують із порядком і хаосом, і звідси й виникає отой неспокійний рух у будинку, групки людей на вулицях, лопотіння прапорів, понатиканих усюди, де тільки можна й не можна, ця раптова непроникна темрява у середині дня.

Місто за шибою темнішало, блищало, як скло. З-понад батареї, зі столу, прикритого спальним мішком, видавалося місцем, де не було вже ніяких людських, приязних територій, ніби цей час поздирав м'яке обиття зі світу й оголив його гострі, потворні скелети. Мавпочки з експерименту – їм запропонували на вибір два макети матерів: одні були приємні й м'які, але не мали молока; інші – дротяні й холодні, зате з їхніх штучних сосків молока текло досхочу. І маленькі мавпочки вибирали розкішну м'якість голодної смерти. Слабенькі, тулилися вони до штучного хутра. Перед сном я молилася за усіх істот з експериментів. А також за людей.

Я тоді потребувала м'якості. Мої долоні мимоволі тягнулися до плюшевих штор у кіно і ресторанах, тужили за неможливими велюрами й оксамитами, вигладжували до полисіння вельветові штани, м'яли запану едвабну хустку. Я жадала м'якості лагідного, вогкого весняного повітря, сонця, піску, справжньої кави, запашного мила. Мені боліли кістки від спання на столі, а шорсткий гольф мого светра, залишав на шкірі шиї червоний обруч.

Під моєю опікою був також Ігор. Майже мого віку, жив з матір'ю й батьком у повній декоративних прикрас квартирі на Шасерів. Він тікав із дому, пересідав з поїзда в поїзд, без квитка, скромний, спокійний, завжди у гарному настрої. Давав собі раду під час тих подорожей – люди частували його канапкою, яблуком, карамелькою. Він умів справити гарне враження. Зникав на цілі місяці. Вертався брудний і стомлений. Мати у якомусь нападі шаленства відвозила його тоді до лікарні. Його, однак, швидко випускали. Листоноша приносив йому пенсію, і Ігор знову вирушав залізничними трасами. Сп'янілий від подорожі, від цього руху вперед, будь-куди, він не давав про себе знати, аж якийсь час згодом привозила його міліція чи швидка допомога з якого-небудь Елка чи

Сува́лків. Ми пробували всадити його в якомусь одному місці, як куща, пробували притримати його. Я ходила з ним до клубу, де монотонно й до нудоти грали в карти, в настільні ігри, розв'язували кросворди. Ми підсували йому під сам ніс усі можливі захоплення – колекціонування марок, склеювання моделей літаків, розведення рибок в акваріумі, збирання мінералів. Він лагідно усміхався і повертався до теми поїздів. Просив мене, щоби прогулятися на вокзал – через міст, потім Єрусалимськими. Отак ми обоє мандрували перонами, дивлячись, як на електронних табло змінюються станції призначення. Він ставав біля самої червоної лінії, аби як слід придивитися до поїзда, що прибував. Лічив вагони. Знав, що в цьому буде один купейний, а в іншому лише плацкартні.

– О, СВ, – промовляв із благоговінням.

– Ти не можеш волочитися Польщею, – повторювала я йому, наче він був дитиною, а я якоюсь спільною, загальною матір'ю.

– Знаю, – відповідав він, як дорослий.

– Це небезпечно, так не можна жити. Ти ж потім знову опинишся в лікарні.

– А чи не можна влаштувати, щоби я став залізничником?

– Можна, але треба було би ходити до школи.

– А без школи не можна? – питав він, розчарований. Мене він називав «Королева Польщі».

Через кілька років він відвідав моїх батьків. З наших розмов запам'ятав, мабуть, назву містечка. Приїхав рано-вранці, добре одягнений, гречний. Сказав, що він мій знайомий. Мама почастиувала його сніданком, і сиділи собі утрюх, розмовляли. А як тільки Ігор відчув себе у безпеці, він розгорнув перед ними видіння космосу залізничних сполучень, вокзалів, локомотивів і залізничників, всесвіту в русі, у вічному поспіхові, в пересадках, у клубах бухаючої пари, у скреготі стрілок, свистків та погукувань, у монотон-

ному гуркоті, зусиллях толоків і натовпів, що сунуть заскленими нефами на підмостки перонів, до віктарів квиткових кас, де жрецька спільнота начальників станцій виконувала свої ритуали, а кондуктори з'являлися в мундирах на свої говіння. Священні станції призначення, містика кінцевих пунктів, спасіння через подорож, через подорож, через подорож.

– І ваша донька, Королева Польщі, Психологічна Цариця, Древлянська Богиня, слава їй, хай щастить їй у житті й після життя, в смерті й після смерті, заклинаю на усї чверті.

Над містечком світило травневе сонце, через вікна заглядали до кухні гілки модрини. Сусід замітав тротуар перед будинком. Кусок став раптом у горлі моєї мами. Знерухоміла цигарка в устах мого тата.

На страйку був Цирил. Дивний, високий хлопець із прищавим обличчям, покритим нерівними купками заросту. Надзвичайно здібний, і хоча й був схильний до аутизму, його прийняли до університету як виняток. Понурий, сунув коридором, а ті, кого він минав, раптом ніяково замовкали, збентежені своїми балачками, переводили погляд на пофарбовані олійною фарбою стіни, гасили цигарки або починали раптом читати оголошення. Під час бурхливих зборів в актовій залі він ставав у кутку і тупився в підлогу, за кілька метрів від кінчиків своїх черевиків. Мимоволі ми йшли за його поглядом, шукаючи на підлозі якогось ганджу, папірця, копійки. Але він дивився в ніщо. Ним здалеку опікувалася Б., яку студенти любили. Вона неухабно нагадувала нам про необхідність терпимости, про те, що ми виняткові, що лікуватимемо тих, котрі назовні, що ми змінимо світ, що всі люди рівні й варті любови, що поняття психічної хвороби належить репресивній системі. А коли Цирил брав слово, то говорив доладно й логічно, хоча й повільно – ми напружено слухали його, чекаючи якогось вибуху дивацтва, знаку, тавра. Коли закінчував, якийсь

час панувала тиша. Нам потрібен був час, щоби прийти до тями. Звичний шум помалу набував нормальної інтенсивності.

Ніби нічого й не мінялося. Ніби усе могло би так тривати й тривати, життя на аварійній швидкості; може, страйк – це нормальний, очевидний стан світу, може, він найближчий людській природі – а не отой застиглий задушливий порядок. А однак, десь під спудом усе ставало нестерпним.

Одного вечора Цирил знавіснів. Біг коридорами, відбиваючись від стін, кричав страшно, нелюдсько. Його потворний голос зловісно гримів у голій тиші, в стінах колишньої комендатури гестапо, на погано освітлених сходових клітках, брутално будив нас від сну голосувань, списків вимог, ідеї ротаційного страйку. Перелякані, ми тулилися до стін.

За ним бігла Б., пробувала його заспокоїти, пригорнути до себе, притулити. Він виривався. «Цирил, Цирил», повторювала вона монотонно, наче хотіла його приспати. Нарешті він дозволив затримати себе, а вона і ще кілька осіб із клінічної забрали його у якусь палату. Професор гуманістичної психології наказав нам усім розійтися. А ми пробували розпорошитись у довгих коридорах, у лекційних залах, звідки все одно було чути отой страшний крик. Я чула глухі удари – Цирил бився головою об стіну.

Нарешті викликали швидку. Ми бачили, як трохи згодом Цирила виводили у гамівній сорочці.

Кожен би збожеволів у цій замкнутості, коментували ми цю подію між собою, у цих задушливих, запорошених коридорах, густих від диму, з єдиним видом із тутешніх вікон – сірі кубики багатоквартирних будинків, що стоять між голими деревами. Земля, як військова куртка – закамупльована під зиму – брунатно-білими нерегулярними плямами. Нехай це вже скінчиться. Ходімо додому.

До пані Анни мені було найближче – Новий Світ, перша брама за цукернею Бліклі, великий двір, будинки, поставлені зламаним квадратом. Пісочниця, дві лавки, бетонні урни для сміття, кілька дерев – кленів, кущі сніжноягідника. Квартира пані Анни була на п'ятому поверсі, високо, і тому вона так неохоче з неї виходила. Передпокій, кімната й кухонька. Вікно балкону виходило на вулицю. Пані Анна дивилася на Новий Світ завжди через фіранку – їй треба було бачити вулицю туманну, невиразну, позначену геометричним орнаментом. Двічі на тиждень сходила вниз, робила якісь дрібні закупки в пустих гастрономах, а потім ішла до «Аматорської» на чарочку коньяку. Від кави вона давно вже відмовилась. Там я часом призначала їй зустрічі. Бувало, що якийсь час ми сиділи за одним столиком із Че Геварою, але тоді їй це не подобалось. Дивилася на його міни й вибрики дуже несхвально.

– Та опануйтеся нарешті! – сичала на нього.

Підносила свою чарку до губ. Лише коли Че Гевара йшов, побрязкуючи манірками й нанизаними на мотузки гільзами від набоїв, казала:

– Стає чимраз гірше. Я п'ю тепле молоко, розігріваю ноги грілкою, але все одно нічого в мене не виходить. Не сплю цілу ніч, лиш часом западаю хвилин на двадцять у якусь маячню, якісь напівсни, розтягнуті, безглузді, болючі. Ах, доню моя, що робити, що робити? – драматично запитувала у мене, стискаючи худими пальцями мою руку.

– Може, замало свіжого повітря? – питала я наївно; ми вже віддавна грали у цю гру.

– Ах, ні, доню, я щовечора провітрюю принаймні півгодини, – відповідала вона.

– Може, ви їсте щось важке для шлунка? – пробувала я далі.

– Ні, ні, кохана, останній раз я їм о п'ятій.

– Можемо попросити таблетки, – казала я нарешті.

Тоді вона відсувалася від столика і завмирала на мить у позі, повній обурення.

– Цього я ніколи би не допустила, ніколи, – висапувала врешті. – Тоді сталося би щось страшне, не знаю, що, але щось страшне.

– Ходімо погуляємо, пані Анно.

Тільки це я й могла їй запропонувати.

Ми йшли по Фоксаль і Коперніка, а потім Свентокшиською верталися на Новий Світ. Або в інший бік, до річки; за нею відкривалися спокусливі простори, які обох нас, мабуть, вабили, хоча ми ніколи не говорили про це. Пройти в надрічні зарості, іти вздовж річки за її одвічним рухом, покинути місто, заглибитись у скуті морозом поля, мандрувати польовими дорогами, переходити межі, позначені вербами. Може, дійти до моря, а може, навпаки – іти на південь, через гори, а потім на велику рівнину. Повикидати спершу наші шапки, потім рукавички, нарешті на краю виноградника залишити зимове пальто. Заглиблюватись у щораз довший день, давати світові обмивати тебе.

Яка б не була погода, вона тремтіла. Прикушуючи губи, уважно розглядала кожен метр тротуару, поручні огорожі, сходи, перевіряла кінчиком черевика бордюри. Часом, знайшовши якусь діру, недосконалість, іржаву пляму, дивилася на мене з розумінням і сумом. Закутавшись, ми ішли поруч.

Казала, щоби я уважно дивилася. Я бачила місто, завжди сіре, різних відтінків сірости, місто неприємне на дотик, холодне, потріскане, розламане навпід, з раною ріки посередині. Поодинокі автобуси беззвучно сунули мостами і одразу верталися. Люди двоїлися, відбиваючись у великих, потемнілих шибах вітрин. З їхніх вуст, як нерішучі душі, злітали білі подихи. Колись вона запитала мене, де я живу, і, почувши у відповідь, що на Заменгофа, затулила від страху рота.

– Не повинні були будувати домів на цвинтарі. Повинні були відгородити руїни гетто від решти краї-

ни і зробити справжній цвинтар, музей. Зрештою, так треба було зробити з усім містом. Могли би відбудувати Варшаву десь біля Ченстохови, ближче до Найсвятішої Діви, або над Наревом, там так гарно. Переїдь звідти, дитинко.

Багато разів я обіцяла їй зробити це і проводжала її до квартири, високої, вузької, як шпаківня. Обтримувала з її пальта сніг, запарювала чай мадрас у білому порцеляновому чайничкові і ставила варитися картоплю. Вона підганяла мене:

– Говори зі мною, питай, відповідай, змуч мене, щоби я заснула, напевно заснула, коли ти підеш.

Отож я й молола щось. Розповідала їй про страйк, про зміни, які мають відбутися, про людей, але то, власне кажучи, були дивні розповіді. Світ із квартири пані Анни здався нереальним, непокоїв браком життя. Там, унизу, нічого не діялося – гасла з цієї висоти вже не прочитувалися, відголоси будь-якої маніфестації губилися в лабіринтах подвір'їв і повторювалися однією побляклою фразою, що втратила значення. Місто було збудоване з дахів, антен і коминів – для птахів і для хмар, для вічно захмареного неба, для темноти. Не для людей.

– Бачиш, дитинко, це вже кінець. Бачиш, як на обрії розмазується картина, бачиш?

– У таку погоду завжди так буває, – заспокоювала я її.

Мабуть, усі ми тоді несвідомо брали участь у якійсь космічній війні. Може, змагалися між собою планетарні впливи? Так, щось такого мало бути. Люди влаштовували одні одним пастки, стріляли зблизька одне в одного – в папу, в Рейгана, в Леннона. Усе виглядало так, ніби за мить мало змінитися у щось зовсім інше, ще не пізнане. Реальність вібривала. Ілюзія та її втрата навзаєм поступалися місцем одна одній. Фуркотіли під сонячним вітром заслони майї.

– Я бачу світ уві сні, – говорила пані Анна, скупо миючи під краном наші чашки після чаю, старанно витираючи ложечки рушничком. – Бачу його уві сні, але маю клопоти зі сном. Ти не можеш допомогти мені, – додавала. – Ніхто не може. Ти просто приходи сюди, і ми розмовляємо. Це вже кінець.

Я не вірила їй, але не хотіла спускати її на землю. Чому ми всі маємо стояти на землі, казала я собі. Немає нічого поганого в тому, аби вважати, що ти допомагаєш світові існувати, що тримаєш його на своїх плечах, як Атлас. Що несеш йому спасіння, що за нього вмираєш. У певному смислі, це правда. Якщо дивитися з певної точки зору – це велика правда.

Онтологія пані Анни була така: вона вірила, що її сон рятує світ. Що під час її сну світ – уже дещо зіпсований, понівечений, зношений – регенерується. Що вона, коли спить, рятує світ од смерті. Ніхто про це, звичайно, не знає – люди ж такі тоскно двовимірні («як листок паперу», казала вона), і тільки вона, я і її лікар знали правду. Навіть донька пані Анни, відоме з телевізора обличчя, не здогадувалася про це. Вона лиш відвозила її до лікарні, коли пригніченість і безсоння ввергали пані Анну в багатомісячні депресії.

– Чому ви? – запитала я її при першій зустрічі, а вона сказала мені розрізати заповнені кросворди на квадрати з літерами. Робила з них величезні мозаїки. І лиш якийсь час згодом підняла тільки таємничо палець і жестом Івана Хрестителя показала на небо.

Але як же їй рятувати цей світ, якщо в неї безсоння? Вона поглядом показувала мені людей, які купчилися в чергах, страйкові транспаранти на університеті – усе це діялося через безсоння пані Анни Топель, учительки польської мови на пенсії, одвічної жительки Нового Світу.

Вона казала, коли ми пили отой поганий чай мадрас із її гарних визолочених чашечок, – що світ потребує близько восьми годин її сну. Це небагато. Але,

казала, спить вона годину, дві, та й то неспокійно, вже під сам ранок. Крізь отой слабкий сон чує, як світ тріщить у своїй основі. Щоправда, лікар виписав їй таблетки на сон і на кращий настрій, але вона не може їх уживати. Не можна маніпулювати законами реальности за допомогою примітивної фармакології. Я з нею погодилась. Роздала карти для вісту – найнуднішої гри у карти. Прописувати їй нудьгу, лити на неї цівочками спокій, розтягувати слова, ніколи не доходити до суті, розпалювати тишу, розводити чай водою, наче це гомеопатичні ліки, мугикати під носом колискові. Оце були мої чари.

Колись я бачила, як вона заснула. Спала у кріслі, схиливши набік голову, зі спокійним гарним обличчям. Я мимовільно підійшла до вікна – мені треба було упевнитися. З-за низьких, швидких осінніх хмар виглянуло сонце і розтеклося дахами будинків.

Я приїхала до нього трамваєм у суботу пополудні лише для того, аби швидко перевірити, чи все гаразд. Страйк перетворився в ротаційний, завтра мав відбутися великий мітинг в університеті, а ще сьогодні – якісь вечірні збори.

Че Гевара довго не хотів відчиняти мені дверей. Я чула його подих за дверима, обклеєними газетою, щурхіт вій біля отвору вічка.

– Гасло? – сказав він.

Я повільно вимовила перше слово, яке спало мені на думку, вже не пам'ятаю, що це могло бути – небо, листок, манірка, і тоді, після хвилини вагання, клацнув замок, і двері відчинилися.

Виглядав він погано. Позбавлений своїх дивацьких атрибутів, отих гранат за поясом, шолома і військових відзнак, у самому лиш сірому спортивному костюмі з анілану він виглядав, як голий. Тремтів усім тілом – вимучений, маленький старушок – зараз відкрилася про нього уся правда. Він зовсім не був ди-

тиною чи навіть розпеченим юнаком. Був худим, постарілим дочасно старушком без дитинства і без дорослості. Одразу з немовляти перетворився в старця. Тепер мусив надолужувати отой втрачений час. Човгаючи надто великими капцями, він повів мене вглиб засипаної газетами квартири. Вікна були завішені старими рушниками, а окрім того, ще й на карнизах висіли рушники. Він цокотів зубами чи то від страху, чи від холоду. Пара виходила з наших уст, як димок у коміксах.

Він сказав, що за ним стежать від ранку. Сказав, що спочатку з вулиці, але тепер вилізли на дерево і заглядають через біноклі й телескопи просто у вікна. Тому він їх заслонив. Я вже хотіла запитати – хто, хто за ним стежить, хто зазіхає на твоє життя, бідний безумцю, але не запитала. Прикусила язика. Кожне з'ясування докладалося би до цієї шаленої візії; кожне слово, кожна спроба визначити переслідувача робили би цей образ сильнішим. Тому я промовчала; заходилася готувати суп із пакета. Він дивився на мене з надією, що я щось скажу, трусився ще більше. Я увімкнула електричне сонечко.

– Може, хочеш до лікарні? – запитала його, коли ми пили гарячий суп із горняток.

Він відповів, що вже надто пізно.

– Я зателефоную по допомогу, – сказала я.

Він припав до дверей і підпер їх.

– Мови немає. Ти не можеш звідси вийти. Ти потрапила в пастку. Зараз почнуть ломитися в двері.

Я нерішуче рушила в його бік і зрозуміла, що має відбутися бійка. Що він мене не випустить.

Він умів читати мої думки. Схопив мене за руку й стиснув. У нас у обох побіліли пальці. У раптовому, гарячому відрусі паніки я подумала, що не знаю, що мушу робити, що повинна діяти сама, що я повинна стати для цього божевільного від страху чоловіка спокійним і надійним прикладом. Узяти в обійми його

тремтіння, вгамувати його страх, заспокоїти його. Я поклала йому руки на плечі, прикрила його ковдрою. Притулила його. Відчула, що мій страх зникає, як дим. Оце я стаю широкою й пласкою рівниною, незворушним фрагментом пейзажу. Усе гаразд, я обіцяла йому, що не піду, поки він сам цього не схоче. Пригадала собі пані Анну, що вона не спить і що єдиним порятунком для світу є сон, її сон і наш сон. Лише тоді ми прийдемо до себе, наш сон зацераує всі діри, через які добувається наверх саме лиш зло, непроникна темрява.

– Спати, Че Геваро, спати. Будемо спати, – повторювала я.

Я монотонно називала предмети, які готуються до сну, немовби читала особливу молитву – засинають зупинки й дороговкази, вуличні ліхтарі й східці біля входу в крамниці, автомобілі й комини на дахах, дерева, перехрестя, велосипеди, парапети на мості, трамвайні рейки й кошики для сміття, фантики від цукерок і недокурки, використані квитки й порожні пляшки від пива. І усі вулиці на Саській Кемпі – Французька, Оборонців і Хоробрих, Атенська й Саська, а також в інших районах, під кінець уже самі лиш райони й самі міста. Катовіце й Гданськ. Вальбжих і Люблін. Білосток і Мронгово. Сон суне над самою землею, як грім, як темний, теплий дим. Оповиває усю країну дивним заціпенінням. Люди усюди підносять до облич руки й протирають сонні очі. На дорозі під Калішем автомобілі стають на узбіччі, а водії лягають край дороги спати, просто в сніг. Поїзди затримуються й дрімають у полях, кораблі монотонно колишуться на рейдах, до сну кличе портова сирена. Засинають верфі й зупиняються конвеєри на нічних фабриках. Позіхає ведучий у телевізорі, а потім вкладається спати перед очима сонно здивованих людей.

Я тулила його, як тулять дітей, і не було в цьому нічого непристойного, нічого незаконного, бо ми обоє

були однаково крихітними, однаково маленькими. Ми летіли у цій маленькій, повній паперів квартирці з власним електричним сонцем, як одірваний всесвіт із прозорими крихкими стінами, мильна бульбашка над великим морозним містом. Повільні оберти навколо невидимого центра. Я відчула, що його тіло в'яне й стає важким, наче дозріло і має впасти на землю, щоби тепер із неї черпати добру силу, яка вже не дозволить, щоби його здмухнули, як фантик від цукерки. Мені здавалося, що між нами відкрилися шлюзи – зі скреготом, з благоговінням, великі річкові ворота, що оцим колисанням ми урухомили могутній механізм, натиснули кнопку. І тепер його вже не можна затримати – ріки зливалися воедино, його і моя, зустрічалися, щоби поєднатися й перемішатися, і якусь мить я мала радісне відчуття, що саме так і має бути, що я візьму на себе його страх і розчиню його в собі, як грудку льоду у теплій воді, що, по суті, якби це все можна було зважити й підрахувати, якби можна було визначити міру його страху і мого спокою, вийшло би на моє; я розложистіша за нього, мене є більше. Моя ріка тепліша, випестувана на рівнинах, нагріта сонцем. Він – ледь що маленький струмок, крижаний і неспокійний. І тільки-но я про це подумала, як перелякалася, бо почала втрачати обриси. Маленький струмок переповнювався й вирував, впадав бурхливо, вириваючи дно. Ніс із собою якийсь мул, каламутнішав, атакував чимраз шаленіше. Але все це діялося під спудом, цього не можна було бачити. Че Гевара заплющив очі й зітхнув. Мені здавалося, що він зараз засне. Але там під спудом почалася битва, натиск, насильство, вторгнення. Під спудом отой невинний старушок ішов напролом, примушовав мене дихати в його панічному ритмі. Зсередини, як кола на воді, почали накочувати на мене хвилі паніки. Маленькі крижані уламки перетворилися раптом у дроз, який поволі охоплював усе моє тіло. Я

ще пробувала втекти від того чогось страшного, вишкіреного, потворного, але наперед знала, що ніяка втеча неможлива. Бо це був остаточний стан, головний стан. Усе інше нам тільки здавалося. І раптом я зрозуміла, що він, Че Гевара, має рацію – як могло статися, що це не спало мені на думку раніше? – за нами стежать, сидять на дереві, готують найстрашніші катівні, знають про нас усе. Якись розмазані люди, темні постаті, сплетені з тіні, але поєднані слизькими пуповинами з темною серединою землі. Справді, чому б не могли сидіти на деревах, якщо відомо, що вони здатні на все? Чому не могли би стежити за нами в біноклі з тополі перед вікном? Як це могло видатися мені абсурдним? Десятки чоловіків у темних плащах, які прокрадаються завулками; сховані в подвір'ях міліцейські собаки; тихе потріскування радіостанцій; вибалушені очі ноктовізорів, націлені у кожне вікно. У своїх таємних садибах мають цілі тонни оснащення, яке нам навіть і не снилося. Тримають руку на пульсі кожного з нас. Диригують історією, тягнуть за мотузки, роблять нам із мозку воду, наказують бачити те, що хочуть, – і ми це бачимо. Підсувають нам під ніс готові речення – і ми їх вимовляємо. Друкують фальшиві газети, у яких описують світ так, як їм хочеться. Примушують нас вірити у щось, що не існує, і заперечувати те, що очевидне. І ми це робимо. Прикидаються нашими друзями, і навіть – так, так – я ніколи не можу бути впевнена, чи той, кого я бачу в дзеркалі, це справді я.

Я підхопилася й поправила штори з рушників на вікнах і про всяк випадок закрутила головний газовий кран. Навшпіньках перевірила, чи двері замкнені на всі замки. Він водив за мною очима як хтось, хто знає.

– А бачиш? А бачиш? Я ж казав. Казав, – бурмотів він.

Ми до ранку сиділи з ним, притулившись, на постільці з газет. У моїй голові цілу ніч розквітали

дивні думки, схожі на ті хирляві білі рослини, які виростають морозними ночами на шибках вікон. Я їх замазувала, але вони й далі росли, хоча щораз слабші з кожною годиною. Може, їх проганяв світанок, який надходив. Під кінець я, мабуть, заснула, бо мене розбудив його голос і булькання води в чайнику.

Він стояв біля газової плитки і припинав до пояса пусту картонну кобуру. Штори були вже зняті, крізь вікна падало металеве зимове світло.

– Вже все, – сказав він. – Вони пішли. Але ще повернуться.

Я була приголомшена, немов викурила пачку цигарок, немов зомліла і немов мене привели до тьми. З недовірою оглядала квартиру. Підозріло придивлялася до гілля дерев. Читала заголовки порозкидуваних усюди газет. У мене був напад страху, психопатичний випадок, думала я. Він заразив мене, я дозволила інфікувати себе, він загіпнотизував мене, я піддалася сугестії.

– Че, ти їдеш до лікарні. Я йду телефонувати.

Він не протестував і почав збирати свої речі. Коли я вийшла на вулицю, думки мої потихеньку опритомнювали, обтрушувалися, наче мокрі пси. Збиралися докупи, прибігали на збір. Шикувалися в шеренги, формували стрій. Починали розподілятися за порядком номерів. На вулицях було пусто, але це ж неділя. Сьогодні буде мітинг. Номер швидкої допомоги. Пані Анна – зателефонувати до неї і запитати, чи хоч вона, може, добре спала цієї ночі.

Я зайшла в будку і кілька разів набирала номер, але телефон, схоже, був зіпсований. Не приїхав жоден трамвай. Я йшла мостом на другий бік міста, коли побачила в Алеях колону броньованих машин, які наближалися з гуркотом.

Шаховий коник

Спершу вона морочилася з замками, але ті, мабуть, спрацьовували несинхронно, бо коли їй вдавалося повернути ключ в одному, другий лишався замкненим. І навпаки. З моря дув поривчастий вітер і метляв її вовняним шаликом по обличчю. Врешті він поставив обидві торби на під'їзді і нетерпляче забрав ключі з її рук. У нього все вийшло одразу.

Будиночок, який вони досі завжди винаймали, стояв над самим морем серед схожих літніх хаток, улітку шумних, відкритих усім протягам, оточених парасолями, пластмасовими стільцями і столиками з радіо та газетами – зараз замкнених на три оберти, занурених у зимову кому. Цей, однак, був трохи показніший – тут був камін і велика веранда, яка виходила просто на пляж. На веранді було повно піску, і вона одразу ж, як увійшли, зайнялася тим піском – змітала його щіткою.

– Навіщо ти це робиш? Ми ж не будемо о цій порі року сидіти на веранді.

Він випаковував із торби харчі й розкладав їх у холодильник. Потім увімкнув телевізор. Вона запротестувала.

– Ох, ні, благаю, тільки не телевізор.

Хотіла щось додати, але стрималася.

З ними була собака, фокстер'єр – рухлива, неспокійна, неслухняна. Коли він розпалював камін, вона витягала з кошика деревинки, підкидала їх і ловила, коли ті падали.

Він крикнув на неї.

– Їй холодно, вона це робить, щоби зігрітися, – сказала вона.

– Ясно. А я потім буду прибирати.

– Адже це всього лиш собака.

– Мене дратує ця «всього лиш собака». Гасає без спочинку. Вона надто легко збуджується. Може, їй треба сипати щось у їжу? Бром, люмінал, щось таке?

– Колись вона не дратувала тебе.

– А тепер дратує.

Вона занесла свою торбу нагору, у маленьку, вихолоджену спальню. Присіла на прикрите ковдрою ліжко. Рената, «та собака», прибігла до неї і скочила на ковдру. Вона подивилася сучці у коричневі, блискучі очі. Стиснуло в горлі. Раптова мука в усьому тілі. Короткий пронизливий біль.

Щось недобре діється з часом, думала вона, він розклеюється й розшаровується. Дві великі тектонічні брили часу з понурим гуркотом відсувалися одна від одної, творячи вже на наступні мільйони років поділ на «колись» і «тепер». «Тепер» було шорстким, вуглестим і мовчазним – уночі важкий сон, залишки гніву після пробудження, наче уві сні велися війни. «Колись» здавалося звідси неперервним і ритмічним, звук легенького м'ячика для пінг-понгу, коли вдаряє у гладкий стіл, мереживна тканина хвилин, у якій кожна була частиною іншої.

Вона подумала, що найлегше було починати розмову від «Пам'ятаєш, як...», бо в цьому було щось механічне, як рух річки, який заспокоює дитину, як увімкнення радіопрограми, яка передає тільки заспокійливу музику – усі оті співи китів, відгомін водограїв, пташині трелі. «Пам'ятаєш, як...» знову приводило їх в одне місце, разом. Це завжди був зворушливий момент, як тоді, коли запрошують до танцю, а та друга особа відповідає блиском в очах. Так, потанцюємо. Стало ясно, що розповідають собі давно вже усталену версію минулого, добре знану оповідь, уже багато разів пригадувану, абсолютно безпечну. Минуле вже усталене, і його не змінити. Минуле – це вивчена напам'ять мантра, фундамент пам'яті, на який укладаються маленькі анекдоти спогадів. Наприклад,

розповідь про те, як він розколював для неї горіхи і залишав їх на листі в саду. Або – як обоє купили собі однакові білі джинси – це було давно, зараз джинси були б на кілька розмірів замалі. Або її руде волосся, модна тоді зачіска з нерівними пасмами. Або те, як біг за поїздом, коли виїздив від неї. Що давнішими були ці історії, то більше їх було; очевидно, з часом вони втрачали здатність мітологізувати дрібні події, прирікаючи дійсність на банальність і тривіальність.

Коли камін уже розгорівся, вони заходилися готувати вечерю – як зіграний дуєт – вона різала часник, він мив салат і робив соус. Вона накрила стіл, він відкоркував пляшку вина – це нагадувало танець, доведений до досконалости, коли рухи партнера вже так добре відомі, що перестаєш їх помічати. У такому танці партнер зникає, танцюєш сам із собою.

Потім Рената спала біля каміна, по її кучерявій шерсті повзли помаранчеві відблиски вогню. Протяглість вечора видалася їм раптом нездоланною, важкою, як надмірне переїдання одразу перед сном. Його погляд несвідомо побіг до телевізора, їй раптом захотілося відмокнути у ванні, але оскільки це був особливий, перший вечір, у них ще лишались усі незужиті запаси доброї волі. І все ж, він був неухажливий.

– Відкоркувати ще вина? – запитав, але тут же усвідомив, що ще одна пляшка вина могла би порушити порядок, який поволі встановлювався, що коли її буде випито, з'явиться ота добре знана зневіра, відчуття важкості, задухи, безглуздости людської мови, прагнення втечі. Потреба розмови, яка після кількох речень втрачає сенс, оскільки треба було би ще раз, від початку, визначити усі вживані слова. Наче розділилися навіть їхні мови.

– Може, вистачить? – відповіла вона неприродно весело.

Отож він витягнув шахи. З полегшенням помітив їх серед кількох старих книжок, що стояли на полиці

біля телевізора. Шахи-бо також належали до набору мантр «Пам'ятаєш, як».

Грали вони завжди мовчки, вдумливо, без поспіху, розтягаючи партію на декілька днів. Він узяв чорні – він завжди грав чорними, вона закурила цигарку, і тоді він відчув гострий, наче голкою штрикнули, гнів; він ненавидів, коли вона курила в домі. Нічого не сказав. Нічого не сталося.

Дебют; перша гра за звичкою, механічна, з ясним знаттям, яким буде наступний рух. Вона подумала, що знає, як він мислить, і це її нажахало. Відчула легку нудоту – вино було дуже сухе, терпке. Дала йому виграти, і він знав, що вона дала йому виграти. Позіхнув.

– Спробуємо ще раз, але по-справжньому, зосередившись. Пам'ятаєш, як ми колись грали цілий тиждень? – запитала вона, розставляючи фігури.

– На перше Різдво, на канікулах у твоїх батьків. Ми тоді не могли виїхати, бо випав страшний сніг, і усе було засипане.

Вона пригадала запах холодної кімнати, де мати тримала святкову випічку, понакривану рушничками.

Вони зробили по два ходи, і гра затрималася. Тепер був його хід, тому вона вийшла на веранду покурити. Він бачив крізь шибу її вузькі плечі, прикриті вовняною хусткою. Не ворухнувся, коли вона повернулася.

– Може, вже обличмо на сьогодні? – спитала.

Він погодився.

– Лягатимемо спати?

Він знову відчув неприродність у цьому запитанні, наче їй залежало, щоби не прозвучало надто байдуже.

– Я послухаю погоду на завтра, а потім постелюся.

Він увімкнув телевізор, зробилося якимось звично. Напруження зникало, коли кожне з них робило своє. Він відкрив ще одну банку пива. Перестрибував з програми на програму. Зник.

Вона пішла митися.

Електрокамін швидко нагрівав маленьку лазничку. Вона розклала на поличці під дзеркалом флакончики й тюбики. Наблизила обличчя до дзеркала й уважно розглядала маленькі червоні жилки на щоках. Потім старанно оглянула шкіру на шиї і декольте. Дивлячись собі в очі, змила ваткою макіяж. Лише коли роздяглася, усвідомила, що тут же немає ванни, ванна залишилась у місті, тут є лиш неприємний душ, відділений від решти лазнички пластиковою заслоною, розмальованою черепашками. Їй захотілося плакати, і, зла на себе, вона подумала, що це істерика. Через брак ванни не плачуть.

Тихо пішла до спальні і побачила, що постіль не готова, що білизна лежить на стільці, охайно складена, холодна, слизька. Шум телевізора внизу. З люттю, що наростала, як лавина, вона почала натягати ту постіль, шарпалася з вухами, і фізичні зусилля відповідали її гніву – співали на два голоси. Їй здавалося, що це гнів узагалі, безпредметний, як шаленство, але раптом, на її здивування, він в одну мить перетворився у вістря – як у мультфільмі, – скероване вниз, до крісла, де сидів мужчина з банкою пива, і як рій розлючених бджіл ринув униз дерев'яними сходами до вітальні. Вона стала в дверях і побачила голову мужчины – він сидів, обернений до неї профілем – і якусь мить мала враження, що ця матеріалізована злість ударить його щосили в скроню, а мужчина спершу знерухоміє, а потім безвладно опадє на спинку. Мертвий.

– Гей, може, допоможеш мені? – гукнула вона згори.

– Вже йду, – відповів він і неохоче підвівся, все ще дивлячись на екран.

Поки він вийшов нагору, вона вже заспокоїлася. Глибоко втягла повітря.

– А ти не будеш митися? – запитала зовсім спокійно.

– Я купався перед від'їздом.

Вона лежала навзник у неприємній холодній постелі, яка здавалася вогкою. Він пішов вимикати світла. Чула, як замикав двері на веранду, вкладав целофановий мішок у кошик для сміття. Потім роздягнувся і ліг на своїй половині ліжка. Якийсь час лежали так обіч себе, а потім вона присунулася і поклала голову йому на груди. Він погладив її голе плече з батьківською чулістю, але за другим дотиком та чулість повністю зникла – його дотик був просто дотиком, нічим більше. Він перевернувся на живіт, а вона поклала руку йому на спину, наче притримувала його. Так вони засинали вже роками. Рената зі стогоном лягла їм у ногах.

Він встав перший, щоби випустити собаку. До вітальні вдерся подмух морозного повітря. Він дивився, як собака побігла в напрямку моря, прогнала двох чайок, зробила свої справи і повернулася. Від моря віяло різкими поривами. Він поставив в'оду на каву і чекав, поки закипить. Кинув оком на розставлені шахи, перевірів, чи не лишилося в каміні трохи жару, але вогонь вигас зовсім. Залив каву, додав молока і цукру – для неї. Повернувся з горнятками на гору і заліз у теплу постіль. Пив сидячи, спершись на узголів'я.

– Мені снівся літак, повний тістечок, наполеонів, – сказала вона грубуватим від сну голосом. – Вже лежав сніг, але якийсь рожевий.

Він не знав, що відповідати. Йому рідко щось снілося, а якщо й снілося, то цього й так ніколи не можна було розповісти. Йому бракувало слів.

Після сніданку він витягнув свій апарат, протер обидва об'єктиви – вони мали йти на прогулянку.

Одягнули усі теплі речі, які мали з собою – пухові куртки, високі черевики, шалики і рукавиці. Рушили пляжем у напрямку дюн, туди, де зникали дерев'яні будиночки і починалося царство трав, що тремтіли

під вітром. Він присів і сфотографував купку патиків, викинутих морем – виглядали, як кістки якоїсь тварини. Потім дивився крізь об'єктив, обертаючись навкруг себе. Вона обігнала його і йшла тепер самим берегом моря; її сліди залишали м'які заглибини, які одразу знищувала вода. Рената приносила якісь палки й штурхала її ними в ноги. Коли вона тяглася за палкою, Рената гарчала і не хотіла віддавати.

– Як же я тобі кидатиму, як ти не хочеш віддати, дурна собако, – сказала вона їй.

Рената віддала здобич. Палка високо злетіла й одразу повернулася в собачих зубах.

Жінка усвідомила, що на неї дивиться кругле око об'єктива. На коротку мить побачила себе такою, якою бачить її мужчина – маленька темна фігурка на тлі розмаїття білого і сірого, вугласта постать з виразними контурами. Він підловлював її на гарячому. Вона зробила щось погане? Мужчина сховав обличчя за апаратом і цілився в неї, як з револьвера. Вона мала би вже звикнути – він завжди її фотографував, але зараз знову, як учора біля постелі, відчула ту саму злість. Відвернулася. Він наздогнав її, і вони йшли мовчки. Вітер розгрішував від цього мовчання – вдирався в рот, наказував мружити очі. Що довше мовчали, то менше лишалося слів, які можна промовити, то більше полегшення приносило таке мовчання. Його думки відбігали кудись ліворуч, до моря, летіли над шкаралупками рибацьких катерів і осідали на островах, у чужих краях, будь-де. Її – верталися додому, до шухляд і нутроців сумочок, кидали оком на календар, підбивали рахунки. Мовчання не було болісним, добре мати когось для мовчання. З якимось піднесенням вона подумала: «Це мистецтво – так мовчати», – і повторила цю фразу подумки кілька разів. Вона їй сподобалась.

– Подивися, – сказав він і показав їй темну хмару, яка бігла над землею так низько, що мало не зачіпала

верхівок сосен. Йому раптом захотілося мати таку фотографію, цю хмару і жінку – обидві сердиті, набухлі якимось громом, який ніколи не пролунає, не стане блискавкою

– Стань там, – гукнув він до неї, а сам відступив до лінії води і подивився через апарат, надто близько.

Побачив лиш скривлене від вітру лице жінки з вертикальною зморшкою вздовж чола, посинілі від холоду губи. Вітер приліпив їй волосся до обличчя, вона незграбно намагалася відгорнути його, зробити щось з обличчям, але було вже пізно. Апарат клацнув. Вона відвернулася, незадоволена.

– Почекай ще хвильку. Зараз добре, – він відступив ще кілька кроків, аж вода захлюпала у нього в черевіку.

Вона була зла на себе, що пробує знайти якусь позу, що їй залежить, аби добре вийти. З апаратом біля обличчя він діставав над нею якусь несправедливу перевагу, їй здавалося, що він її вимірює і оцінює, поменшує й опрідметнює. По суті, вона ніколи не любила, коли він фотографував її – перед отим скляним оком, яке він прикладав до себе, як маску, вона ставала беззахисною, мала відчуття, що він бачить її наскрізь, що обіцяє їй щось схоже на безсмертя, увічнює її, але вона втрачає через це сили і ще більше йому піддається. Її дивували ті жінки, які працюють модельками, усі оті молоді дівчата, які випинали губи, коли він фотографував їх, відхиляли голови, свідомі того, що мають щось на продаж, не що кимось є, а що мають що продати, як перекупки. Товар. Нічого дивного, що він з ними спав. Чи знав він, яку має владу завдяки тому апаратові? І тільки тоді його обличчя здавалося живішим. Подумки вона знову побачила його з пивом, перед телевізором – тоді на його обличчі з'являлася пуста, немов там усередині нікого не було.

– Не фотографуй мене, – сказала вона похмуро. Він тоді без слова скерував апарат на Ренату і якийсь

час біг за нею; собака випадала з кадру, бігла зигзагами, кружляла.

Він був ображений. Вона вміла часом сказати кілька зовсім нейтральних слів, але так, наче вдарила його в лице. Як вона це робить? Він відчував себе з нею, як хлопчик, як дитина. Ніколи не знав, коли вона уразить його. Навчився лиш однієї ефективної протидії – сховати свого короля за іншими фігурами, а її, цю непередбачувану жінку, зігнорувати, поминути, активно не помічати, не відзиватися, не дивитися, оминати, кидати, мати її десь, відсунути далі, як для фотографії, і так і тримати у постійному страхі – вугласту фігурку на тлі усіх видів сірости. Тоді з нею відбувалася несподівана зміна – вона віддавалася йому в руки, меншала, ставала самотньою безпорадною дівчинкою із сивіючим волоссям, слабшала, знижувала тон, обм'якала. Лащилася, як Рената.

Він побіг за собакою. Рената знайшла велику палицю, стискала її в зубах, просилася. Він вхопив один кінець палиці й підняв собаку, яка висіла на ній. Рената знала цю гру. Гру в зубостиск. У впертість. Він почав крутитися довкола себе із собакою, що висіла на палиці, собака літала на висоті його пояса. Тоді він почув крик і побачив, що вона біжить до нього. Він сповільнив кружляння, і Рената безпечно приземлилася на пісок. Жінка підбігла до нього з лицем, викривленим від люті.

– Що ти виробляєш? Ти що, здурів? Ти ж її покалічиш! Уяви не маєш? Ти що, дурний, дурний? – кричала вона. – Зовсім чокнувся, мудак довбаний?

Він сторопів від цього прокльону. Гадав, що вона вдарить його. Рената, все ще з палицею в зубах, злегка заточувалась.

– Відвали, скажена, – тихо сказав він і рушив у бік дому.

Йому захотілося плакати. Якийсь повний обурення схлип наростав у нього всередині, як щось, що

треба відкашляти. Подумав, що повернеться в будиночок, спакується і поїде. Або не спакується, нехай це все залишиться. Забере машину й поїде. Повернеться до міста. Це вже кінець. Вона й без нього порадить собі. Вона ще молода, нехай знайде собі іншого, нехай робить, що хоче. Подумав, що він старався, і це сколихнуло його. Він старався.

Коли вона повернулася в будиночок, він сидів перед телевізором і пив пиво. Вона роздяглася і поставила воду.

– Хочеш чаю? – запитала.

– Ні, – буркнув він.

– Пробач, – сказала вона і раптом відчула себе слабкою, наче йшла по піску, наче грузли в неї ноги. Ніколи, ніколи він не просив вибачення першим. Вона закурила.

– Чи могла би ти тут не курити? – сказав він.

Вона вийшла на веранду. Чайник засвистів, вона не чула. Він підвівся й вимкнув газ. По телевізору крутили програму про сільське господарство. Рената витягала з кошика дерев'яні тріски, підкидала їх і ловила в повітрі.

– Як ти гадаєш, чим це скінчиться? – запитала вона і сіла у крісло поруч.

– Що скінчиться?

– Оце все, з нами.

Він знизав плечима. Підняв на неї очі, але не витримав вигляду її запитливого, настирного обличчя.

– Я розпалю камін.

Він жмакав газети й складав їх купкою, потім поклав палички. Вона подала йому сірники. Він відчував, що вона хоче йому щось сказати – але не озвалася. Він хотів щось почути від неї, але одночасно боявся, що слова знову вийдуть із-під контролю. Він знав, як її покарати, і зробив це – пішов нагору і ліг на незастелене ліжко, пробуючи читати якийсь ста-

рий часопис. З полегкістю знайшов статтю про комп'ютери, але мало що з того розумів. Потім кинув оком на рекламу відпочинку в Туреччині, і йому пригадалася їхня остання спільна поїздка до Греції – усе пересвітлене, нечітке, як невдалі знімки. Її засмагле майже наге тіло. Кохання в готельному номері – їх останній раз. Здивування від власної ніяковости. Усвідомив, що не пам'ятає її іншою, що отой відпочинок кілька місяців тому – це його найбільш ранні спогади. Що в повторюваних «Пам'ятаєш, як» він бачить зовсім чужих людей. Заснув здивований.

Коли прокинувся, її вже не було. Не було й собаки, тому він подумав, що вона, мабуть, пішла з нею на дюни. Перевірив, однак, чи на місці машина. На місці. Він увімкнув телевізор і неуважно слухав новини. Надворі сіріло. Він зробив собі яечню і з'їв її просто зі сковорідки перед телевізором. Потім відкрив пиво і прослухав новини, записані на мобілку. Нічого цікавого. Побачив її, як увійшла – зарум'янена від вітру. Рената кинулася до нього вітатися, наче не бачилися рік. Жінка подивилася на пусту сковорідку.

– Ти вже їв? – запитала з неприємним здивуванням. – Їв?

Він усвідомив, що повинен був почекаати її.

– Я тільки перекусив. Може, поїдемо до китайців у містечку?

– Я не голодна, – сказала вона і повісила куртку.

«То чого питаєш?», – запитав її зі злістю, подумки. Він знав, чого. Аби мати причину образитись. «Тепер почнуться претензії. Ну то не їж, як не хочеш. І маю тебе десь», – сказав він їй, подумки. Такий уявний діалог справляв йому приємність. Він перемкнув програму, але екран був засніжений, тож спробував знайти щось інше. Працювали лише дві програми. Не було куди тікати.

Вона за хвилю повернулася з лазнички – причесана, з поправленим, схоже, макіяжем. Від неї тягло свіжим цигарковим димом – мабуть, курила в туалеті, як школярка.

– Закінчимо партію? – запитала.

Він погодився. Вигляд ідеальної симетрії шахівниці приємно заспокоював його. Радість існування правил. Солодка можливість обдумування кожного ходу. Передбачуваність несподіванок. Відчуття контролю, як витончені інтелектуальні пестоші. Він ще підклав у камін, а тоді вона сказала:

– Гей, немає білого коня.

Обоє схилилися під стіл, потім відсунули крісла, перешукали в кріслах шпари. Він зазирнув у кошик із дровами.

– Рената. Це вона потягла, – обізвалася вона. – Подивися в її постільці.

Вона витріпала собачу ковдру – з неї випало кілька деревинок і гумовий корок від мийки, але фігурки не було.

– Може, винесла в сіни? – запитав він з надією.

Вони почали шукати систематично. Він зазирнув у сміття, вона вийшла на веранду. Відсунули стіл.

– Як ти виходила, він був?

Вона не пам'ятала.

– Що ти зробила з конем, дурна сучко? – нахилилася вона над собакою.

– Може, згризла.

Він налив пива до двох склянок. Вони сіли над непридатною шахівницею. Потім він придумав, що фігурку може замінити кусочок дерева – відламав кусочок і поклав на чорне поле. Вона вагалася.

– Я не гратиму дровами.

– То я візьму білі.

– Але тоді мусимо почати спочатку. Так?

– Ні. Я вже не хочу грати.

Вона подумала, що найкраще було би, якби зараз підвелися, зібрали речі й повернулися додому, але не відважилася цього сказати. Ще вона подумала, що то він забрав фігурку. Або ненароком скинув її. Нічого не сказала – важко сперлася на подушки на канапі.

Вона знала, що він зараз піде, кине її – затопить погляд у телевізорі або піде нагору і знову спатиме, або почне вовтузитися з апаратом (слава Богу, вже надто темно, щоби фотографувати), або почне читати, або телефонувати, або розсилати усім есемеси – і що цього не уникнути. Його блакитна картата сорочка – так хочеться притулитися до неї, але не мала сил підвестися з канапи. Його руки збирали шахи в коробочку. Коротенькі темні волосинки.

Він подивився на неї.

– Чому ти плачеш? Через оті шахи, через цього коня?

Сів біля неї і обійняв її однією рукою. Друга якусь мить вагалася, але усе ж залишилась там, де була – на спинці канапи.

– Краще бути покинутим, ніж покидати, – раптом сказала вона. – Бути покинутим – додає сил.

– Хіба, навпаки, – сказав він.

– Ти не розумієш.

– Я ніколи нічого не розумію.

Він підвівся й пішов до кухні. Запитав про вино, чи не випила би вина. Відповіла, що так.

У голові вона мала усе, що зараз скаже. Речення за реченням і обґрунтування кожного речення. І ще коментар до кожного речення. Він муситиме щось відповісти. Вона не дозволить зіпхнути себе в мовчання. Він, коли повернувся, подав їй повний келишок і сів на канапі. Він, схоже, знав, що вона думає. Що вони розмовлятимуть, і скінчиться, як завжди, скандалом. Тоді Рената, ця собака, послана самим провидінням, почала скавучати під дверима. Він підвівся, аби випустити її.

– Іди вже, ти, дурна собако, – сказав. – Що ти зробила з конем?

Рената з гавкотом вискочила у темінь. Через відчинені двері різкий подмух вітру вніс стружку піску. За спиною він почув звук телевізора і відчув полегкість. Отже, вона увімкнула телевізор.

– Шкода, що немає програми. Може, буде якийсь фільм, – сказав.

Вона долила до келишків вина, хоча ті не були ще порожніми. Несподівано її охопила втома.

Так само, як він, вона простягла ноги і сперла їх на низькому столику. Так і сиділи обіч себе, попиваючи вино, аж поки скінчився забавний старий кримінал, у якому старша пані вбивала своїх ворогів миш'яком. Вона легенько заточилася, коли ішла нагору.

– Я зараз теж їду, – сказав він, але вона знала, що не прийде. Сидітиме так, як стільки вже разів, до ранку. Оповитий моторошним світлом екрана, відсутній, вдивляючись, як кіт, у мерехтливі картинки, бо завжди вимикав звук. Вона знала, як це буде, і то було добре знання. Спокійне. Досконала округла певність. Гладенька скляна кулька в долоні. Вона безвладно запала в сон.

Він ліг на неї, як на траву, усім тілом, тяжко. Відчув її знайомий запах, її рідну м'якість. Вона зітхнула. Його тіло звично відреагувало пожаданням. Вона обняла його, наче трималася за нього. Щось сказала, але він не зрозумів, що. Сунув долонею по її стегну.

– Важко, – шепнула.

Він завагався. Затримався. Зрозумів, що має під собою не жінку, не дружину, не жіноче тіло, а людину, що лежить не на жінці, а на іншій особі свого ґатунку, якомусь другому комусь, конкретному, окремому, нездоланному. Це хтось, хто має чітко окреслені межі, але за ними лишається слабким і піддатним знищенню, делікатним, як жеруха, як тонесень-

ка вафелька. Зникла стать, перестало бути важливим, що вона жінка і його дружина – була як брат, товариш у болі, супутник у стражданні, сусід у небезпеці, яка звідкись насувається. Хтось, хто є поруч, хто стоїть і дивиться через пліт, хтось, кому махають, вертаючись додому.

Це відкриття було таким несподіваним, що він засоромився. Пожадання відлетіло. Він зсунувся з неї і ліг поруч. Притягнув її до себе за плече, поправив на ній ковдру. Вона плакала. Сказала щось про коня, що пропав. Він подумав, що вона п'яна.

Їй боліла голова. Вона тихенько встала, зійшла вниз, щоби випустити Ренату. Він спав, закутавшись з головою, як у коконі, далеко від неї, на самому краєчку ліжка. Вона прийняла пригорщу вітамінів і аспірин. Чулася несвіжою, вим'ятою. Спершу довго чистила зуби, прим'яте сном волосся стирчало на всі боки. Очі підпухли. Плакала? Плакала. Істерика. Вона сильно вщипнула себе за шкіру на животі. Біль приніс полегшення, відкрив шлюзи заспокійливій ненависті до себе. У дитинстві вона чула, що від щипання в тіло входить рак. Так сказав якийсь дорослий, вона не пам'ятала, хто, коли хлопці щипали дівчаток за груди.

Коли вона зійшла, він сидів на канапі в одній со-рочці, без штанів, і читав газету. Зробив їй каву.

– Привіт, – сказала.

– Привіт, – відповів він.

– Що будемо сьогодні робити?

– А мусимо?

– Пополудні треба збиратися.

Він перегорнув сторінку.

– Як ти почуваєшся? – запитала.

– Добре, – відповів він.

Потім додав:

– А ти?

Їй уже нічого не хотілося говорити. Почала переглядати якийсь часопис. Небо раптом прояснилося, і кімнату залило ціле море сліпучого світла. Вона взяла цигарку і вийшла на веранду, хоча сама думка про куріння викликала нудоту. Вона примусила себе. Бачила здалеку собаку. Рената, ненормальна, кидалася у воду біля берега і намагалася кусати хвилі. «Що за дурна собака», подумала вона. Її трусило від холоду.

Він пішов нагору за штанами. З найбільшою охотою він почав би вже збиратися до виїзду. Стільки нагальних справ. Він відчув збудження. Проходячи повз ліжку, побачив її піжаму з ведмедиком на грудях і на коротку мить, тоншу від листопадової криги на калюжі, віднайшов у собі оту чулість, коли спав з її нічною сорочкою, як вона виїздила з дому. Чулість, так само як і оте пожадання вночі, теж приходила за звичкою. Він струснув головою. Адже вона зрадила його. Гнів, приплив гніву, який він уже знав так добре, уповільнив його рухи. Він робився тепер твариною, готовою до бою, уважною, стиснутою, як пружина. Вбрав штани і міцно затягнув ремінь. Тепер уже не йшлося про неї, нехай собі робить, що хоче, ішлося про нього – ніколи, нізащо не дозволить він більше ранили себе. Він пригадав отой біль, але тепер завдяки йому чувся якимось сильнішим, наче пішов на війну і щасливо з неї повернувся. Сходячи, він побачив її згори – скулена на каналі, без макіяжу, з підпухлими очима. Дивна думка з'явилася в його голові: «Я бажав їй смерти, тому вона так споганіла».

– Піду трохи попштрикаю, – сказав.

Вона сказала, що піде з ним. Він чекав на веранді, поки вона одягнеться. Пішли в інший бік, ніж учора.

– Подивися, – гукнула вона йому проти вітру і показала рукою те, що він і сам уже побачив: біла смуга неба над синім морем і білі гребені хвиль, наче намальовані рукою китайського художника. Потім короткий виблиск сонця, як блискавка.

– Уночі, мабуть, був шторм, – сказала.

На пляжі лежало повно сміття: смуга водоростей, гілки, дрючки, несподівано прикрашені подекуди кольоровим пластиком. Вона йшла за ним і думала, що ззadu він виглядає так, як колись, але знала, що це омана. Нічого не можна повернути. Те, що сталося раз, ніколи вже не зможе повторитися знову. Ніколи. Її раптом приголомшило значення цієї банальної фрази: те, що вже було, ніколи не повториться. І нічого з цим не поробиш. Якось мить їй хотілося підбігти до нього, потягнути його за куртку, обернути до себе, і тоді виявилось би – що? Що би виявилось? Вона пішла повільніше, а він швидко йшов попереду, віддалявся разом із собакою і тим апаратом, тож вона вже не бігла за ним, а сіла на піску. З трудом, відвертаючись від вітру, їй вдалося прикурити цигарку, і тепер вона сиділа і розпачливо, систематично перераховувала подумки все те, що вже ніколи не станеться: доторки руками, електризуючі, оті випадкові і ті жадібні, довгождані; збудження від запаху, втулення у той запах; повні розуміння погляди, якими можна увійти в думки іншого; ті самі думки у той самий момент; спокійна, впевнена близькість; рука в руці – наче це їх єдине і природне місце; захват від форми вуха; нічне рослинне тулення до іншого тіла, трактування його так, ніби це футляр для власного. Який-небудь довгий ранок. Їсти борщ із однієї тарілки. Приплив бажання на прогулянці в парку... У валізці, з якою ми приходимо на світ, є речі, які можна використати лиш раз, як бенгальські вогні. Як чари в казках. Коли розблиснуть, коли вигорять, їх уже не можна зібрати з попелу. Це вже кінець.

Вона подумала, що скаже йому про це, коли він повернеться, але коли вже йшли додому, усвідомила, що це банальне відкриття, що соромно було би ділитися чимось таким. Він лиш посміхнувся би, бо виглядало би це так, наче заспівала йому слова якогось

шлягера. І нічого більше. Так, весь її розпач був усього лиш банальним, мабуть, розпач теж можна пережити лиш раз. Усі наступні будуть лише ксерокопіями. І може, є якась така таємнича лінія в житті, яку переходиш несвідомо і від якої усе стає абияким програванням того, що вже сталося, що вже відбулося колись як свіже і нове, а тепер може з'явитися тільки як підробка, марна парафраза. Може, ця межова лінія, від якої життя котиться вже тільки вниз, є навіть тут, на цьому пляжі, і відтепер, з цієї хвилини участь у ньому братимуть змазані копії, недокладні репродукції, вульгарні підробки, не найкращої якості ерзаці.

Додому верталися в мовчанні, від якого так само, як учора, їх розгрішував вітер. Він з Ренатою попереду, вона позаду з обличчям, рум'яним від вітру.

Рената пробувала увійти в дім із чимось у зубах. Він затримав її ногою.

– Що ти там маєш, паскудна сучко? Що ти знайшла? Смердючу кістку? Здохлу рибу?

Силою розкрив їй пащу й вийняв кусок обточеного світлого дерева. Лише по якимсь часі зрозумів, що це таке.

– Подивися, що вона принесла, – гукнув він здивовано.

Вона підійшла, зняла з його долоні мокру обслинену фігурку і витерла її об килимок. Це був шаховий коник, білий, але не той з їхнього комплекту. Цей був менший, шляхетніший, пузатіший, може, ручної роботи. Відкрита мордочка була задерта догори. Був тріснутий по всій довжині.

– Це неможливо, – сказав він. – Рената, де ти це взяла?

– Це з моря, – сказала жінка. – Це викинуло море.

– Це неможливо, – повторив він і подивився на неї похапцем, боязко, так щоби не затримувати на ній погляду. – Як у воді міг опинитися такий коник? До того ж, білий, такий, як у нас зник? Це неправдоподібно.

Обоє підійшли до крана в кухні. Вона обережно мила його, а потім просушила рушничком.

Поставили його на столі й розглядали, як рідкісну комаху. Рената також; вона, схоже, була задоволена собою. Потім він поставив його на пусте поле, туди, де й досі лежав небажаний кусочок дерева. Кінь виглядав дивно поряд з іншими фігурами – як мутант.

– Зіграємо? – запитав він.

– Зараз? Нам же треба вже їхати, – відповіла вона, але зняла куртку і нерішуче присіла.

– А чий був хід?

Вона не знала. Ще якийсь час сиділи над розкладеною шахівницею, а тоді він сказав, не дивлячись на неї:

– Я пожартував.

Професор Ендрюс у Варшаві

Професор Ендрюс був представником однієї із психологічних шкіл, дуже важливої, дуже глибокої, яка мала перед собою велике майбутнє. Як майже усі такі школи, виводилася вона з психоаналізу, але порвала з витоками, опрацювала власну методіку, власну теорію, власну історію, власний стиль життя, сну і виховання дітей. Професор Е. летів зараз до Польщі з торбою книжок, з валізкою теплих речей – йому сказали, що грудень у Польщі страшенно холодний і неприємний.

Усе відбувалося найприроднішим чином: літаки злітали, люди розмовляли між собою різними мовами, важкі грудневі хмари висіли над землею, готові до зимового причастя – послати на землю мільйони білих сніжинок, по одній на кожне існування.

Годину тому він оглянув себе у дзеркалах Гітроу, і йому здалося, що виглядає, як комівояжер – він пам'ятав їх з дитинства: ходили від будинку до будинку і продавали Біблію. Але психологічна школа, яку він представляв, варта була такої експедиції. Польща – це країна інтелігентних людей. Ішлося про те, щоби заронити зерно і за тиждень повернутися додому. Залишити їм книжки, вони ж читають англійською, то як же зможуть опиратися авторитетові Засновника.

Професор, цідячи зроблений стюардесою дрінк зі знаменитої польської горілки, із задоволенням пригадував собі сон, який мав уночі перед виїздом – а сни в його психологічній школі були лакмусовим папірцем реальності. Отож, снилася йому ворона, він грався у тому сні з великим чорним птахом. Можна сказати, як насмілився визнати самому собі – голубився з вороною, наче з малим щеням. Ворона в системі оніричних значень його школи репрезентувала зміну, щось нове, добре: отож, попросив ще один дрінк.

Аеропорт у Варшаві був дивно маленький і повний протягів. Він похвалив себе за думку взяти у цю подорож шапку-вушанку, яку мав як пам'ятку ще зі своїх подорожей до Азії. Одразу побачив свою Беатріче – та стояла біля виходу, тримаючи перед собою аркуш з його іменем і прізвищем. Була вона невеличка і гарна. Вони сіли у розторсаний автомобіль, і вона, ведучи машину сумними розлогими просторами міста, ознайомила його з планом на найближчий тиждень. Сьогодні субота, вільний від роботи день. Вони разом повечеряють, і він відпочине. Завтра, у неділю – зустріч зі студентами в університеті. Так, сказала вона раптом, тут трохи нервова атмосфера. Він виглянув у вікно, але не помітив нічого особливого. Потім інтерв'ю для психологічного журналу, потім вечеря. У понеділок, якщо він схоче, можна оглянути місто. У вівторок зустріч із психіатрами в якомусь інституті, він не в стані був запам'ятати шелестку назву. У середу їдуть до Кракова в університет. Психологічну школу професора Ендрюса там дуже поважають. У четвер – Освенцім, він сам просив про це. Бути у Польщі і не побачити Освенціма... Увечері повернення до Варшави. У п'ятницю і суботу – цілоденні заняття для психологів-практиків. У неділю – виліт додому.

Лише зараз він зорієнтувався, що не має своєї торби з книжками та білизною. Вони спішно повернулися, але багаж зник. Дівчина, яку звали Гоша, пішла кудись, і її півгодини не було. Повернулася з пустими руками. Можливо, торба повернулася в Лондон. Але нічого, сказала, вона поїде по неї завтра, та, безумовно, знайдеться. Дивлячись у вікно, він не слухав її збудженої балаканини; він згадував, що ж іще було в торбі – книжки, фотокопії статей.

Вони приємно повечеряли з її нареченим. Його лице було сховане за густою бородою та окулярами. Він не розмовляв англійською і через це видався йому

якимось похмурим. Професор Ендрюс їв червоний суп із буряків з маленькими вареничками і зрозумів, що це отой знаменитий «борсч», про який постійно розповідав його дід. Його дід народився в Льодз. Дівчина, сміючись, виправляла його. Повторювала, як дитині: «борщ», «Лодзь». Його язик був безрадний супроти цих слів.

Він був уже добре напідпитку, коли вони дісталися нарешті до якоїсь дільниці, повної високих будинків. Виїхали ліфтом на останній поверх, і дівчина показала йому його житло. Це була однокімнатна квартирка з маленькою кухнею, затиснутою між кімнатою і лазничкою. Передпокій був такий маленький, що втрьох вони не вміщалися. Домовлялися ще галасливо на завтра, дівчина обіцяла привезти йому валізку. Її наречений розмовляв із кимось по телефону таємничим півголосом, і нарешті вони пішли. Професор, вичерпаний борщем і алкоголем, кинувся на ліжко й заснув. Спав він неспокійно, йому хотілося пити, але не було сил вставати. Чув якийсь галас на сходовій клітці, стукіт дверей, кроки людей. Можливо, це йому здавалося.

Прокинувся і з жахом ствердив, що вже одинадцять. З несмаком оглянув свій вим'ятий костюм. Прийняв душ у маленькій понурій лазничці і, на жаль, мусив одягти несвіжу білизну. Потім шукав у шафках якої-небудь кави. Знайшов якісь рештки у баночці від джему. Кавоварки не було, тому запарив собі просто в горняті. Кава була видхла і смакувала, як відвар із кори. Телефон мовчав, Гоша, мабуть, видобувала його торбу. З горнятом кави він розглядав книжки на полицях, усі польською мовою, в неприємних, шорстких для ока оправках.

Гоша не телефонувала, час плинув поволі у густому, перегрітому, сонному повітрі. Професор підійшов до вікна і побачив простір, позначений рівними брилами будинків. Усі вони були однакового кольору –

сірого, злегка вибіленого неба. Навіть сніг здавався сірим. Непереконливо світило сонце.

На вулиці стояв танк. Професор Ендрюс аж відчинив вікно, такою несамовитою була ця картина. Морозне повітря вдарило його в лице. Біля танка крутилися маленькі фігурки, безумовно, солдати. Його раптом охопив неспокій, можливо, кава була надто міцною. Вишпортав із кишені картку з номером телефону Гоші і складав ввічливе, але категоричне питання: чому вона досі не озвалася і що з його торбою. У трубці не було сигналу. Він набрав номер іще кілька разів. Потім набрав номер в Англії – те саме. Пробирав усі номери, які йому спадали на думку. Телефон був зіпсований, але ж він пам'ятав, що бородатий наречений учора звідси телефонував. Його охопила злість. Він швидко одягнувся і з'їхав ліфтом униз. Після години блукань між будинками (вони здавалися однаковими) знайшов нарешті інший телефон, але усвідомив, що не має польських монет. Лише два банкноти, він навіть не знав, багато це чи мало. Рушив у пошуках місця, де міг би їх розміняти, але єдина маленька крамничка, яку він знайшов, виглядала зовсім покинутою. Зрештою, була неділя. Він зі страхом подумав, що зробив нерозумно, вийшовши з дому, вона напевно намагалася знайти його, може, вже чекала на нього. Вирішив повернутися і зрозумів, що заблудився. Він не знав, який з будинків – його будинок. Не пам'ятав адреси. Яка легковажність. Що за країна. Побачив пару якихось старших людей, що йшли під руку, і рушив у їх бік. Але про що він їх питатиме і якою мовою. Вони пройшли повз нього, дивлячись в інший бік.

Він блукав між будинками, щораз більше відчуваючи холод і розпач. Навіть не помітив, коли зробилося темно. Якимось чудом натрапив на танк, біля якого тепер весело палав вогонь у металевому ящику. Солдати, які мали на спинах зброю, гріли біля

нього руки. Він відчув якийсь атавістичний страх і швидко відступив у темний парк, але завдяки тому танку йому вдалося визначити свій будинок – він пам'ятав вид з вікна. З полегшенням дістався до своєї чужої квартири і замкнув за собою двері на ключ. Була шоста, його лекція якраз почалася. Без нього. А може, якраз із ним, може, це сон, може, це якийсь дивний стан свідомости, зумовлений утомою, польотом, погодою чи хто там зна, чим ще. Його психологічній школі відомі були такі речі.

Він зазирнув у холодильник і знайшов там шматок засохлого жовтого сиру, банку паштету, масло і два яйця. Від вигляду їжі шлунок взяв гору над нервовою системою професора Ендрюса. За декілька хвилин весело шкварчав омлет. Найбільшим подарунком, який професор дістав цього дивного дня від життя, була пляшка *Johnny Walker*'а, яку він купив ще на Гітроу. Зараз налив собі півсклянки й випив мало не душком.

Наступного дня прокинувся рано, тільки-но сіріло. У ліжку він лежав голий – вирішив шанувати свій одяг і не спати в білизні – хто зна, на скільки її мало вистачити. Почекав до сьомої і обережно підняв телефонну трубку. Нічого. Телефон не полагодився, хоча професор мав таку дитинну надію. Часом з реальністю, яка є, зрештою, лиш проєкцією психіки (так вважали в його психологічній школі), діються дивні речі. Він набрав у ванну води і, лежачи в приємному теплі, обдумував план дій. Він купить план міста, знайде посольство. Потім уже все буде просто. І ще закупки, він повинен з'їсти щось порядне. Повен життєвих сил, він одягнувся і з'їхав униз. Рушив у бік танка – той стояв біля якоїсь, либонь, головної вулиці. Танка не було. Зате вулицею проїхали броньовані машини, одна за другою, зі зловісним гуркотом. Перехожі дивилися на них із якимось дивним виразом обличчя. Він енергійно зачепив одного з них – чоловіка свого віку із напханою сіткою. Одразу, по очах, здогадався, що

той його не розуміє. Закінчив, однак, своє питання. Той безрадно підніс і опустив руки. Професор ввічливо попросив вибачення і пішов далі, туди, де, як йому здавалося, чув шум багатьох машин. Опинився біля дворядної дороги. Нею зрідка проїздили машини та червоні автобуси. Він не знав, де вони зупиняються, куди їдуть, чи він у центрі, чи на периферії.

Він вирішив послухатися інстинкту – це була одна з найважливіших засад психологічної школи, яку він представляв, – слухатися інстинкту, інтуїції, передчуття. Ішов тротуаром, мерзнучи все більше, аж дійшов до площі, з якої променями розходилися вулиці. Було підозріло пусто, наче настали свята, а це ж був понеділок чи вівторок. З ентузіазмом помітив знайоме слово серед небагатьох вивісок: *BAR*. Відчинив двері. Якийсь час він не бачив нічого, бо скельця його окулярів укрилися молочною плівкою пари. Він протер їх хусточкою і побачив непривітне приміщення з кількома вбогими столиками. За одним із них сиділа стара беззуба жінка. Вона нічого не їла. Просто сиділа і дивилась у вікно. За стійкою стояла поставна дівчина у посірілому фартусі. Ніде не було видно слідів їжі, тож він подумав, що, може, слово *BAR* означає польською мовою щось інше, ніж англійською. Непевно кашлянув. Дівчина щось йому сказала. Він запитав, чи міг би чогось поїсти. Вона подивилася на нього здивовано. Не розуміла його. Після хвилини ніякового мовчання він збентежено показав пальцем на свій відкритий рот. «*Eat, eat, food*», сказав він. Дівчина на хвильку замислилась, а потім зникла у напівпрочинених дверях. Повернулася з іншою, старшою. Засоромлений, він ще раз повторив отой простий жест. Жінки швидко й бурхливо почали про щось розмовляти. Показали йому столик і за хвильку поставили на ньому – одна суп, друга – тарілку з дивними кльоцками.

Якийсь час вони стояли над ним, поки не переконалися, що їжа зникає у нього в роті. Була вона недобра, без смаку, і голод професора зник. Він поколупався виделкою серед кльоцків і витер рота паперовою серветкою. Підійшов до стійки й подав дівчині банкнот. Вона видала йому чималу здачу, так він принаймні думав – багато банкнотів і багато монет. Він вийшов на вулицю, прагнучи запам'ятати цей *VAR*. Почувався висміяним, жалюгідним. Знову захотів опинитися вдома на одинадцятому поверсі, телефон уже, напевно, працює. Побачив автобуса, який над'їздив із протилежного боку і затримався за кількадесят метрів від нього. Люди, пропихаючись, виходили й заходили. Професор у раптовому імпульсі заскочив усередину. Рушили. І раптом його кинуло в жар, бо автобус поїхав зовсім не туди, куди, як йому здавалося, повинен, а спритно повернув на площі і вїхав у якийсь короткий тунель, а потім раптом опинився на мості, і професор Ендрюс побачив унизу річку, якою ліниво пливла крига. Йому здавалося, що люди дивляться на нього вороже, тому намагався заспокоїтись, не дати пізнати по собі, що несподіваний вчинок автобуса налякав його. До того ж, він не закомпостував квитка. Якщо на вулицях стоять солдати, то за це можна потрапити до в'язниці. Так, він чув про такі випадки, коли люди назавжди пропадали в азійських в'язницях. Він полегшено вискочив на найближчій зупинці і одразу ж пішов назад. Дув сильний вітер. Він був вимушений зав'язати під підборіддям шнурочки шапки-вущанки. Ніс у нього майже відмерз. Нарешті дійшов до знайомої площі і знайшов дорогу додому. Від холоду він не відчував пальців, мало не біг. На вулиці побачив якусь вітрину, освітлену краще за інші. Підійшов до неї радше від туги за світлом і кольорами, аніж з цікавості. Це була крамниця, нормальна крамниця, де на полицях стояла безліч кольорових товарів. Через зміцнену

гратами шибу він бачив алкогольні напої зі знайомими етикетками, консерви, солодощі, одяг, іграшки. Ще не було пізно, але крамниця була зачинена. Він спробував розшифрувати табличку з годинами роботи. Зрозумів, що крамниця мала би бути відчинена, але була зачинена. Розчаровано дивився крізь шибу. Коли отак стояв, повз нього пройшов якийсь чоловік, несучи малесеньку ялинку. Сказав щось професорові і засміявся. Професор усміхнувся у відповідь, але чоловік проминув його і зник.

Людина, яка несе деревце. Це був якийсь знак, професор не знав, який, бо його розум раптом відвик від символічного, психологічного, ясного мислення. Зараз його свідомістю галопували розірвані, неупорядковані емоції. Наприклад, гнів, який одразу змінювався дитячим розпачем. А потім його раптом охоплював внутрішній, тихий сміх. Демонічний. Професор Ендрюс був майстром спостерігати за власними емоціями, він довго цьому навчався. Тут, однак, ця здатність видалася йому чимось зовсім непотрібним. А ще він усвідомив, що за два дні не сказав жодного осмисленого речення, окрім того, котрим зачепив перехожого, і жалісного «*Eat, eat, food*».

Наступного дня, переконавшись, що телефон, як і досі, не діє, він знайшов маленьку відчинену крамничку у своєму кварталі. Ця крамничка була інша. Тут були тільки пляшки зі світлою рідиною, може, горілкою, і баночки з гірчицею. На полиці якраз викладали баночки з буряковим салатом. Він прийшов до висновку, що мусить купити те, що є. Коли виходив, якраз привезли хліб, і крамничка заповнилася за кілька хвилин. Він став у чергу, і продавчиня, не питаючи, подала йому буханку; він заплатив і вийшов. Його, певно, усе ж тягнуло до людей, притягав теплий тлум, що стояв у довгих змійках черг, бо не хотілося йому одразу вертатися в тісну й пусту квартиру. Він зупинився біля бляшаних столів, поставлених

просто на тротуарі, перед якими люди слухняно стояли в черзі. Він дивився на їхні обличчя, шукав серед них Гошу, може, десть тут була. Люди зловісно мовчали. Були серйозні, скуті, наче невиспані.

Притупували. Найпонуріший народ у світі. Але він усе ж зупинився біля них. Ні, не тому, що були йому потрібні, а тому що плинуло від них звичайне людське тепло. Морозне повітря тануло від їхніх подихів. Він дивився на закутаних продавчинь, які виловлювали з великих бочок опасистих сірих коропів. Кидали їх просто на вагу. Риби тріпотіли на морозі. Кожного, хто купував, продавчині питали: це звучало як рефрен, як мантра. Вуха професора Ендрюса вловило мелодію тієї колядки, і тепер у нього в голові співало: «Живу чи на місці?» Професор міг лиш здогадуватися про значення. Коли покупець ствердно кивав, продавчиня гупала рибу відважником по голові. Риби знаходили місце свого упокоєння у роззявлених нитяних сітках.

Його пройняв дроз. Він мав враження, що бере участь у релігійному ритуалі. Убивання риби. «Живу чи на місці?», ці повторювані слова гіпнотизували його. Йому раптом захотілося теж увійти у цю жорстоку повторюваність і піти з мертвою рибою в сітці, як усі. Став неусвідомлено в чергу, але коли побачив маленький, чотириособовий підрозділ солдатів з собакою, то протверезів. Навіть засоромився. Люди мовчки відвели погляд від солдатів. Дивилися тепер на свої ноги або кудись у повітря. Професор із розпачем подумав про свій лондонський кабінет, про книжки й тепло електрокаміна.

Під його будинком на паркінгу продавали різдвяні ялинки. За ними стояла черга, але значно менша від тієї. Тож він купив ялинку. Ішов тепер з нею під пахвою додому, виглядав так само, як усі. Це принесло йому раптову радість. Насвистував. В'їхав у свою чужу квартиру, сів у пальгі й вушанці за стіл і відкор-

кував пляшку зі світлою рідиною. Це був оцет. «Боже мій, – подумав він, – неможливо, щоби це діялося насправді. У мене психопатичний приступ. Зі мною сталося щось недобре». Намагався відшукати той момент у часі, коли це могло початися, але його розум опирався мисленню. Усе, що він пригадав, це апетитні сендвічі в літаку.

Професор сам собі дивувався, що так багато думає про їжу; його розум приймав ці думки безпомічно – він зник, що в ньому, як на зручних канапах, розсідалися добре сформовані ідеї, абстрактні поняття. А зараз пам'ять професора була заповнена образом крамниці за ґратами з полицями, повними товарів. «Це смішно, цього не може бути», думав професор із якоюсь звичною веселістю, а одразу потім зі справжнім жахом. Поставив ялинку під стіну і розглядав її тоненькі делікатні гілочки. Неохоче усвідомив, що мусить щось зробити, мусить починати діяти.

Спакував у валізку свої речі, погасив світло, обвів ще останнім поглядом передпокій і захлопнув двері. З'їхав ліфтом униз і тепер намагався вкинути в поштову скриньку ключа від квартири. Він був готовий на все. Він мусить знайти посольство. Іншого виходу немає. Перед домом наштовхнувся на огрядного червонопикого чоловіка, який, незважаючи на холод, відгортав лопатою сніг. Чоловік легенько вклонився і щось сказав, мабуть, привітався. Професор Ендрюс відчув несподіваний приплив енергії і, махнувши на все рукою, сам собі здивувавшись, розповів йому про останні два дні. Що живе нагорі, що приїхав з Лондона з лекціями, що його гід мала зателефонувати, але телефони зіпсувалися, що танк надворі, замкнена крамниця, автобус, ялинка, оцет у склянці. Той стояв і уважно дивився на його губи. Його лице нічого не виражало.

Потім він якимось чином опинився в маленькій, заповненій предметами квартирі. Ледь що можна було

там рухатися. Він сидів за низеньким столиком, пив чай зі склянки з пластмасовим вушком і раз по раз піднімав наповнювану поспіхом чарку. Горілка мала дивний фруктовий смак. Була такою міцною, що після кожного ковтка професорові болісно стискалося горло. Він чув сам себе, як розповідає чоловікові і його дружині (опасиста й рожева, вона одразу з'явилася з гарячою ковбасою, апетитно розкладеною на тарілці) про свою психологічну школу, про Засновника, про передчуття, і як функціонує людська індивідуальність. А потім його охопив отой раптовий неспокій, йому згадалося посольство, тому почав белькотливо повторювати оте одне слово: «*Embassy*», «*British Embassy*». «*War*», відповів йому на це чоловік і схопив обома руками повітря так, що з нього майже матеріалізувалася гвинтівка. Чоловік присів, примружив очі й видав звук, що нагадував стрілянину. Розстріляв увішані виткими рослинами стіни. «*War*», повторив він. Професор, похитуючись, рушив до туалету і опинився у дверях кухні. На столі стояла складна хімічна апаратура, повна трубочок і краників. Від різкого запаху йому зробилося недобре. М'який доторк господаря скерував його до лазнички. Професор замкнув за собою двері, а коли обернувся, побачив, що у ванні плаває велика риба. Вона була живою. Він не вірив власним очам. Тримався за гудзик на штанах і дивився просто в її пласке підводне око. Відчував себе ув'язненим її поглядом. Риба ліниво ворушила хвостом. Над ванною сохло прання. Він стояв так чи не з чверть години, не в змозі повернутися, аж занепокоєний господар почав стукати в двері. «Ш-ш-ш...», втихомирював його професор. Вони з рибою дивилися одне одному в очі. Це було одночасно жахливо і приємно, сповнено смислу і одночасно абсурдно. Він боявся і якимось дивовижним чином почувався щасливим. Риба була живою, рухалася, товстими губами вимовляла якісь нечутні слова. Професор Ендрюс

сперся на стіну і примкнув очі. Ах, залишитись у цій маленькій лазничці, у череві великого будинку, всередині великого холодного міста, бути позбавленим слів, не розуміти і щоб тебе не розуміли. Дивитися в саму середину плаского, чудесно круглого риб'ячого ока. Не виходити звідси.

Двері з грюком відчинилися, і професор опинився в теплих, міцних руках господаря. Притулився до нього, як дитина. Плакав.

Потім вони їхали в таксі через залите холодним сонячним блиском місто. Професор Ендрюс тримав на колінах свою валізку. Потім, коли прощався з огрядним чоловіком під воротами посольства, той поцілував його в обидві не голені два дні щоки. Що міг професор сказати йому на прощання? Якийсь час він приводив до ладу неслухняний, п'яний язик, а потім невпевнено вишептав: «Живу чи на місці?» Поляк подивився на нього здивовано. «Живу», відповів.

Аріадна на Наксосі

Ані Болецькій

Вона відгортала килим і лягала вухом до підлоги, як тільки близнята йшли спати. Саме так вона слухала. Голос доходив притлумлений, заглушений шарами утеплення, ізоляції чи що там ще закладають під підлогу у великопанельному будівництві. Але все одно зберігав міць. Високі звуки долинали до її вуха з усією своєю силою, але часом втрачала оті нижчі, саме ті, від яких по шкірі бігли мурашки. Вона заплющувала очі й слухала, поки її не пробуджувало нерішуче, здивоване тупцювання босих ніжок близнят. Обоє стояли в дверях, заспані, з підпухлими від сну очима, з клаптиком слини біля рота, з рум'яними щічками. Певний себе, притомний погляд дітей. Її сторожа. Тоді вона підводилася, завжди трохи засоромлена, і починала витирати їм носи, підтягати повзунки, садила на горщик. Вже підігрівався овочевий суп. В готовності чекав йогурт. Два донесочу пересичені роти, що пробують усі смаки світу.

Ніколи не знала, як розв'язати проблему одягання дітей на прогулянку. Чи спершу вона, чи діти. Якщо діти, то вони, чекаючи, стягали з себе шапки, розв'язували шнурівки. Якщо вона, то розпливався навіть легкий макіяж, поки позатягає змійки у їхніх куртках, застебне усі гудзики. Тут не було жодного правильного рішення. Вихід на прогулянку ставав раптом суттєвим стратегічним моментом усього дня, тестом на швидкість та інтелект, тактичним уярмленням світу, маніфестом контролю над ним.

Ясна річ, воліла би з'їжджати з візочком ліфтом, але тоді втрачала можливість прослизнути повз двері тієї. Там, щоправда, не було на що дивитися – двері,

як усі інші, як десятки інших дверей, сірого кольору, з отвором вічка, націленим просто на сходову клітку. Вона уповільнювала ходу перед тією скляною зіницею, наїжувалась і прислухалася, чи не відізвуться звідти знову знайомі звуки – лагідна нитка мелодії, чистої, як діамант. Однак, час прогулянок не був часом на спів. Може, та приймала тоді ванну або телефонувала до знайомих, може, мила посуд.

Саме з цього поверху, з-під дверей отієї вона викликала ліфт і з'їжджала вниз. Тепер пакувала хлопців у візочок і вирушала в дорогу – краєм тротуару до скверика, там двічі навколо фонтана, потім до парку і на ігровий майданчик, пісочниця або тільки прогулянка. Тупцяння навколо клумб, збирання каштанів, складання в букет великого пальчастого листя, розмови з дітьми – уривчасті, сонні, алогічні; потім приємність мовчання, коли вони, похитуючись, відбігали від неї і якийсь час займалися собою. І повернення додому вздовж шерехи крамниць. Вона знала напам'ять їх послідовність: взуттєва, аптека, бар «Колір», делікатеси. Закупки робила аж у крамничці, напханій товарами під саму стелю. Саме там, щоби не спокуситися розпустою делікатесів, щоби купити усе найпотрібніше відразу, одним заходом. Пакети із закупками висіли на поруччі візочка, часом небезпечно його переважували. Тоді слід було бути обережною на переходах. Подвійна зміна штанців для близнят і сітки з закупками – тепер треба було все це увіпхати в ліфт і доїхати до дев'ятого поверху, де скрегіт ключа пробуджував усередині квартири знайомі запахи – дітей, прального порошку, варених овочів.

Найчастіше тоді і в тій квартирі поверхом нижче теж панувала тиша. Весь будинок завмирав, наче ті нечисленні, яким зранку нікуди не треба було виходити, відсипали тепер ранне пообіддя. Вона уявляла їх собі – одні над другими, і ще збоку, у гігантському кубуку рубіка, стиснуті в маленьких кухоньках. З

ліктями, спертими на розсувні столи, над тарілкою підігрітого супу. Потім – западають у травлення, в коротку дрімоту, яка розщеплювали їхні думки на маленькі шматочки, ніяк один до одного не підігнані, вугласті й шорсткі. Були також пусті квартири – їх важко собі уявити, – залишені рано-вранці, розгардіяшені ранковим поспіхом, перегріті від калориферів; квартири, де єдиним рухом могли бути лиш часточки пилу, що ліниво мандрують у повітрі.

Хлопці їли, потім вона садила їх на горщик. Після того лягала з ними на канапі й монотонним голосом читала добре знану їм казку. Вони слухали, дивлячись у стелю. Провалювались у ту казку, їхні очі блукали шпарками у фарбі все повільніше, аби нарешті заплющитись, але ніколи повністю. З-під повік неспокійно поблискували їхні зіниці.

Тоді ота починала співати.

Обидві, отож, були якось синхронізовані, їхні ритми таємниче взаємонакладалися, підпорядковуючись невидимим смугам часу. Вона обережно сповзала з канапи і навшпиньках ішла в іншу кімнату, де відгортала килим і лягала на підлогу, щоби слухати спів тієї.

Та починала з гам. Часом тягла їх довше, часом лиш хвильку, для розігріву. Голос її зносився й опадав. Переходи між звуками були лагідними й заокругленими, як металеві ланцюжки. Можна було думати, що десь там під підлогою вони матеріалізуються в м'якенькі кульки, гелеві м'ячики. Потім плинно починала нову мелодію, і було це так, наче розкладала великі сувої барвистих тканин, шовків і велюрів, м'яких шифонів, лискучої тафти. Мелодія без труду зносилася вгору, оповивала кілька сусідніх квартир легенькою тінню. Ця з вухом біля підлоги більше відчувала, ніж чула, бо вухо було лиш маленькою частинкою її тіла – живіт, руки і ноги нічим не були гірші в тому слуханні. Під шкірою легенько вібували нерви. Тіло робилося чутливим.

Вона пізнавала майже все. Пізнавала – тобто з перших же ног знала – це те, а це оте. Не вміла висловити цього інакше. Казала собі: «це оте гарне», «це оте сумне» або «це – це оте дивне». Часом та затримувалась раптом на якійсь фразі і повторювала її кілька разів, вирвану з цілоти, відділену від решти. Робила це вперто, до знемоги. Затримувала час і копіювала одну й ту ж хвилину. Ця нагорі не відчувала в повтореннях ніякої різниці. Наче оту заїло, наче була механічною жінкою. Може, так і було. Жінка з ангельським голосом, накручувана корбочкою, що схована під сукнею.

А потім починали їздити ліфти, будинок прокидався від пополуденної дрімоти. Стукали двері, починала працювати перистальтика сміттепроводів. Якись діти галасували на сходах, вертаючись зі школи. У когось вмикалася сигналізація в машині перед домом. Приглушено дзвонив телефон. Скреготали ключі в замках. Близнята котрийсь там раз прокидалися, тепер уже на бісквіти з тертим яблуком чи на солодку моркву, на персикове пюре, на омлет. Треба було запалювати лампи, поволі, одну за одною, спершу в кухні, потім у кімнатах. Пральна машина вимагала своєї порції пелюшок. Ота замовкала, налякана вечірнім пожвавленням. День входив у свою колію, тепер уже бігтиме рівномірно, ритмічно, хвилина за хвилиною, година за годиною в такт великого метронома вечора.

Зрештою, у цей час вертався мужчина – вішав синій плащ у передпокої, ішов мити руки і брав хлопців на коліна. Її цілував у губи. Непомітно вмикався телевізор; вони обідали за маленьким столом у кухні. Тоді він говорив, що як усе буде добре, то в новій квартирі буде гарна їдальня.

Раз на тиждень вони ходили в кіно. Це теж диктував метроном. Запрошували тоді дівчину по догляду за дітьми. Близнята ніяк не протестували проти їхньо-

го виходу. Не плакали, коли вони йшли, і вже спали, коли вони поверталися. Після кіно вони ще йшли щось з'їсти, але з цим завжди були проблеми, бо усе вже було зачинене, тож опинялися врешті у якомусь турецькому барі над кебабом, який подавали у пластикових мисочках.

Це не було вистежуванням. То надто велике слово – просто вона пізнала розклад дня співачки. Вранці та була вдома. Ранок мовчав. Співати починала близько полудня, потім наставала тиша. Потім ще раз ожидала десь біля третьої, часом на годину, дві. І тиша. Саме тоді вона виходила, а ця, що слухала з вухом при підлозі, вже чекала біля вікна, щоби побачити її згори, зі свого дев'ятого поверху. Та йшла енергійним кроком, злегка вивертаючи назовні стопи, як досвідчена танцюристка. Її волосся, густе, чорне, кучеряве, грайливо заколите, спадало на плечі. Плащі носила довгі, широкі, а під ними завжди щось невеличке, обтисле. Густі, холодні кольори – малиновий, індиго, фіолетовий. Сідала в невеличкий чорний автомобіль і зникала за будинками. Ця з близнятами ніколи не бачила, коли вертається. Мабуть, пізно.

Невдовзі їй вдалося перекроїти весь денний ритм, щоби якраз бути у скверику біля дому, коли та виходить. Хлопці гралися в пісочниці, а вона сиділа на лавці, розіп'явши погляд між їхніми головами в пісочниці й дверима на сходову клітку. Підстерігала її. Бачила, як наспівуючи щось під ніс, витягала з торбинки ключики, якусь хвильку гралася ними, натискала брелок. Машина відповідала їй лагідним попискуванням і підморгуванням. Та кидала торбинку на заднє сидіння і рушала. Зникала.

Ця друга забирала дітей і верталася додому.

Потім навчилася вже точно передбачати час. Це не завжди вдавалося, ота не була, мабуть, пунктуальною. Але коли все виходило, вони миналися на тротуарі. Спершу байдуже – стільки ж бо є чужих лю-

дей, котрі минають одні одних протягом дня, стільки облич, плащів, черевиків, портфелів і торбинок. По якімсь часі вже дивилися одна на одну. Натяки на усмішки. Нарешті якось ота сказала: «Добридень», а вона зробилася уся червона і нерішуче відповіла на привітання. Після отієї замашистої залишалася смужка запаху, легенького, квіткового.

Так це тривало – дві пори року, які лиш трішечки відрізнялися одна від одної між будинками, де домінуючим кольором була брудна білина тиньку.

Улітку вона почала боятися, що та раптом виїде, і не буде вже слухання з вухом при підлозі. Рано чи пізно це мало статися. У такому місці не живуть усе життя, особливо якщо ти співачка. Колись вона вже зникала на місяць, і покинутий нею будинок, незважаючи на всі оті голоси й звуки, отой шум ліфтів, плач сміттепроводів, стукіт дверей, арпеджіо дитячих кроків, що бігали наввипередки сходами, зробився жахливо пустий і глухий, непридатний для життя. Отоді-то вона й домогалася від чоловіка подвійної порції запевнень – будиночок серед дерев, велика їдальня, вихід на веранду і просто в сад. Він притакував, але якимось чудом це означало «ніколи». Потім він тулився до її грудей, ще зовсім недавно повних молока – вона тоді почувалася сильною. Почувала себе надійним місцем – місточком над павіддю чи навіть великим трансатлантичним мостом, і це було, безумовно, приємне почуття. Але засинала здивована, що не може притулитися до себе самої чи саму себе заколисати, і мала тоді враження, що є тягарем для самої себе, що вона в собі ув'язнена. Клітка, зроблена з її власних ребер.

У суботу, коли він залишався з дітьми, вона йшла робити серйозніші закупки. Брала з собою торбу на коліщатках, тягнула її нерівними плитами тротуару, і тоді її торба вигравала ритмічну мелодію, а вона підспівувала в такт того шуму, віднаходила для нього

другий голос. Перехід асфальтованою вулицею змінював ритм – він розчинявся, зникав, але повертався, коли торба котилася бруківкою біля самої шерехи крамниць. Отже, торба на коліщатках – це грамофонна голка, яка добуває з мовчазних поверхонь приховану музику, думала вона. А ще були бетонні під'їзди, наче делікатні порухи смичків, були нервові бубонці буличників на старій вулиці одразу біля овочевого, було м'яке гудіння труб у крамничних пасажах, був лагідний оксамит фаготів на витоптаних стежках. Земля, у різних формах, у вигляді піску, гравію, каменів, асфальту чи бетону, співала під коліщатами візочка на закупки. Тисячі акомпанементів, які домагалися її голосу, ні, радше голосу отієї, бо сама вона могла добути з себе лише якесь мугикання, хрипкі шепоти. І хіба неправда, думала вона, що так само, як не можна притулитися до власних грудей, так не можна почути зназовні власного голосу. І що нікому, властиво, не дано побачити себе хоч раз очима світу, почути вухами світу, торкнутися себе його руками.

– Дивися, – казала потім чоловікові, – купила баклажани, купила капусту, купила яблука й сливи.

І повторила це кілька разів. Як фразу. Як рефрен. Близнята заворожено розглядали вищірені, величезні, жовті зуби кукурудзи.

Якось пополудні, після великих вагань, вона відважилася постукати в квартиру поверхом нижче. Та відчинила двері й не виглядала здивованою. Нічого не сказала. Ця згори, повільно вимовляючи кожне слово наперед вивченого речення, сказала:

– Мене звуть Б. Я чую, як ви співаєте. Я живу над вами.

Та запросила її увійти.

Квартира була зовсім іншою, хоча й мала таке саме планування. Тут не було стіни між кухнею та кімнатою, тому простір звучав зовсім інакше. Паперові абажури ламп лагідно світили молочним світлом.

Велике біле полотно висіло на стіні, як картина. Дерев'яна, дуже блискуча підлога. Сріблясте, поросле пушком листя квітів. Та поправила волосся, кучеряве й густе, заколоте. Уважно подивилася на Б. і, мабуть, слушно оцінила вік, бо перейшла на ти:

– Отже, ти ота сусідка згори. З близнятами. Котрі однакові.

– Вони не однакові, – запротестувала.

– Це тільки матері знають.

Обидві ніяково мовчали. Б. водила очима по меблях – легких, простих. Сподівалася оксамитного драпрі й важких канап, сподівалася товстого килима, може, навіть звірячої шкури, що висить на стіні.

– Склянку соли, цукру? Може, два яйця? – та якось глибоко засміялася, звідкись зсередики тіла. Не можна було не заразитися цим сміхом.

Б. захихотіла.

– Ні, я нічого не збираюся позичати. Я прийшла сказати тобі, що слухаю тебе.

– Це так чутно? – та тепер зажурилася.

– Це дуже гарно, твій голос і те, що ти співаєш.

Подякувала їй за безкоштовні концерти. Та попросила вибачення, що, мабуть, будить дітей. Б. заперечливо покрутила головою.

– Це гарно, – повторила і відступила до дверей.

Та запропонувала їй чаю. Б. хвильку подумала про дітей, що спатимуть ще, либонь, з півгодини. Погодилась. Сіла на високому дзиглику біля бару. Та поставила воду і сипала в чайничок довгі скручені листочки з чорного блискучого пакета. Питала про дітей, про їхні імена, і як їм живеться у цьому районі. Б. стежила за кожним її рухом. Зосереджене побрязкування чашками. Шелест целофану й делікатний, апетитний шурхіт тістечок, що висипаються на тарілку. Руки тієї – великі й сильні, рівні рожеві нігті з білим, молочним бережком. Французький манікюр. Постукування нігтем по порцеляні. Шерех окропу.

Та була більшою, краще збудованою, аніж Б. думала раніше. Мала гарне, широке декольте, трохи веснянкувате, великі груди, сховані під сірою м'якою блузою. Ноги в білих вовняних шкарпетках. Б. подумала: розмір одягу 42, взуття 40. Запитала про мелодію, яку та останнім часом співала найчастіше. Хотіла її повторити, адже мала її в голові. І вже набрала повітря в груди, але стримала її власна рука. Закрила собі рота.

– Ну, нагадай, – заохочувала її та з дитячою усмішкою. – Ну, перестань, заспівай.

Але Б. не могла. Постукала пальцем по поверхні столу.

– А, мабуть, знаю. Це Альбіноні.

Б. гадала, що та тепер заспіває, але ні. Пила чай. Її здивувало, що те саме горло, яке співає, п'є зараз чай.

– Це Альбіноні, – повторила та.

З довгої шерехи платівок витягнула дві і подала їй. На обкладинці однієї було її обличчя. Б. прочитала, що Шуберт, Моцарт і Вівальді. На коробці з другою було написано: «*Arianna a Naxos*», Йозеф Гайдн. Вказівним пальцем потягла по пластиковій коробці платівки.

– Якраз це я зараз розучую.

Але Б. більше сподобалися пісні. Поставила їх одразу, коли повернулася знизу. Близнята заспано дивилися на неї з-понад ложечок. Йогурт з фруктами. Бісквіт, вогкі крихти якого збирала потім з килима.

– *Sposa son disprezzata*, – співала та з платівки.

Помахали собі увечері – одна на балконі, друга біля машини.

Відтоді Б. чекала на неї щоночі. Концерти закінчувались пізно, а потім, як та сама казала, ішла ще з друзями на келишок вина, бо – казала – ніколи не їсть так пізно. Отож, ішлося лише про келишок вина, а він часом тривав до півночі або й ще довше. Б. у цей час лежала в ліжку, поруч із чоловіком, якому,

мабуть, снився дім з великою їдальнею, а потім навшпиньках виходила в коридор, аби дослухатися до звуків зі сходової клітки. Кілька разів їй вдалося підстергти повернення тієї. Ліфт, рипіння дверей ліфту, легенький подзвін ключів, які витягала з сумочки, їх безпорадний стукіт, поки вкладаються в долоню, а потім у замок. Клацання, ляскання язичка в замку, тихе відмикання дверей, кілька секунд тиші. Захлопування. Іншим разом те саме, але оздоблене чоловічим голосом. Притлумлене хихотіння якусь мить перед зачиненням дверей. Абсолютна тиша. Спокуса відгорнути килим і прикласти вухо до підлоги.

Платівку її знала напам'ять. Співала подумки разом з нею, і було це так, наче ота відзивалася тепер її голосом. Наче голос тієї добував мелодію з горла Б. Коли вона забувалася у якійсь роботі, прасуючи чи прибираючи в лазничці, з'являвся раптом її голос, але тільки нищив звуки, роздушував їх, хрипко розмочував. Вона замовкала, неприємно здивована. Це ж я співаю, гадала.

– Заспівай для мене, – сказала якимось, коли принесла їй печені фаршировані баклажани на тарілці, прикритій алюмінієвою формочкою. Як жертву.

Ту, схоже, розважила ця думка. Її голос поплив у повітрі, спершу тихий, делікатний, замшевий, потім усе впевненіший. Б. тоді подивилася на її відкрите декольте, швидкий погляд на тонку, злегка веснянкувату шкіру, маленькі зморшки між грудьми, тонесенька паперова межа, під якою тече якийсь інше, вібруюче життя звуків у темних вологих лабіринтах тіла. А коли та прикрила очі й зникла під звуками, що пливли з її вуст, Б. здалося, що бачить її серце – велике, масивне; шмат м'яса, що відмірює час і такти. М'яз, повний сили, але й тендітний, наче оті впевнені скорочення, оте енергійне пульсування насправді виникало з тремтіння, з дрожі, з неустанних серцевих нападів, більше з умирання, ніж із життя. Вона мала

враження, що розкрила усю таємницю, і коли та розплющить очі, Б. не зуміє приховати цього знання. Тому вона воліла би не знати правди, воліла би відвернути від тієї голову, подивитися на щось гладке, просте, найкраще щось штучне – поверхня столу, вимірювана, ритмічна конкретність калорифера. Відкриття, що це співає тіло, що співають м'язи, нап'яті, тремливі шматки тіла, розміщені в одвічному порядку тілесних глибин, відповідно влаштована гортань, генетично спроектовані простори, м'ясисті свистки. Серце – соромливий, інтимний зліпок матерії, який нагнітає кров. Нутрощі тіла, магічний оксамит таємниці, повне неспокою уявляння дотику, торкання кінчиком пальця того, що є недоторканим – пружних артерій, повних життя непокірних хрящиків, рухомих закамарків, усвідомлення тендітного чуда. І невідомо чому очевидний факт існування серця тієї, факт безумовної тілесності був одночасно зворушливим і нестерпним. Уявляння кожного можливого болю, який міг би порушити працю цього метронома під веснянкуватою шкірою, викликало у Б. страждання. Її очі наповнилися сльозами, і, моргаючи, вона намагалася приховати їх. Вона боронитиме це серце, сховає його від інших, закопає в саду на околицях міста, щоби ніколи ніщо не могло його торкнутися. Стане його хоронителькою. Так вона хаотично думала, знаючи, що маячить. Це вина музики. Як могла би жити людина без серця?

Та закінчувала, легко похилившись уперед, не приховуючи зусиль. Насупила брови, тоді як з її вуст пливли тихі єдвабні звуки. Піднесла долоню до вуст, наче хотіла додати звукам остаточної досконалої викінченості. Мелодія непомітно злилася з тишею. Та знерухоміла, розплющила очі й широко усміхнулася. Потім помила тарілку від баклажанів і віддала їй біля дверей.

Замість у кіно, Б. витягала тепер чоловіка до опери. Обоє почувалися там загубленими. Вони бачили оту здалеку, але, незважаючи на це, та видавалася їй більшою у драпірованих сукнях, з густим макіяжем, який перетворював обличчя в сузір'я очей, брів і вуст, досконало незалежних плям, як у масці. Голос розкрадали чужі заслухані лиця людей. Він ставав газетою, яка промовляє до багатьох, а тому наче ні з ким і не говорить.

Після закінчення вони, як завжди, опинилися в турецькому барі, а потім машиною, через засинаючі квартали, добиралися додому. Б. знову прислухалася до ліфта.

Наступного дня вона згортала кут килима, щоби слухати. Підлога була кращою за оперу. Вона вже впізнавала слова: «*Teseo mio ben! Ove sei? Ove sei tu?*» або жалісне «*Ah, di vederti, o caro, gia mi stringe il desio*». Образ жінки, яка розпачає на березі моря. Часом їй здавалося, що поверхом нижче немає ніякої квартири. Що там лиш скелястий берег і кораблі, які потайки вислизають із затоки. Що світить сліпуче сонце і шум моря викликає нудоту. Але коли та відчиняла перед Б. двері, то верталася до звичної своєї подоби – поставної жінки у сірій бавовняній блузі. Розкидані на підлозі папери.

– Принесла тобі налисники зі шпинатом, – говорила Б., але в очах мала неприховане прохання: заспівай для мене. Покажи мені, як ти співаєш. Як це діється, що співаєш? Чому ти співаєш, а я – ні? Звідки береться твій голос? Чому я цього не можу, чому я мертва, а ти живеш?

Та їла і говорила про прем'єру «Аріадни». Що вже шийють їй костюм, що сніжнобіла туніка, перев'язана золотою стрічкою під грудьми. Що волосся високо заколите, на грецький кшталт, усе в дрібненьких локонах, як у кам'яних богинь. Що мідні браслети. І Тесей, невдячний, тепер уже кидатиме її десятки, може, сотні разів. Його меч, вимазаний кров'ю Міно-

тавра, зганьблений лабіринт. А потім усе вертатиметься до вихідного пункту – будуть жити на яскраво освітленій сцені, наче втрачаючи раз за разом пам'ять, і те, що має статися, діється само, по колу, без зусиль і можливостей зміни. Що це буде чародійство – брати на себе усі утікання, покидання крадькома, втечі по-тайки, зникнення без слова. Що невдовзі Аріадна рушить у світ, у великі міста, на ще більші сцени, аби її щовечора покидав чоловік із закривавленим мечем.

– Ясно, що заспіваю.

Поставила касету з акомпанементом і з канапи над чашкою чаю почала арію, але потім, на форте, підвелася й, ходячи по кімнаті, піднесла руки, голос її завібрував, пронизуючи усе навкруг маленькими шпигульками. Прикрила очі, і тепер голос став матовим, наче перетворився у дотик і м'яким пензлем змітав з усіх предметів невидимий пил тиші. Б. бачила, як напиналися м'язи на шиї, як декольте (веснянкувата, тонка шкіра) зноситься і опадає, а дихання педантично керує голосом, і тоді Б. майже з розпачем усвідомила, що ніколи не збагне цього запаморочливого зв'язку шкіри, серця, м'язів і голосу. Що між одним і другим, між тілом і усім, що безтілесне, зяє величезна прірва. Діра в існуванні. Що то дві окремі реальності, які зустрічаються лиш у такі моменти, як цей. І ніколи вони не зможуть проникнути одна в одну, ані торкнутися, ані навіть отертися, бо не існує між ними ніякої схожості, природи їхні протилежні, вогонь і вода, матерія й антиматерія. І якщо хоч раз побачити таку безнадійну спробу зближення, усе тоді перетвориться в тугу, ніби все ж таки знаєш звідкись оту неможливу єдність. Вона відчувала, що та, відхилившись назад, співаючи із заплющеними очима, теж мусить страждати з цієї ж самої причини – маленька зморшка між бровами, паралельні пруги на шиї. Усе від усього відділене, кожна річ окремо, так само й вони дві. На двох кінцях світу.

Та закінчила, але не розплющила очей – стояла нерухомо на тлі кухні, наче заскочена тишею, яку вона ж і сотворила, і тоді Б. підійшла до неї мало не навшпиньках і поклала голову на її веснянкуваті груди, чуючи ще під шкірою, як звук завмирає, розпадається на маленькі подихи, снується ще в тілі тієї, парує. Відчула запах: теплий, безпечний, лагідний запах жіночої шкіри. Та не ворухнулася, а потім, вагаючись, торкнулася її обличчя й легенько гладила.

І все. Потім Б. бачила Аріадну на прем'єрі, скупану в світлі, нереальну. І ще в газетах, бо це був величезний успіх. І початок великого *"tournée"*. У квартирі внизу запанувала тиша.

Після її виїзду осінь ніяк не могла скінчитися. Весь час висіло над містом тепле повітря, тому листя жовкло поволі, опираючись падінню. Щодня з'являлося сонце, хоча все слабше, наче дивувалося цій аномалії, сонне. Може, це буде той єдиний рік в історії – але усе ж згідно законів імовірності, – що зима цього разу не прийде, постоїть лиш на межі світанків, за обрієм дня, і на відчипного приморозить кілька разів вершечки трав. Усе буде відтерміноване, непевне, чи вже сталося, чи щойно прийде на нього черга.

Гліцинія

Знизу я чула кожен їх крок. Відколи вона вийшла заміж, я саме цим і займалася – підслуховувала, вистежувала їхні доріжки, підраховувала кроки й будувала з них хитрі конструкції образів. З кухні в кімнату, потім у лазничку, знову в кухню, знову в кімнату, спальня, рип великого ліжка, ще від моєї матері, а її бабусі, завширшки два метри, зі все ще пружним матрацом. Звичайно, я пізнавала її кроки (вони були швидшими й легшими) і його (часом човгав ногами, наче купила йому завеликі капці). Кроки розходилися й сходилися, зустрічалися й миналися. Я навіть зачиняла вікна, щоби краще їх чути, мені бо заважав навіть далекий передзвін трамваїв – тут недалеко було депо. Живемо ми на околиці у старому порядному районі котеджів, серед довоєнних будинків, оточених рослинами, як і оцей. Холодна сходова клітка, перший поверх, другий поверх. Я на першому, другий віддала їм.

Біля вхідних сходів росте величезна гліцинія, рослина гарна, але й розгнудана. Розквітає щоліта, а видовжені грона її квітів звисають, як соски. Кожен пагін виростає щороку на метр, тому треба пам'ятати, щоби влітку не залишати відчиненими вікна й двері на балкон – пагони пхаються в дім, шукають більших дірок у неспокійній структурі фіранок, і маю таке враження, що вони хочуть добратися до меблів, всістися на стільцях за столом... Ах, я подала би цій рослині чай у своїх найкращих чашках, почастивала би масними турецькими тістечками.

До чаю, однак, я сідала сама, переводила погляд на стелю і там, по їх кроках, відтворювала усе їхнє життя. Нуднувате, одноманітне. Моя донька не вмiла створити для нього якихось розваг. Коли там довго пану-

вала тиша, коли не було ніякого руху, це означало, що дивляться телевизор – сиділи на канапі. Його рука на її плечі, стегном до стегна, на столику склянка з пивом, поряд її апельсиновий сік, розгорнута газета з телепрограмою. Вона, мабуть, підпилювала нігті (вона завжди була схибнута на своїх нігтях), а він читав. Тиша в кухні – отже, вони їдять. Щонайбільше шургання стільця, коли хтось із них підведеться по сіль. Шум води в лазничці – хтось із них купається. Я навчилася розпізнавати, хто саме – вона купалася швидше, він же стояв під душем значно довше, ніж видавалося потрібним. Що він міг там робити, тендітний і розчинний під струменем гарячої води, як гладеньке мило? Тер спину? Мив волосся? Нерухомо медував над доріжками крапель води по голому тілу? Потім тиша, шум води стихав, мабуть, стояв перед дзеркалом і голився. Я навчилася докладно це бачити – намазував своє гарне обличчя кремом, а потім старанно знімав його бритвою, поки не з'являлася шкіра, гладенька й свіжа. З рушником на стегнах, босий, з крапельками води на спині він був відсвіжний. Тоді я уявляла собі, що на мить притуляюся до нього ззаду і що я безтілесна, що я його відчуваю, а він мене – ні. Він невинний, а я сягаю до його стегон. Але потім, після його гоління, завжди приходила вона, чуло натирала його кремом, тоді мусила провокувати його, засовувала руку під рушник, і тоді кроки вели до спальні й непомітно переходили у лагідне харчання старих пружин. Урешті-решт, вони були подружжям. Це нормально, казала я собі. Виходила в сад. Натягала гумові рукавички й полола грядки. Робила пальцем дірки в землі й плювала в них. Обмацувала товсті жиласті корені далій. Мені паморочилося в голові, коли я надто швидко випростовувалась.

Моя донька – гарна темноволоса жінка, яка має в собі щось східне, немов уже через сам вигляд пахне

мускусом. Довге, пряме, зовсім чорне волосся, орієнтальні очі (від батька). Моїй доньці двадцять шість років, але я знаю, що це лиш ілюзія. Насправді вона молодша – я була свідком, як вона затрималася у дозріванні, коли їй було сімнадцять, якоїсь ночі, якогось дня вона досягла піку і далі вже котилася в майбутнє по якомусь плато, як на ковзанах. І їй усе ще тих самих сімнадцять років, і помре вона сімнадцятирічною дівчиною.

Як тільки вона довідалася, що вагітна, то приходила до мене вниз, із відкритим за сьогоднішньою модою животом, надувала губи, ставала в характерній позі вагітної жінки і, вперши руки в боки, казала: «Мені недобре». Я робила їй чай або запарювала ромашку. Ще вона казала: «Олег так непокоїться про мене, він так любить мене». Однак, мала викидень. Він відвіз її до лікарні, повернувся, висів на телефоні, потім дзвенів пляшками на сходах і увечері пив пиво, дивлячись телевізор. Я принесла йому вечерю, пальцем розмішала йому чай, а потім облизала той палець. Вкладала його спати на канапі. Він дивився на мене знизу, здалеку. Я лиш розпустила йому шкіряний пасок; він пробелькотів «дякую» і заснув. Тієї ночі я сваволила у їхній квартирі. Розглядала гарненько складену в шафі білизну, косметику в лазничці, смуги від пальців на дзеркалі, поодинокі волосини у ванні, купки брудного одягу у кошику з лози, чорний шкіряний гаманець, який м'яко допасувався до його сідниць.

Мое тіло заважало мені, мое тіло мучило мене, бо найохочіше я лягла би поруч із ним безтілесно. Це тіло набухало, коли ми миналися на сходах. Він говорив зі мною з надто близької відстані, надто небезпечної, бо повної запахів. Комбінезон, витканий із западного повітря, тріщав, наче відкривали замок-блискавку, а навкруг розігрувались усі можливі жести – як невинні, повні втішання поплескування по

спині, так і його долоня між моїми ногами. Я казала йому, щоби зачиняв на ніч вікна від гліцинії, щоби регулярно витягав усе з поштової скриньки, щоби це, щоби те.

Я жадала його від того самого часу, як побачила. Чи це погано? Адже доньки є частинами своїх матерів, як і матері частинами доньок – і нічого дивного, що жадання розливається в них обох, як ріка під час повені, що заповнює весь можливий розташований нижче простір. Я вже маю свої роки й знаю, що не можна опиратися прагненню – треба бути чутливим меліоратором – дозволити йому плинути, дати нести себе, бо його не можна ані виповнити, ані затримати. Хто думає інакше, той обманює себе. Він думав інакше.

Але спершу вона повернулася, і в моїй кухні ми відганцювали отой сумний танець – ми колихалися в обіймах, переступали в монотонному балеті з ноги на ногу по всій кухні, від вікна до дверей, знову одна особа, як до несправедливого поділу. Гладили одна одну по волоссі, занурені у свої запахи, в мої комірці та її каптури. Я відчувала її груди і опустілий живіт. Але коли він з'явився в дверях, ми відступили одна від одної, засоромлені, і він забрав її, а потім я знову чула нагорі їхні кроки.

Я вчила її викопувати корені багатолітника й одним рухом натягати постіль. Вночі він приходив до мене вниз і, мабуть, боявся мене, бо завжди відгонив пивом. Я обіймала його стегна ногами, наче була молодю дівчиною. Вранці чула його ранковий душ – ще довший, ще більш нерухомий, ніж до того.

Він, мабуть, думав по-своєму – що кожне жадання можна заспокоїти, кожне прагнення сповнити, кожен голод наситити, як і кожен чоловік.

Ми позачиняли вікна на зиму, і знову треба було обрізати пагони куща. Він ще стукав куксами в шиби у ритмі перших осінніх вітрів, але шансів не мав, при-

глядався до нас з підвіконня вже безлистий, безсильний. Над калориферами тремтіло повітря.

Чи вона, моя донька, знала? Якщо була частиною мене, як я була її частиною – то повинна була знати правду. Я часом чула, як вона будилася вночі й кричала: «Мамо!», але це зовсім не було кликання, я вже не мусила зриватися з ліжка й бігти до неї. Вона кричала «Мамо!» так само, як могла би кричати «Аааа!» чи «Ой!» Це він тулив її. Він казав: «Усе гаразд, спи, спи».

Зима розвивалася поволі, непоступливо затемнюючи світ. Журливі довгі ночі, короткі дні, розкришені у відголоси кроків нагорі. Вона не озивалася до мене, тож і я нічого не казала. Дивилася через вікно їй у ший, коли вона виходила з дому. Відчувала її погляд на шиї, коли я виходила з дому. Бачила, як вона ніби ненароком робила парасолькою дірки в землі, ідучи на зупинку, і плювала в них. Чула стрімке лопотіння при натяганні свіжої постелі.

Коли її не було, я багато разів частувала його кавою. Всипала у склянку дві ложечки цукру й мішала так довго, аж поки солоднеча зм'якшувала гіркоту. Він пив жадібно, не підводячи погляду, випивав усе до дна. Я завжди робила перший делікатний крок, ледь помітний, і зовсім не тому, що це я більше хотіла, а щоби увільнити його від почуття вини, щоб уможливити йому вигоду бути жертвою, розгрішити його ще до того, як гріх буде вчинено. Закидала йому ноги на стегна й стримувала оте його безмежне бажання тулитися. Я не хотіла, щоб він був слабким, хотіла, щоб був сильним.

Потім вона верталася і робила йому свою каву. Солодила двома ложечками цукру й мішала так довго, поки напій не ставав оксамитним.

Так це тривало до весни, коли незмінність добре виваженої конструкції стала нестерпною. Того самого дня в її і в мою каву друга ложечка не всипала

цукру. Оскільки це сталося того самого дня, нам обом було ясно, що доньки є частинами своїх матерів, а матері – частинами своїх доньок. Іншого витлумачення не могло бути. Тому він умирав два рази. Два рази був неживий. Раз для неї, раз для мене.

Вона боса збігла сходами, і ми кинулися одна одній в обійми, плачучи й ридаючи. Колихалися з нею, на раз і два, втулившись одна в одну, в піжами й нічні сорочки. Вона лиш шептала: «Він помер, він помер». Я мовила: «Неживий, неживий».

Ми, однак, знали щось, чого він не знав ані тоді, коли ще жив, ані тепер, коли помер – що життя після смерти є таким самим видом сну, як життя до смерти. Що смерть насправді є облудою, і можна без клопотів грати далі. І почала це я, цілком відрухово, наче завжди знала цей важкий ритуал, а вона мене наслідувала. Вона швидко зрозуміла, про що йдеться, і тепер ми обидві шептали в стелю, щоби він вертався. Мене тоді здивувало, чому ми дивилися вгору, бо ж смерть не має ні верху, ні низу, ні над, ні під, не є лівою ані правою, зовнішньою чи внутрішньою. Тому я запропонувала, аби ми виправились, узяли до уваги загальні правила, звертаючись до смерти туди, де вона була, тобто всюди. Ми вже гатили кулаками в стіни й підлогу, кричали замість шепотіти. Я зосереджувалася, щоби наші слова взагалі до нього дійшли, щоби він зрозумів їхнє значення. До того ж, я була певна, що він, як і інші, гадав, що вмерти – це просто перестати існувати. «Олеже», повторювала я повільно й виразно, «Олеже, ситуація значно складніша». Як переконати когось, кого немає, щоби набрався відваги і знову почав бути? І вона, ота моя гарна донька з її східною красою, добре розуміла цю дивну, несподівано метафізичну проблему – що все можливе, що в наших головах пружається, готові до зросту, кореневища реальності. Є лиш те, у що вірять, що воно є. І ніяких інших правил. І ми, як фурії, гатили кулака-

ми в стіни дому, з криками й волюваннями. Вона повторювала, як дитині, звертаючись до його розуму: «Перестань, прокинься, це страшна неправда, що ти помер, ти лиш подумай логічно». І я: «Олеже, благаю, подивися на це з іншого боку, зроби одне маленьке зусилля».

І він нарешті з'явився. Його контури були ще легко розмитими, наче він вискочив з екрана телевізора. Постать його тремтіла. Він був злий і дезорієнтований. Я побачила його перша – я ж уже маю свої роки. Вона – через хвилину. І я одразу торкнулася його, щоби він не забув про тіло, про своє жадання. Але все було гаразд. Контур стабілізувався, мерехтіння пропадало. Тоді, наче отримуючи свою нагороду, я поклала його на підлозі і міцно поцілувала в губи, а він палко віддав цей поцілунок. Його губи матеріалізувалися під моїми. Потім вона зробила наступний крок, і було вже ясно, що він живе.

Саме настав час відчиняти вікна й спокушати темним нутром будинку свіжі, делікатні пагони гліцинії.

Танцюристка

Усю цю руїну вони придбали начебто випадково. Нібито їхали звідкись, і забракло їм бензину, а що був уже вечір, то заночували у цьому селі з дивною, неприємною назвою – Душниця. Колись це був маленький курорт з бюветом питної води, парком із фонтаном і двома пансіонатами. Один вже не існує; залишився лиш той другий, саме отой, який вони винайняли у гміни за марні копійки, обіцяючи, що зроблять там театр. Театр Танцю в Душниці.

Їй сподобалося, що та руїна мала сцену.

Це був невеликий будинок, весь із дерева і червоної цегли – фахверкова стіна. На першому поверсі колись була рецепція, кухня і невеличка їдальня на веранді. З північного боку – танцювальна зала, як у кожному порядному сільському готелику. Стіни в ньому до половини були оббиті дерев'яними панелями, зараз уже понищеними, від яких відпадали спорохнявілі дошки. І ота сцена – теж дерев'яна, невеличка, але ж сцена. Вихід на неї з обох боків приміщення, що служило лаштунками.

На другому поверсі кілька кімнат і дві лазнички. Оце й усе.

Вона була худорлява, навіть більш як худорлява – була худа, як тріска, і якась висушена. Усе в ній було вертикальне, стрілчате – видовжене обличчя, довгий ніс, довге сиве волосся, яке вона носила розпущеним, що трохи робило з неї відьму. Жінки у її віці мають на голові якісь порядні кучерики чи скромні коки. Вона мала тонкі руки з довгими пальцями і стрункі ноги, завжди в брюках – і коли на неї дивитися ззаду, можна би сказати, що це молода дівчина, але обличчя зраджувало прикмети віку – сітка зморщок утримувала риси обличчя на місці, інакше вони

би вже, мабуть, розпливлися, затерлися. Колись то мала бути гарна жінка.

Її чоловік, партнер чи ким він там іще був, бо пізніше, після трьох місяців роботи над тим театром, зник, був, схоже, молодшим від неї – а може, лиш виглядав так добре. Може, вуса його були фарбовані, і обманювали червоні та лазурні сорочки, якими він яскраво відрізнявся від іржі та вицвілої зелені околиці. Казав їй: «Заткни пельку, люба», коли в неї були оті її напади поганого настрою, безпідставної люті. Жаль до цілого світу. Або коли стогнала вночі від болю в спині, з яким уже нічого не можна було зробити. Він повертався на другий бік і говорив у темряву: «Заткни пельку, люба».

Невідомо, за яких обставин він кинув її – може, посварилися, цього разу вже серйозно і остаточно. А може, мав уже досить тієї руїни, яка помітно похилилася, дах протікав, а вікна на веранді були вибиті. У кожному разі, зник.

Вона поводитися так, наче не звернула на це уваги. Інколи тільки просила господаря з села, єдиного, який мав машину, щоби привіз їй щось із міста, чи відіслав пошту, чи сплатив рахунки за електрику. Їй регулярно надходили гроші – пенсія чи рента. Часом вона сама вибиралася до містечка і тоді купувала в аптеці креми, таблетки і бальзами. Усе добрих західних фірм.

Суха шкіра, яка це неприємна річ. Її треба мазати жирними кремами, а найкраще маслом какао, від нудотного запаху якого потім болить голова. Треба зволожувати, змащувати, вмасовувати. Бувало, що найкращі, найдорожчі креми не давали результату, а допомагала звичайна олива. З такою вона вже шкірою народилася. Був у неї такий жест: проводила кінчиками пальців по обличчю, по декольте, по плечах. Здавалося, що суха шкіра тріщить під пальцями. Нап'ята. Якби люди були піддатні пожежам, як ліси

під час посухи, вона палала би, як смолоскип. Суха й гаряча – їй рідко бувало холодно. Ще ставала навшпиньки – це був відрух балерини, – підносила руки, щоби набрати повітря в груди, і повільно, елегантним кроком танцюристки рушала вперед, наче танцювала.

Вона не зробила в тій руїні якогось особливого ремонту. Час від часу наймала когось із села поприбирати, найчастіше дівчину, яка мала нешлюбну дитину і ніде не працювала. Платила їй достатньо, і та підтримувала порядок, хоча й небагато було там того прибирання, бо власниця рухалася, як дух, легко і тихо. Їла небагато – якщо взагалі щось їла – і не робила ніякого розгардіяшу. Жила в одній із кімнат на горі, до інших не заходила. Тому лиш застинала за собою ліжко і час від часу робила невеличке прання. Не готувала для себе – їла фрукти, моркву, темний хліб і мюслі з молоком. По молоко ходила в село. Пила його просто від корови, що викликало відразу у господині, яка ту корову при ній доїла. У такому віці треба дбати про кістки. Остеопороз та інші небезпеки. Людина робиться крихкою, як висохла, пушта всередині стеблина.

У будинку вона не міняла нічого. За стійкою рецепції і досі висіла дошка з кількома ключами, до яких були причеплені незграбні, видовжені, обточені деревинки з виписаними номерами. Восени через розбиті шиби вітер наносив у колишню їдальню сухого листя. Заскакували жаби. Тому вона замкнула двері на веранду на ключ і ніколи вже туди не заходила.

Найбільше часу проводила, ясна річ, у залі зі сценою. Там вона поприбирала, повісила під стелею гарні паперові лампіони, помалювала блакитним стіни. Дошки сцени наказала вимити, а потім перевіряла їх міцність каблуками. Або вибивала чечітку – тоді по цілому будинку розносився веселий ритм, цокіт. Тук-турук-тук, тук-турук-тук-тук. З грамофона часто пливла симфонічна музика, яка спливала до парку і

до села, як запах екзотичних парфумів. Вечорами вона сідала за столиком у своїй спальні й писала листи, а усі починалися «Коханий Татусю!» Ніколи їх не закінчувала. Складала у стару шкіряну валізку. Їх там уже було безліч, мабуть, тисячі – усі написані її маленьким, круглим почерком і усі схожі – неповна списана сторінка. Тисяча початків одного листа. У темноті валізки блідло фіолетове чорнило.

Писала, наприклад: Дорогий Татусю, уяви собі, яку я маю для тебе новину: я купила театр! Це гарний старий будинок початку сторіччя з кімнатами для гостей, величезною застольною їдальнею і – що найголовніше – сценою. Уявляєш собі, Татусю? Тепер я нарешті зможу працювати для себе і танцювати кожну роль, яка мені сподобається. То правда, що в моєму віці кар'єра танцюристки вже закінчена, я це повністю усвідомлюю, але ж душа танцюристки і досі молода! Я маю дуже багато планів. Час від часу я ще й сама потанцюю. Я досі не можу пережити, що ми посварилися, і гадаю, коханий Татусю, що нам треба перед лицем старості помиритися. Тепер я найбільше шкодую, що ти так ніколи й не побачив, як я танцюю. Може, це були й не головні ролі, і через свій хребет я не стала прима-балериною, але я була достатньо відома, і мені з ансамблем аплодували на багатьох сценах. Ти не мав рації, коли говорив мені тоді, розгнівавшись, коли ми бачилися востаннє, що я не маю таланту. Це було дуже несправедливо...

У валізку.

Перше запрошення на її виступи жителі Душниці дістали за два, три місяці після її приїзду. Тоді з нею ще був отой чоловік. На салатових картках було виписано фіолетовим чорнилом: Виступ о 19.00 годині, фрагменти з балету «Лебедине озеро» Петра Чайковського танцюватиме прима-балерина... Чоловік особисто приніс їх у кожен дім, додаючи коробочку цукерок у формі серця. Прийшли усі, навіть та жінка

з немовлям. Залу зі сценою годі було впізнати. Сцену освітлювали два рефлектори – один, прикритий синьою калькою, давав блиск немовби водянистий, імлистий, другий кидав згори жмут світла і утворював на сцені ясний овал. Підлога була вистелена блакитною блискучою плівкою, а купки моху й мурави, принесені з саду, вдавали берег озера. Молода жінка з дитиною охнула від захвату.

Коли усі порозсідалися на стільцях, звідкись із-за сцени попливла гарна лагідна музика, а потім з'явилася струнка довгонога постать у білому тюлі, у блискучих атласних пуантах.

Танцювала вона відважно – усі заціпеніли від того розмаху її рухів, сміливості жестів, раптовості стрибків – наче боялися, що вона може втратити рівновагу і впасти на дошки. Тюль спливав по її струнких ногах, завжди спізнюючись, завжди відстаючи на мить від її тіла, здіймаючись навколо неї білою світлостою хмарою. Її ноги в білих обтислих колготах здавалися позбавленими звичайних стіп, наче вона була істотою, яка не призначена для звичайного ходіння. Ці дивні замітники стіп, куксочки, ув'язнені в лискучих пуантах, лиш торкалися дерев'яних дощок підлоги, тупали якимось не по-людському, наче по сцені бігав кіт. Волосся було заколото високо у срібний невеличкий кок, прикрашений білими квітками. Густиий макіяж невідомо змінював її лице – воно пасувало до тюлю музики, але якщо дивитися на саме тільки лице, то витворювало моторошне враження маски. Так це виглядало.

Дев'ятеро людей, включно з її чоловіком, били браво, а танцюристка граціозно розкланювалась. Під кінець усі дістали апельсиновий сік, виноград і тістечка. Додому повернулися задоволеними. Зрештою, хто знає напевно?

Коханий Татусю, якби ти міг собі уявити, що тут сьогодні діялося, то був би, мабуть, дуже здивова-

ний. Уперше за кільканадцять років я танцювала для публіки! Танцювала свій коронний номер з «Лебединого озера». Як шкода, що ти ніколи не мав змоги побачити мене в ньому. Я знаю, що ти думаєш про мої танці. Але хіба справедливо бути про мене поганої думки, ніколи мене не бачивши? Я мрію, щоби ми побачилися, щоби ти міг сюди приїхати, хоча ні, для мого Татуся це була би надто важка, надто довга подорож, і все ж я люблю уявляти собі таку сцену – Татусь у залі... Я, може, станцювала би щось особливе, ще не знаю, що. Цікаво, як би ти почувався. Адже перше, що ти мені закинув, коли я була маленькою – це що я взагалі не маю музичного слуху. Тебе дратували мої уроки гри на фортеп'яні. Ти називав їх «барабанити». А як має грати мала дитина? Ти відправив учительку, тому я грала на підвіконнях, на столах. А мої уроки танцю ти висміяв. Ми з мамою тримали їх у таємниці. Мама казала, що я ходжу на додаткові уроки французької, і я навіть брала з собою підручник. Ти нічого не помітив! Мені багато разів спадало на думку, що ти міг не любити мене. Але чому? Що я була дівчинкою? Хіба це може бути достатньою причиною? І чи може бути таке, що батько не любить власної дитини? Я, мабуть, помилялася; твоя любов була іншою – ти хотів для мене якнайкраще, щоби мені не треба було мучитися, щоби я жила добре влаштованим життям, а може, ти просто вважав, що артист взагалі не може бути щасливим. А люди ж так сильно прагнуть бути артистами, щоби їх любили. Ні про що інше не йдеться. З якихось причин усі більше люблять співаків, танцюристок, письменників аніж шевців чи палітурників, якими б вони не були хорошими...

Її чоловік, чи хто він там був. Останньої ночі, перед тим днем, коли він сказав, що повертається до міста, вона знайшла його на другій половині двоспального ліжка. Притулилася до його м'якої, горя-

чої, оксамитної спини. Його шкіра, підбита шаром жирку, наче м'якеньким хутром, була живою і приємною на дотик. Гріла. Але він щось буркнув і повернувся навзрок. Вона не могла заснути, тому чула нічні концерти короїдів, мишей і нічних метеликів, які вдарялися в шибу. Чула якісь швидкі кроки за вікном, далекий крик сови. Не могла заснути через замерзлі ноги і біль у спині. Матрац був надто м'який, і її худе висушене тіло провалювалося в нього, як кусок дерева. Хребет посилав застережливі ритмічні поколювання. Вранці вона побачила, що він спить на самому краєчку ліжка, а вона тут же біля нього. Вночі, мабуть, відбувалися ті самі маневри, що і вдень – він відсувався, а вона спішила за ним. Урешті-решт виїхав.

Коханий Татусю, написала вона того дня, мушу тобі сказати, що мене прикро зачепили оті твої слова, вони ще й сьогодні бринять мені у вухах. Батьки, проте, люблять своїх дітей, адже це природно, тому я знаю, що ти не хотів мене скривдити, а всього лиш застерегти від труднощів артистичного життя. Часом я визнаю, що ти мав рацію, бо якби мені сьогодні довелося ще раз вибирати, не знаю, як би я вчинила. Не знаю.

Потім настала зима, але була на диво лагідна. Вистачало електронагрівачів, щоби нагріти спальню і кухню. Під час репетицій вона вмикала в залі за сценою два маленькі піддувала, і за десять хвилин ставало тепло. Вона вправлялася. Звичайно, сама помічала, що музика випереджає її, що мусить зменшувати розмах, знижувати стрибки, тільки позначати нахили.

Якщо людині за шістдесят, важко чекати колишньої жвавості, колишньої легкості, хоч і важила вона не більше, ніж раніше.

Любий Татусю, я хотіла би зробити тобі якийсь подарунок на уродини, але справді не знаю, який. Це справді дивно, що ми вже обоє не молоді – однаково

рухаємося з часом уперед. Можна сказати, що йдемо плече в плече. Разом. Тобі буде 90 років, мені за місяць виповниться 64. Я завжди пам'ятаю, що нас розділяє 26 років, і я бажаю собі бути в такій же добрій формі, яку ти, хочу вірити, маєш зараз. Ми так давно не бачилися. Майже тридцять п'ять років тому...

Звичайно, і цього листа вона не закінчила. Приєднався до інших і замовк на півслові у шкіряній валізці.

У грудні вона готувала виступ на Різдво. Мала танцювати «Лускунчика» і сумлінно працювала по кілька годин на день. Підготувала запрошення і розіслала їх поштою – тобто вкинула у поштову скриньку в містечку. Вислала також запрошення вйтові, бургомістрові містечка, аптекарці, у якої купувала свої креми, учительському колективу. Що ж, прийшло лише четверо людей – господар з жінкою і оті дві безлітні, сиві й немічні, зігнуті до землі, спрагли вигляду руху. Інші – може, боялися, що вона впаде під час танцю, що переломиться, як паличка, і вони змушені будуть стати свідками чогось прикрого. Люди хочуть бути учасниками лише приємних подій.

Того вечора вона дозволила собі поплакати. Лежала навznak, а сльози всмоктувались у її суху, як пустеля, шкіру, так що ні одна крапля не спливла на простирадло.

На Різдво отримала кілька листівок із побажаннями, серед них і від чоловіка, чи партнера, чи ким він там був – отой у червоних сорочках.

У лютому два тижні село було засипане снігом, тоді вона покинула репетиції і цілими днями сиділа скулена на ліжку, дивлячись через вікно на засніжені плинні краєвиди. За тиждень хтось почав добиватися до неї. Це був господар із села, який зі злістю запитав її, чи вона взагалі ще жива. Не подає ніяких знаків, кругом будинку немає слідів. З комина не йде дим. Що то за звички? Так не робиться. Він їде саль-

ми до міста, то що їй привезти? Сказала, щоби винограду, оливкового масла, багато салату і помідорів. Той знизав плечима і під вечір приніс їй пластикову торбу з буханкою хліба, мішечком квашеної капусти, саямі та шоколадом. Виявилось, що вона усе те з'їла. Тепер він приходив щодня і палив їй у великій кахляній пічці, яка нагрівала весь дім. Казав, що взимку треба їсти бігос і обов'язково слід випити чарку горілки. По ньому було видно, що саме це він робить постійно.

Коханий Татусю, чи ти знаєш, що відчуває людина, якої не кохають? Відчуває, що усе, що зробить – погано, і навіть коли перестає це робити – це теж погано. Усе в ній нікуди не годиться. Вона є шматкою, папірцем, кинутим на землю: Така людина ніколи не знатиме спокою. Робитиме усе, щоби заслужити кохання, але їй це ніколи не вдасться. Може, з таких некоханих людей і беруться усі ті, що прагнуть досконалості, бо їх ніколи не задовольнить жоден результат; вони працюватимуть, як воли, без можливості осягнення, без нагороди. Країна Сізіфів і тих, хто носить воду решетом.

Коли сніги трохи станули і дорога стала проїжджою, вона поїхала з господарем до містечка й накупила фарб та пензлів. Банки, баночки, тюбики. Бачу, що буде ремонт, усміхнувся господар, але я вам скажу, що не варто, бо вся халабуда одразу розвалиться, шкода тільки грошей. Вона сказала, що зробить на Великдень ще один виступ. Цього разу знову щось інше, але він лиш усміхнувся якось сумно і нічого не відповів. Тепер вона проводила у залі зі сценою цілі дні і малювала; в селі було чути музику, яку вона пускала на грамофоні – така, як у радіо, нудна. До мелодії долучалося кавкання ворон і галок, які цього року вподобали собі дерева у занедбаному парку. Пополудні вона гріла воду і відмивалася від тих фарб

тільки для того, аби наступного дня вимазатися ними знову. Потім запарювала трави і писала свої листи.

Вона зробила собі справжнє риптовання зі старих столів, яких повно було на веранді. У пластикових відрах розводила фарби, у слоїках змішувала кольори. Коли в березні почало теплішати – деякі дні бували майже весняними, – вона широко відчиняла вікно, тоді було чути, що навіть підспівує собі під ніс. А коли вибиралася в містечко на пошту чи до банку, то купувала собі пляшку вина. Усі дні виглядали однаково, лише природа виламувалася з отого повторюваного, монотонного ритму, бо морози спали, і великі маси вогкого повітря висіли тепер нерухомо над селом. Кора дерев стала лискучою, оксамитною, торішне листя оточила хмара гнильного запаху. Нарешті в парку розквітли проліски.

Коли перед Великоднем, який випадав на початок квітня, розіслала усьому селу нові запрошення на виступ, господар ходив від хати до хати і казав людям, щоби прийшли, щоби були милосердними, врешті-решт ті дві години їх не спасуть, а їй буде приємно, бо ж готувалася цілу зиму, і вона непогана жінка, може, лиш трошки придуркувата, але якимсь по-доброму придуркувата, бо ж нікому нічого поганого не робить, лише танцює. Тому в сам Великдень пополудні, після ситних обідів знову прийшло на виступ дев'ятеро людей плюс троє гостей з містечка. Несміливо заходили до темної зали, скеровувані стрілками, намальованими на стінах. У напівтемряві займали місця під акомпанемент вишуканої музики. Потім розблисло світло, і в них витворилося враження, що опинилися у справжньому переповненому театрі, які показують у кіно – із залом для глядачів, балконом і ложами, і навіть здавалося їм, що чують шум сотень людських голосів. Це вже була не та сумна обдерта зала, що раніше. Стіни тепер були покриті рядами збуджених облич; лица сягали від підлоги до

стелі. У ложі праворуч видно було навіть короновані голови і когось із пурпуровою президентською стрічкою, що бігла навскіс через груди. І були капелюхи жінок і циліндри чоловіків, а також цілком звичайні обличчя. Ті, що в залі, були намальовані недбало – усі схожі один на одного, але ті, що в ложах, різнилися між собою, і якщо придивитися уважно, то можна було там розпізнати світле волосся Мерилін Монро і характерну зачіску Елвіса. О, і вже задоволено показували один одному – вусате обличчя маршала Пілсудського, а може, то був Лех Валенса. Були обличчя шоколадні й бородаті, круглі й видовжені. Були старі й були діти. У дальших рядах вони робилися подібними, а потім були вже лиш парою крапок і двома перпендикулярними лініями – ніс і уста. Але нічого. Господар гучно сміявся, дивлячись на все це. А то, холера, має талант, сказав. І немовля сміялося, а потім розплакалося, мабуть, тому, що в маленькій дитячій голівці не вміщалася така різноманітність, така кількість облич. І тому коли вдарила музика, вони радісно заплескали, а вона, жінка в білому тюлі, елегантно вклонялася їм, і взагалі не можна було розпізнати, скільки їй років. Вона танцювала перед ними напрочуд легко, і тепер не стільки вірили їй, скільки знали, що вона не вчинить їм прикрости – не впаде, не розсиплеться на порох, не злетить раптом у повітря, несена тюлем, як повітряна кулька. Це була якась музика, яка нагадувала дзижчання комах, а вона й справді перетворювалась у шершнів і бджіл, тріпотіла руками, а якась дивна, подвійна діадема в її волоссі справляла враження, наче то були великі очі. Ох, усім дуже сподобалося, і навіть викликали її на біс.

Наступного дня про малюнки знало вже усе містечко, а невдовзі й уся околиця, і на довгий травневий вікенд приїхало кілька осіб, щоби кинути на них оком. Вона була ввічливою, але категоричною – нехай залишать адреси, дістануть запрошення на спектакль.

І все останнє літо вона регулярно, щонеділі виступала для вражених нею і її залю туристів, і навіть зняли про неї фільм для місцевого телебачення. Камера показувала то її, то картини. Ну, й живих глядачів, які сиділи у декількох рядах. Коли вона отримала ту касету, то дивилася її багато разів, майже щовечора, по телевізору, який спеціально для цього купила. А потім написала першого закінченого листа.

Коханий Татусю, надсилаю тобі касету з мого сольного виступу. Я би дуже хотіла, щоби ти подивився її без упереджень. Гадаю, що ми повинні нарешті помиритися. Я завжди любила тебе і – тепер уже можу про це сказати – писала тобі майже щодня. Я й досі маю усі ці листи. Якби ти хотів їх колись переглянути, то я запакую їх у пачку й перешлю тобі. Їх багато. Ти не мав рації. Я мала талант, лиш ти не міг його розпізнати. Я дуже працювала, і тепер на мої виступи приходять багато людей. Коли я танцюю, зала у моєму театрі переповнена. Я вже бачу, як ти дивно посміхаєшся – це іронія, я знаю. Я завжди боялася цієї посмішки. Мене палив сором, що я така, яка є, що я взагалі є. Але кожне почуття має свої межі – я вже надто стара, щоби соромитись, а ти вже надто старий, щоб ігнорувати мене. Може, тепер усе складеться між нами добре, і ми забудемо давні образи. Будемо як батько і донька.

Того самого дня, коли вона занесла пакунок на пошту, отримала увечері телеграму. Її батько помер. Вона зібгала той листок паперу і кинула на підлогу. На додачу ще й подерла його підборами. Розлючена. Тієї ночі вона позапалувала усі лампи, принесла фарби й домалювала в залі ще одне обличчя – в четвертому ряді партеру. Потім перехрестилася на нього і знову почала танцювати.

Ворожіння на квасолі

Пйотровський підвозив його на Саську Кемпу, але не під'їжджав під сам будинок; зупинявся за два квартали, на початку Французької. Гарно вичищений чорний лімузин занурювався у м'ясисту тінь дерев, проте й так усі, котрі минали його, уповільнювали крок і з підозрою приглядалися до лискучого кузова. Таких машин було небагато.

Він ішов сам. Пйотровський залишався в машині і, розвалившись на сидінні, курих цигарки. С. знав, що він думає, курячи одну за одною і видмухуючи дим через опущене вікно. Думає, що він має коханку, що це до неї їздить і для неї має ті пакуночки, загорнуті про людське око у звичайний сірий папір. Коханка теж була би небезпечною, думав С., але була би більш людською, зрозумілішою для інших. Більшість із них мала якихось коханок, більш чи менш офіційно. С. насував капелюха глибоко на очі, піднімав комір плаща, щоби принаймні обличчя не було видно. Минав маленьку крамничку на розі, а потім повертав ліворуч, уздовж металевої огорожі, яка раптом переходила у хвіртку. Тоді він зупинявся і обережно розглядався довкруг. Цим жестом він теж привертав увагу, наче боявся, що за ним стежать. Потрісканою бетонною доріжкою входив на трав'янисте подвір'я, а звідти – на тісну сходову клітку.

Сімейство мешкало у трикімнатній, просторій квартирі на другому поверсі. Вони завжди звідкись знали, що він приїде – а може, йому так тільки здавалося. Завжди були приготовані. Круглий стіл уже був прикритий клаптем сірого паперу, збоку завжди лежав той самий хімічний олівець, щоразу менший. У повітрі стояв запах пасти до підлоги та їжі – соусу, капусти, розігрітого на сковорідці жиру. Часом з

кімнати старух долинала музика з грамофона – якісь іще довоєнні танго. С. ставив на столику під дзеркалом паперову торбу з подарунками. Найчастіше там була кава, американський шоколад, баночка кав'яру, банка шинки, часом пляшка справжнього французького вина – усе, що він міг нашвидкуруч купити в буфеті ЦК.

Пані Ядвіга, дрібненька й сухенька, як шкварка, витягала оті скарби, зігхаючи із захопленням, а пані Урсула, рум'яна й висока, заглядала їй через плече. Зиркав також на подарунки їхній брат, наймолодший з усієї трійки, хоча й сімдесятикількарічний. Вони його називали Женя, на російський лад, завжди були з ним надміру дбайливі, як то старші сестри з молодшим братом. Женя радів його приходіві. Урсула витягала з буфета пляшку і наливала їм обом по чарці горілки. Самі вони не пили. Може, цим і пояснювалась радість старенького. Женя радісно випивав одним духом горілку, потирав сухі, веснянкуваті руки з білими нігтями, такими блідими, наче поросли якоюсь тоненькою плівкою. Жінки сідали на канапі і раптом ставали дуже схожими – обидві сиві, висушені, з брошками під шиєю. Потьмянілі прикраси висмоктували рештки блиску з їхніх облич – обидві бліді, наче напудрені.

«Як там у великому світі?», – ритуально питав Женя, а С. відповідав: «Кепсько, але йде до кращого». І цей вступ розпочинав пусту розмову про погоду, про чутки з міста, про плітки на вулиці, про саджанці помідорів, що проростали на підвіконнях і ніколи не пересаджувались на грядку. Потім Урсула приносила чай, який треба було пити у відносному мовчанні й зі смаком, хоча чай майже ніколи не був добрим. Ядвіга подавала куплені тістечка, посипані цукром, але укладаючи їх на тарілочці, розпихала печиво довгими тонкими пальцями, і цей жест відбирав у них усю апетитність. С. так ніколи й не

скуштував тих тістечок. Мав враження, що це завжди були ті самі крихкі тістечка, які роками викладалися на тарілочку, а потім ховались у бляшану довгу шабатурку аж до наступного візиту.

Із Женею не можна було розмовляти – такою була правда. Починав хихотіти у найменш відповідних місцях. Раптом збуджено підхоплювався, потім одразу сідав. Коротко пристрижений чубчик робив його схожим на якусь підстаркувату дитину, дитину, яка постаріла внаслідок таємничої хвороби. А однак же, С. почувався тут на диво добре. Вже за тим чаєм розпружувався, розстібав комірець сорочки під шиєю, знімав навіть піджак і вішав його на спинку стільця, наче прийшов на гру в карти, на бридж до старих друзів. На найзвичайнісінський у світі бридж. Пані Ядвіга підсувала йому величезну кришталеву попільничку, і коли він затягався першою цигаркою, то відчував, що відбувається в ньому якийсь таємничий процес регенерації, наче він ставав колишнім собою, ще до війни – молодю, повною планів на майбутнє, легкою, ні до чого не зобов'язаною людиною-корком, яка завжди опиниться нагорі, що б там не діялось.

Потім сідали біля того круглого столу, покритого папером, тобто сідав він і Женя. Жінки приносили мішечок квасолі, клали перед братом і верталися на канапу. І тепер починалося. Схвильований Женя ставав серйозним. Знову потирав оті свої висхлі руки, потім однією стискав другу, аж вони неприємно хрупали, наче демонстрували зібраним, що тіло Жені складається з кісток, кісточок, лиш ледь поєднаних між собою тонкою, перепончастою шкірою. Тепер Женя в мовчанні висипав квасолини на папір, а потім усував по дві з купки й відсував набік. Повторював це дійство багато разів, аж С. починав відчувати сонну втому. Він тоді вертався думками на роботу, не уважно відтворював весь робочий день, сухі, задушні приміщення кабінетів, візерунок перського килима

біля свого столу, якесь обличчя, випадково побачене на сходах, документи на підпис, силует Ріти, яка розв'язувала кросворд у «Пшекруї». Дрейфував по тих образах, приспаний бурмотінням старенького. Пальці Жені перебирали квасолини, які вдаряли одна одну з сухим, приємним для вуха тріском. І щоразу С. тоді думав, що він утомлений, що перепрацьовується і – що найгірше – що усі його зусилля є не так зайвими, як підозрілими, як, зрештою, усе навкруг. Він розпружувався і робився сонним. А Женя хімічним олівцем малював між квасолинами якісь випадкові, здавалось би, лінії. І починав говорити. Наприклад, повторював: «Застій, застій». Або: «Чоловік по твою праву руку має задум, який стане початком небезпечних для тебе змін. Уникнути цього не можна. Ти мусиш пізнати його задуми, щоби приготуватися. Чоловік з лівого боку хворий, і йому загрожує смерть. Так, він помре напевно». «Кожен помре», – мала додати щось від себе Урсула. «Ця інформація неточна. Ти мусиш сказати, коли помре». Женя, роздратований цим втручанням, нахилився над квасолинками й кліпав від зусиль повіками. «Звідки я знаю, коли? Як ти така мудра, то йди сюди сама». С. під час цього обміну словами замислювався, ким може бути «оцей справа», а ким «оцей зліва». Чи йдеться про розміщення кімнат, чи Женя послугується якимись неясними метафорами? Хто є більш «лівий», а хто «правий»? Чи йдеться про світоглядні, чи політичні схильності, чи, може, це якась моральна оцінка – лівий і правий.

Але саме з отим умиранням справдилося тільки так. Товариш Каспжик, начальник С., захворів раптом на запалення легенів і за два тижні помер. Постфактум С. визнав, що той був «лівий». Розповів про це сімейству при найближчій нагоді. Женя втішився. «А я ж казав, казав?» – збуджено повторював він.

Так, Женя говорив речі загальні, таємничі, які справджувалися найнесподіванішим чином. Майже ніколи буквально. Він передрікав речі дрібні, банальні. Що С. загубить ключі від дому, що «хтось від машини подвоїться» (у Пйотровського народилися близнята) або що С. на якусь мить перетвориться у змію (Ріта вигукнула в якійсь черговій сварці: «Ти змія холодна!»). І усяке таке. С. думав, як це могло відбуватися, якою могла бути засада тих збіжностей. З опором природженого реаліста він фантазував, що квасольні пророцтва були насінням усіх можливих подій, які розвинуться в майбутньому, хоча й до кінця невідомо, як. Насіння квасолі знають природу іншого насіння, тобто тих подій, які ще не відбулися. Потенції можуть взаємопроникати і розпізнаватися. Так він собі це тлумачив. Тому не все могло бути ясным. Ясна ворожба була би підозрілою. Оскільки майбутнього ще немає, то немає й мови, якою можна би його назвати. Це й є причиною неясних метафор у вустах Жені. Коли в лютому чи навіть наприкінці січня 53 року старушок сказав про «велику смерть, яка для тебе оберне світ на краще», С. подумав про якогось далекого родича і його спадок, це було перше, що спало на думку, але тепер, постфактум, було ясно, що йшлося про смерть Сталіна. І за рік С. був переведений з п'ятого поверху на другий і враз став їздити у чорному лімузині, а Ріта одразу ошчасливилася великою квартирою. Але що з того, якщо усе з'ясовувалось лише постфактум, лише з перспективи часу можна було зрозуміти дивацькі твердження Жені.

С. думав: «Навіщо мені такі знання? Навіщо мені таке знаття майбутнього, яке набуває сили лише постфактум, з яким нічого не можна зробити?» І якось попиваючи з Рітою коньяк у кухні (вона в отому своєму екзотичному халаті з павами, у пантофлях з помпонами, завжди акторка, навіть на кухні), він усвідомив, що йому зовсім не йшлося про майбутнє. Влас-

не кажучи, його не цікавило, що станеться. Йому йшлося про сенс, про керунок. Ішлося про порядок. «Чи є в усьому цьому порядок?» – спитав він Ріту, а вона відповіла, прикурюючи цигарку: «Є – такий, який сам собі створиш». Але йому цього не вистачило. «А більший, загальний, понад нами?» – запитав. «Ясно», буркнула вона, цідячи хороший коньяк із відомого буфету. «Ясно. Історична справедливість, діалектика, класова боротьба... Дурного вдаєш?»

Він не міг сказати їй про Женю. Навіть вона не знала. Женя мав залишатися таємницею, соромливим секретом, схованим на дні шухляди, як пачка порнографічних знімків.

Пйотровському він час від часу давав пляшку шампанського або півкілограмову пачку кави. Нічого при нім не казав. Усвідомлював, що оті його поїздки на Саську Кемпу могли би знищити його кар'єру – його могли би звинуватити в шпигунстві, в зустрічах з агентом розвідки, не має значення, що німеччиною. За допомогою квасолин він передає йому таємні відомості, а усе це ворожіння – ніщо інше, як ворожа діяльність, скерована проти народної держави.

Вертаючись додому після чергового візиту, він думав, що якщо взагалі можна зазирнути в майбутнє, а це, мабуть, мало правдоподібно, власне кажучи, неможливо, бо ж час біжить однією колією від А до Б у тривимірному просторі і реальність існує об'єктивно, об'єктивно, об'єктивно – він жував це слово, бо думки йому раптом повтікали, – ото ж, навіть якщо припустимо, що майбутнє можна передбачувати, то виходить із цього якась страшна правда. І зосереджений, переляканий, він раптом усвідомлював її: існує непорушний, зовнішній порядок, на який неможливо вплинути; нас рухають рухи більші, ніж ми самі, і ми не знаємо, що важливе, а що ні. І чому ж загублені ключі від квартири мали би бути менш важливими, ніж просування по службі чи закордонна по-

їздка. Чи є близнята Пйотровського менш істотними для світу, ніж зміни у кріслах ЦК після чергового пленуму? І отой вигук Ріти у якомусь сліпому забутті, безглуздий вигук – змія холодна! – хіба має менше значення, ніж паніка після смерти Сталіна? Може, саме так і є – що ми не знаємо справжньої ієрархії цінностей, – але як тоді жити, чим керуватися?

А якщо пізнання майбутнього неможливе, і Женя його дурить, а він, як дитина, дозволяє божевільному старому водити себе за носа? І немає ніякого майбутнього, ніякого визирання поза час. Існують просто наслідки теперішніх дій. Тоді відвідини на Саській Кемпі – це лише психологічний ритуал, пошук заміників безпеки, щось на зразок ходіння до церкви. І така візія є ще гіршою від попередньої, бо тоді б ми були лиш заручниками тут і тепер, гарматним м'ясом хаосу, жертвами ілюзій інших людей, стадом лемінгів, яке мчить наосліп.

Він не хотів про це думати. Як тільки лімузин рушав із Саської Кемпи і вертався на другий бік Вісли, він мав забути про Женю і про його сестер. Часом, вертаючись мостом Понятовського, він непереконливо обіцяв собі, що більше до Жені не поїде. А за тиждень, за два, за місяць знову відчував те саме прагнення, наче йшлося про те, щоби випити горілки, щоби послабити дотеперішній порядок, і він лиш кидав Пйотровському гасло «Саська Кемпа», і їхали туди увечері по ту саму порцію розпачу. «Про що мені, до біса, йдеться, про що мені йдеться?»

Наступного дня вранці він з'являвся в будинку, швидко піднімався до себе широкими мармуровими сходами, дивлячись під ноги, і лиш злегка кивав головою чоловікам у синіх костюмах, які його минали. У себе одразу западав за стіл із нестерпним почуттям, що він для цього місця зовсім не годиться, що він через силу мусить щоранку урухомлювати якусь особливу частину самого себе, щоби все це витрима-

ти. По суті, його гарний кабінет збуджував у ньому відрух нервових позіхів, почуття психологічно неможливе, суперечливе саме в собі – смертельну нудьгу поєднану з тваринним жахом. Ця дивна мішанина спричиняла, що він починав пітніти протягом першої години і часто мусив міняти сорочку, завжди на таку саму (приносив її в портфелі, старанно запаковану Рітою), звичайно, за зачиненими дверима, щоби не помітила його секретарка, їй-бо він вірив найменше. Потім, однак, і він, і його тіло, у дружньому зв'язку, який утверджувався з хвилини на хвилину, напомацки віднаходили одне одного, а допомагала у цьому чарка коньяку і кілька викурених цигарок. Він підозрював у себе звичайну неврастенію, перевтому. «Це мине, це само мине», – повторював він. І минало.

Свіжий, вже спокійний, підходив він до вікна і зі зростаючим почуттям тріумфу кидав погляд на рухливу круглу площу біля ЦК. Звідси було видно, які прості правила керують вуличним рухом, і може, так було й зі світом – зелені та червоні світла змінюються з чудесною ритмічністю, а в самій середині хаосу стоїть поставний міліціонер і з вишуканістю архангела показує людям правильний шлях.

Журек*

– Треба було нам взяти візочок, – сказала одна другій, коли вони вийшли на давно вже не чищену від снігу дорогу до автобусної зупинки.

Старша несла дитину, завинену в ковдрочку, яка зараз, коли швидко сутеніло, зробилася сірою, наче була брудна. Молодша йшла за матір'ю, ставила ноги просто в її сліди на снігу, так було легше.

– Треба було нам їхати вдень, а не на ніч, – знову обізвалася старша.

– Треба було й треба було, – сказала молодша. – Не встигла я.

– Не треба було так наряджатися.

– Ти теж наряджалася.

– Зовсім не наряджалася. Шапку не могла знайти.

На автобус ледве встигли. Той приїхав весь у парі, майже пустий – бляшана видмушка. На задньому сидінні тіснилася група підлітків. Їхали, мабуть, до містечка на дискотеку. Молодша приглядалася до них спідлоба, але жадібно. Оцінювала дівчат, особливо одну, у шкіряній куртці й обтислих джинсах. Мати про щось тихо запитала доньку, але та лиш буркнула у відповідь. Потім протерла вкриту парою шибу й дивилася в морок за вікном, який час від часу блимав світлами. Памолодь поїхала далі, а вони обидві вийшли на наступній зупинці, де бічна дорога поєднувалася із дворядною, по якій з гуркотом проносились великі вантажівки.

Поминули святково освітлений мотель і дійшли до рибного ресторанчика. Постояли хвилюк перед написом «Завжди кока-кола», який, наче великий червоний місяць, освітлював фасад недавно відремонтованого дому.

* Традиційний польський суп на заквасці з борошна.

– Покличемо його сюди чи як зробимо? – запитала мати.

– Ти йди, а я тут почекаю з дитиною.

Старша жінка увійшла й одразу повернулася.

– Немає його. Пішов додому.

Подивилися одна на одну і пішли на подвір'я.

Загавкав прив'язаний до будки собака. Автоматично запалилося світло. Сніг милосердно покрив увесь будівельний розгардіяш – купи дощок, пачки стиропласту, запаковані в плівку, піраміди пустотілої цегли. Пан Владек будував гараж.

Він вийшов до них. Поставний рудавий чоловік у в'язаному светрі, рукави якого немилосердно пороліся. Здивовано подивився на них.

– А що то ви тут робите в такий час? – запитав без привітання.

– Маємо справу.

– Так? – запитав він протягло, ще більш здивований.

– Можна увійти?

Він завагався, але лише на мить, майже непомітно. Впустив їх усередину, у свіжо тиньковані сіни, з грудочками цементу, які зараз хрупали в них під ногами. Увійшли до захаращеної кухні. Він, мабуть, майстрував щось біля мийки, бо шафка була відсунута від стіни, відкриваючи таємниці труб і колін.

– Можна сісти? – запитала старша.

Він поставив їм два стільці, майже посеред кухні, а сам закурив і сперся на ту відсунуту шафку. Лише зараз побачив дитину й усміхнувся.

– Хлопець чи дівчинка?

– Хлопець, хлопець, – відповіла молодша і розгорнула на дитині ковдрочку.

Відсунула їй з очей блакитну вовняну шапочку. Дитина спала. Її маленьке зморщене личко нагадувало пану Владкові свіжо вилущений волоський горіх. Було негарне.

– Гарний, – сказав він. – А як звуть?
– Ще ніяк, – весело сказала молодша.
– Владислав, – швидко встряла старша.
– Владислав? – здивувався він. – А хто ж тепер називає дитину Владислав?

Скривився. Затягнувся цигаркою.

– Ну, то що то за справа?

– Тебе звуть Владислав, і він Владислав... – тягла старша.

– Може бути й Владислав, хто сказав, що ні.

Замовкли. Чоловік струшував попіл на підлогу.

– Ну?

Жінка швидко відвела очі на кінчик спертого до стіни карниза й промовила у тому напрямку:

– Це твоя дитина, Владек. Ідуть свята, тож хочемо її охрестити.

Лице чоловіка застигло.

– Ти, Галино, хіба охуїла. Як це може бути моя дитина? Ну, Івонка, – звернувся він до дівчини, – як це може бути моя дитина, що ви обидві вигадуете?

Івонка прикусила губу і почала швидко колисати дитину. Та прокинулася й заплакала.

– Хто батько? – запитав він.

– Ти батько. Це твоя дитина.

Мужчина підвівся й загасив черевиком цигарку.

– Вийдіть звідси, але вже – обидві.

Вони неохоче підвелися. Івонка насунула немовляті на очі блакитну шапочку.

– Ну, вже, вже, – підганяв він.

– Ну, добре, Владек, тоді батьком є твій син, Яцек, – сказала раптом матір уже від дверей, не обертаючись.

– Він був тут на Великдень, – задирливо додала Івонка.

– Забирайтеся.

Двері за ними зачинилися. Вони мовчки стояли на брудному, втопаному снігу. За мить згасло світло.

– Ну, і що? – запитала Івонка в матері.

– А що має бути? Нічого.

Автобус мав прийти лиш за годину, тому рушили назад пішки.

– А казала ж тобі взяти візочок. Тепер будемо йти з годину.

– Краще йти, ніж чекати на зупинці й мерзнути.

Вночі дитина була неспокійна. Івонка спала, як убита, тому її мати мочила ріжок пелюшки в теплій воді і давала його малому смоктати. Він незграбно ворушив маленькими губками. Крізь шпари у блясі пічки миготів вогонь.

Вранці обидві були в крамниці. Івонка купила собі морозиво «Магnum». Коштувало маєток. Мати дорікала їй, що не йдеться навіть про гроші, але ж застудиться, і пропаде молоко. Івонка спокійно з'їла морозиво і знизала плечима. Дитина спала у блакитному візочку.

– Який гарний хлопчик, – нахвалювала продавчиня; вона вийшла на східці перед крамницею в білому нейлоновому фартусі, накинутому на светр. – Ох, як холодно.

Невдовзі у крамниці зробилася черга, як то завжди буває близько полудня. Цього разу тут були не тільки місцеві чоловіки по дешеве вино або проїжджі по колу й горішки для подорожі до кордону. Сьогодні прийшли господині по різні есенції до печива, по ванільний цукор, маргарин, родзинки. Продавчиня з дбайливістю аптекарки зважувала пташине молоко, галяретки в шоколаді й спеціальні святкові цукерки, у яких найбільше цінувалися лискучі золотисто-фіолетові обгортки. Ці малі прикраси висітимуть на ялинці. Людям зовсім не залежало, аби черга посувалася швидко, зовсім ні – кожен, хто тільки діставався до прилавка, заводив із продавчиною розмову, а вона, покинувши колонки цифр, пакетики з порошками для

печива, спиралася на прилавок і вислуховувала принесені оповіді. Виглядало це навіть так, наче люди платили не грішми, наче гроші були лише ритуальними камінцями. За родзинки, порошки для печива, дешеве вино платили невеличкою історією, питанням, дотепним слівцем. Тому це тривало так довго.

Перед крамницею затримався темнозелений елегантний автомобіль, із тих найновіших, які мають високий, схожий на коробку зад. На його даху їхали лижі. З машини вийшов чоловік, одягнений у фірмові штани й куртку, у смішній шапці на голові. Сказав щось жінці, яка з двома дітьми-підлітками залишилась у машині. Чоловік легко вибіг східцями і став у кінець черги одразу за Матушеком.

– А є журек? – запитав фірмовий чоловік, потираючи руки, і додав без зв'язку: – Уфф, як холодно.

Від цього питання про журек скис якимось крамничний гомін. Продавчиня, яку вернули до її занять посередині монологу, неприязно подивилася на приїжджого.

– Журек, такий у пляшці. Або може бути в баночці, не знаю, які у вас тут звичаї: пляшка чи баночка.

– Журек, – підказала продавчині пані Матвіюкова і почала пакувати в пластикову торбу свої маленькі закупки.

Усі непомітно окинули поглядом чужинця. Сніг танув на його кольорових, модних високих черевиках. Жовтий напис на блакитній куртці звістував чужою мовою якусь яскраву істину. Продавчиня глянула на нижню полицю.

– Є, – сказала. – Остання пляшка.

– Отже, у пляшках. У нас на півночі журек маємо в баночках, – розтлумачив чоловік і весело оглянув людські обличчя. – Ми на свята їдемо до Австрії, на лижі, і жінка вперлася, що має бути журек, а це остання крамниця перед кордоном, – сказав він уже тихіше і невідомо чому звернувся до Матушека.

Матушек відвернув голову і спокійно розглядав різні гатунки цигарок, виставлені за склом вітрини. Черга мовчки посунулася на одну особу. Пані Матвіюкова лічила біля дверей решту.

– Що то за свята без журека? – знову обізвався чоловік. Його високий, гучний, самовпевнений голос якось різав вухо. – Це ж наша польська присмака. Я вже стільки побував у різних країнах в Європі й у світі, але журека нема ніде. Ясно, що мають якісь свої присмаки, але не журек. Тому, подумав я, як тут не куплю, то вже ніде. У Чехії нема журека.

Ніхто не відізвався. Чоловік почав притупувати й хухати в долоні. Продавчиня, ота балакуча продавчиня, збентежена присутністю чужого, робила свою роботу справно й ретельно. Черга швидко рухалася вперед, надто швидко, бо ж ніхто не спішив.

– Холодно, – сказав чужий до Матушека і ще й потер театральню долоні.

Матушек глянув на нього і майже непомітно усміхнувся з гречности. Відвернув голову до цигарок у вітрині.

– У нас замовлені апартаменти в Альпах. Пане, які там канатні дороги, яка база. З'їжджаєш годину або й ще більше. А в готелі внизу бар і басейн. Імо за власним графіком. В усіх апартаментах є кухні, тому жінка й зможе зготувати той журек. І ще я візьму шмат ковбаси, але доброї. А тут є добра ковбаса? – занепокоївся раптом він.

Від прилавка неохоче відійшла наступна жінка. Продавчиня розсунула під шиєю блискавку светра.

– Бачу, що є ковбаса, але як ковбаса коштує шість злотих, то не може бути добра, – сказав чоловік.

Загудів клаксон. Чоловік підійшов до дверей і впустив у крамницю клубчасту хмару морозного повітря. Гукнув щось у бік машини й повернувся на своє місце.

– Нервується жінка, бо ввечері маємо бути в Альпах. А мені тут іще журека захотілося.

Матушек купував цигарки, апельсиновий запах, півлітру й хліб. Продавчиня вправно підрахувала колонку цифр і в цей рахунок загорнула пляшку.

– І журек, – сказав він. – Пляшку журека.

У крамниці стало зовсім тихо. Продавчиня з благоговінням подала йому ту пляшку. Матушек швидко заплатив.

– Пане... – почав було зовсім остовпілий чоловік у куртці, але Матушек умить зібрав свої покупки й вийшов.

Перед крамницею побачив Галину з її трохи-не-того донькою і віддав їй пляшку.

– Візьми. У нас не їдять журека, тільки борщ, – сказав він і ще нагадав їй прийти увечері по давно обіцяну ковдру.

Івонка соромилась увійти. Стояла біля плоту і клацала зубами, невідомо, від холоду чи від страху.

– Чого ти, дурна, боїшся? Не з'їдять же тебе. Раніше треба було боятися, не тепер, – сказала їй мати.

– Там є якісь хлопці. Ти йди, а я тут із малим зачекаю.

– То й добре, що є, може, зараз нам щось вдасться зробити. При свідках. Ну, йди!

Дівчина неохоче рушила.

У кухні за столом сиділо четверо чоловіків. Матушек саме розлив по останній. Матушкова, велика й товста, поралася із проціджуванням молока. Було тепло й приємно.

– Гей, матір, дівчата прийшли по перину, – ствердив Матушек.

Присунув їм одного вільного стільця. Галина сіла на краєчку, а Івонка стояла з дитиною біля дверей.

– Ну, то будьмо, – сказав Гураль і вихилив чарку. Інші зробили те саме мовчки. Хекнули, запили оранжадом.

Матушкова вийшла в кімнату і одразу повернулася з клунком, запакованим у плівку і перев'язаним мотузком. Защебетала до дитини.

– Як звуть?

– Ще ніяк, – швидко відповіла Галина.

Іванка нервово затупцювала на місці.

– Коли хрестини?

Галина знизала плечима.

– Це добра перина, – сказала Матушкова. – Ціле літо вивітрювалась на горищі. Маєш що натягнути?

– То він батько, – понуро кинула раптом Івонка з-під дверей і показала головою на Гуралья.

Запанувала повна збентеження мовчанка.

– Ну, Івонко? – захотила матір.

– Ти батько, – вона тепер подивилася йому просто в очі.

Матушкова відсунула немовляті шапочку з чола і уважно до нього приглядалася.

– Я своїх маю четверо, – озвався нарешті Гураль. – Дай мені спокій, дівчино, сама не знаєш, хто з тобою спав.

– Ну! – грізно сказала Галина.

– Я з нею спав, – вигукнув Кавка.

Язик у нього заплітався, а очі п'яно блищали. Не мав хлоп здоров'я до горілки.

– Так, спав з нею, – повторив він протягло. – Але с-п-а-а-в, був такий п'яний, що відразу заснув, значить, це не я.

– Вона вже була у Владка, його пробувала зробити. Хто там знає, чия то дитина...

– Дитина то дитина, – сказала Матушкова.

– Гуляла з солдатом із застави. Усі це бачили, – додав Гураль. – Шукай голки в сні.

Підвівся, зняв шапку з вішака і рушив до дверей.

– Боже ж ти мій, – бідкалася Матушкова. – Чого ж ти її не пильнувала? То твоя вина, Галино, твоя вина.

– Так гадаєте? Що, мала її за ногу прив'язати? Ціка-

во мені, як би пані дала собі раду. Це ж бо дитина у тілі здорової баби.

– Єжик? – звернулася раптом повна підозр Матушкова до наймолодшого чоловіка, свого небожа.

Єжик почервонів аж до кінчиків вух, здавалося навіть, що його дивовижно блакитні горальські очі засвітилися.

– То не я, цьоцю. Я обережно.

Кавка вибухнув скрекотливим переривчастим сміхом.

– Без півлітри не разберьош. Ну, пані Матушкова, треба щось поставити.

Матушкова безрадно стояла посеред кухні й дивилася то на Єжика, то на Гуралю, то на чоловіка. Здавалася зараз іще товстішою, важкою, як шафа. Усі чекали, аж щось скаже, вона злегка ворушила губами, наче виліплювала особливе слово, щоб назвати усе одразу, від початку до кінця. Схоже, однак, їй це не вдалося, бо підійшла до столу, плеснула долонею по цератовій поверхні й сказала:

– Кінець із питтям. Ідіть уже, завтра святий вечір, маєте вдома роботу.

Схопила клунок і увіпхала його в руки Галини. Галина обняла його, як велике, потворне немовля, притулила лице до плівки і розплакалася. Матушкова гарячково почала збирати зі столу. Гості мовчки встали і рушили до дверей.

Тоді озвався її чоловік.

– Зараз, зараз, – сказав. – Чекайте.

Замовк, ніби ще роздумував, ніби вирішував щось, і стукав пальцями по столі.

– Я є батьком того малого.

Настало довге мовчання. Він сидів. Його дружина стояла посеред кухні, а усі інші скупчилися біля дверей у калюжі розталого снігу.

– Чи ти здурів? Ти ж не можеш мати дітей. Ми ж уже двадцять років не маємо дітей, і усі знають, що ти не можеш мати дітей, бо мав випадок.

– Тихо будь, жінко. Закрий рота. Це моя дитина.
Кавка, хитаючись, підійшов до стільця й сів.

– Ну, й добре. Як так, то треба щось поставити...

Івонка, переступаючи з ноги на ногу, байдуже колесала дитину.

– Але ж... – знову почала пані Матушкова, її пухкі долоні знайшли край фартуха і притисли його до очей. Потім вона вибігла, грюкнувши дверима.

Матушек поліз у буфет і витягнув пляшку. Вийняв із мийки чарки й розлив горілку на шістьох.

– Вона ні, – сказала Галина. – Вона ще не має вісімнадцяти. І годує дитину, – показала на Івонку.

Випили в урочистому мовчанні.

– То коли хрестини? – запитав Матушек.

– Ксьондз казав, що можна би на Новий рік.

– Ну, то за хрестини на Новий рік, – забелькотів Кавка і ще раз раніше за всіх вихилив чарку.

Потім Матушек наказав їм усім іти додому. Сказав, що завтра Святвечір і що мають роботу. У дверях Галина витерла рукавом сльози і поглянула на Матушека з усмішкою.

– Дякую пану за журек, – сказала.

Вони пішли додому навпрошки по чистому незаманому снігу. Івонка ставила ноги в материні сліди.

Бажання Сабіни

Тепер буде про Сабіну, яка раз на тиждень прибирає в домі лікаря М., його дружини, пані Йолі, і доньки Казі. Прибирає кілька років, тому тих прибирань було вже кількасот, одне схоже на друге. Спершу кабінет лікаря, почекальня для пацієнток, туалет. Потім кімнати й велика кухня, а також спальні нагорі – одна панства М., друга Казі. Часом, рідше, кімната для гостей, особливо після свят, після довгих вікендів, після іменин. Є ще дві веранди – передня і ззаду. Обидві треба позамітати і вимити підлоги з гладеньких кахлів.

П'ятдесят кілька прибирань щороку; п'ять-шість разів на рік миття усіх вікон; чищення порохотягом і пастування підлог із теракоти, десь із двадцять разів на рік; вибивання килимів – три, чотири рази. Сабіна аж надто добре знає кожну поверхню, кожен предмет. Деякі з них їй подобаються (дерев'яна поверхня столу, торшер із вітражним абажуром), інших терпіти не може (бронзові горщики, якими заставлений весь камін, вічно брудна поверхня плити), ще інші любить (рожевий килим у кімнаті Казі, ідеально білі кахлі в лазничці).

Сабіна приходить у п'ятницю, у той день, коли хлопці у неї вдома розігрівають собі четвергові налисники. У лікарському домі тоді їдять рибу – вона потім відшкрябує пригорілу сковорідку. Приходить вона вранці. Приїздить червоним міським автобусом із Підгір'я під саму елегантну віллу лікаря М. Їдучи тим автобусом через весь Вальбжих, відчувається вона чудово, відчувається так, наче їде на прогулянку. І їй завжди шкода, що ця подорож із сумного, обдертого смердючого Підгір'я до тінистого, жасминного Щавна триває так коротко. Сабіна займає місце біля вікна або одразу – якщо в автобусі тісно – місце для при-

вілейованих. Бо Сабіна вагітна. Вона найчастіше більш чи менш вагітна, має ж зрештою п'ять синів – усі хлопці! – і вагітність Сабіни є її визначальною, природною рисою. Її ніколи не нудить, ніколи не паморочиться голова, не буває раптових змін настрою, ненормального апетиту. Ані вона не товстіє особливо, ані особливо не худне. Сабіна не переймається своїм тілом. Запаковує його зранку в дешевий спортивний костюм або квітчасту ситцеву сукню і так уже парадуює цілий день до самого вечора. Десь там, всередині, під ситцевою поверхнею її тіло живе власним життям. Не варто цим перейматися.

Тепер, однак – рідко, але все ж, – Сабіна розглядає своє тіло у великому дзеркалі лікаревої, у її спальні, і дивиться, чи, бува, живіт виглядає не так, як звичайно. Відомо ж, що на дівчаток живіт стає широким, куполоподібним і м'яким. На хлопця – навпаки – виступає вперед, гостро націлений у світ, твердий, як м'яч. Коли її зловила недавно на цих оглядинах пані Йоля, лікарева дружина, Сабіна засоромилася. Почервоніла і вдавала, що чистить дзеркало. «Вагітність тобі до лица», сказала лікарева жінка. «Ти гарно виглядаєш».

Сабіна старанно й обережно розкладає кинуті на крісло убрання господині. Блузки і сукні бере за плечики, наче це живі створіння, домашні тварини. Вішає їх на дерев'яних плічках у шафі. Вдихає запах, який живе там і просочує гардероб. Це запах дозрілих квітів, вона не знає, яких. Запах жіночості лікаревої дружини, делікатний, дразливий, недоступний. Менш охоче порядкує вона убрання лікаря. Ніби тканини сорочок і піджаків такі самі м'які, як суконь і жакетів, але перед тим, як торкнутися їх, рука Сабіни на коротку мить затримується в повітрі, вагається. Немає причин, щоби дозволяти собі таке вагання, ніяких причин, тому Сабіна робить своє. Як це назвати, ці півсекунди, коли пальці опираються доти-

кові. Відчуття колючої чоловічої щоки? Жорсткість чоловічих рук? Суворість брів? Відголос важких розмірених кроків на сходах? Легкий запах алкоголю?

Нарешті вже по всьому; Сабіна зачиняє шафу, минає поглядом себе, відбиту в дзеркалі на розсувних дверях.

Якраз тоді, коли вона кінчає спальню, приходять зі школи додому мала Казя. Її чути вже з холу. Сабіна, як і Казіна мама, біжить униз привітатися з дівчинкою. На якийсь час забуває про все інше.

Казя сидить на підлозі і розв'язує шнурівки. Відповідає на материні запитання. Усміхається Сабіні. У Казі світле до пліч волосся, м'яко завите в невиразні кучерика, веснянкувате личко, чисті ясні очі. Делікатні губи, наче не для того, щоб їсти, а для пташиного щебету – вузькі, бліді. Великі зуби – зворушливі. Так думає Сабіна. Забирає у неї ранець, щоби віднести його нагору. Прибирання Казіної кімнати почне з того, що покладе цей ранець на місце. Казя тим часом пообідає, а одразу потім прийде вчитель англійської, ще дві дівчинки-сусідки, і відбудеться урок. Внизу, у вітальні. До Сабіни долинуть лиш голоси чоловіка й дівчаток, а також – часом – телевізора, уривчасті, чужі діалоги, зовсім незрозумілі горлові звуки. І тільки «yes» вловить Сабіна із задоволенням.

У цей час для Сабіни настає найприємніший момент дня. Казіна кімната, Казіна кімната, навіть слова бринять, як гогель-могель, як халва. Вона рожева, уся рожева. М'який килим під ногами збуджує у Сабіні побожну пошану. Вона ніколи б не насмілилася стати на нього в черевиках. На колінах вибирає з нього менші кубики, округлині тістечок. Потім чистить його порохотягом, два, три рази. Часом Сабіна у хвилини слабости, чи смутку, чи як це назвати – Сабіна невинна у називанні таких речей, – особливо тоді, коли... ах, краще про це не думати, отож, часом вона

лягає на цьому рожевому килимі, на бік, щоби живіт не заважав, і так лежить якусь хвильку. Кімната, яку вона бачить з підлоги, видається їй ще безпечнішою, ще затишнішою. Могла би так лежати, перебирати кінцями пальців у м'якому рожевому мохові. Розмаритись, розігрітись зсередини, запасти у легенький, неглибокий сон, у якому думки переставляються й міняються місцями. «Yes, yes», говорять знизу дівчачі голоси. Сабіна підводиться, бо має встигнути. Міняє постіль на ліжку дівчинки, постіль чисту, невинну. Довго збиває подушку, щоби зробити її найзручнішою для Казіної голови. Стріпує ковдру, щоби пух розклався рівномірно. Потім, подумавши, із задоволенням вагається щодо кольору пошивок – у Казіній шафі їх кілька: рожева в парасольки, ясноблакитна в слоники, гладенька біла, рожева із сатину, гладенька, як лід, а також постіль з батисту із вибивними гілочками бузку.

Потім Сабіна робить порядок на столі малої – пастильні олівці, стругачки, зошити, заповнені незграбними кривулями. Прибирає недогризки від яблук, папірці від цукерок, скоринки помаранчів. Витирає пил. Гарненько розкладає ляльок у ліжечках і візочках. Стежить, щоби мали обидва черевички, щоби платтячко було застебнуте на спині. І це теж гарний момент кожної п'ятниці – дотик до ляльок, поправлення їм волоссячка, розсаджування їх на полицях. Сабіна не знає навіть, як про це думати, лиш усміхається сама до себе. Бачить, однак, що її пальці, тверді й злегка напухлі, не дають собі ради із зав'язочками й гудзиками лялькових одєж. Тоді завжди приходять пані Йоля. Ніби шукає чогось, але річ у тім, що її непокоїть отой час, який Сабіна проводить у Казіній кімнаті.

«Вона інфантильна, ця Сабіна», сказала якось чоловікові. «Вона там хіба грається тими ляльками». – «Не жартуй», відповів він без зацікавлення. І додав:

«Скажи їй, що вона мала зробити гемоглобін і що я зможу оглянути її наступного тижня». На те пані Йоля: «Поставив би ти їй спіральку». – «Бачиш, – він на те, – я просто не встигну, бо вона тут же знову вагітна. Скажи їй, щоби прийшла на УЗД».

Порядок усталено давно. Тепер Сабіна п'є в кухні чай і їсть тістечка. Часом із цукром, часом кокосові. Пані Йоля в обтислих лосинах лиш під'їдає, бо вона завжди на дієті. Розмовляють уривчасто. Сабіна розповідає їй про своїх хлопців, що найстарший уже вчиться в технікумі, а наймолодший щойно починає ходити. Пані Йоля плутає їхні імена, але вдає, що ні, що пам'ятає. А ще пам'ятає, що не слід питати про чоловіка Сабіни. Знає, що Сабіна тоді брехатиме, скаже, що усе гаразд, що працює, що повісив удома карнизи, що навіть спік щось, що попідв'язував помідори на їхній ділянці біля залізниці, що ходили в неділю до костелу, що їздили автобусом за місто на ставки, аби діти могли скупатися. Що не п'є. Ні, не скаже, що не п'є. Взагалі нічого не згадає про пиття чи непиття, ані про інші речі. Чого не згадуєш, те не існує. Це саме ота вправність у неназиванні. Рідкісне вміння ковтати слова ще до того, як вони з'являються у вустах, готові до вимовлення. Пані Йоля кидає тоді крадькома на неї погляд. Сабіна підносить склянку до вуст. Її плечі здаються тоді дивно вузькими, крихкими.

Після чаю настає прасування. Купа чистої, шорсткої від прання одежі. Рушники. Постіль. Сватання одна з одною шкарпеток, зв'язування їх у м'яку кульку. Витягання простирадел. Пришивання обірваних під час прання гудзиків. Прасувальна дошка – це стійка, з-за якої Сабіна розглядає вечір.

Дівчатка прощаються з учителем і йдуть нагору. Та друга – темноволоса, з великими очима. Третя – світла й пухкенька, рожево-палева. На сходах домовляються про правила гри. Діляться світом. Я маю

сьогодні Бланку і Циганку. Ти – Принцесу і Сусанну. Ти вчителька, я лікарка. Ти приходиш до мене з дітьми. Будемо запрошувати одна одну на гриль. Будемо їздити до Тунісу.

Сабіна весь час бачить їх куточком ока. Праска лишає гладенький слід, випростує те, що криве.

Дівчатка розкладають іграшки, руками окреслюють простір. Тепер, переходячи невидиму лінію, треба казати «добрий день», до імені слід додавати «пані».

Сабіна бачить, як вони кладуть ляльок на рожевий килим, як розв'язують зав'язочки їхніх платтячок, ті самі, які вона недавно зав'язувала, як роздягають ляльок догола. Ах, ні, не догола, лялька ніколи не буває голою. Рожева нап'ята шкіра струнких, комаших барбі. Вони не можуть бути голими, бо не мають нутра і зовнішнього боку, у цьому й полягає їхня досконалість. Вони – як коштовні прикраси.

Дівчатка не припиняють розмови, але Сабіна їх не слухає. Тобто – не слухає слів, їй достатньо самої мелодії того щебетання, пташиної, ритмічної, пестливої. Рух праски уповільнюється, стає механічним. Нудиться під нею біле простирадло.

Що було би, якби Сабіна раптом покинула ту праску, якби, радісно підстрибуючи, пристала до трьох дівчаток? Якби сіла з ними на рожевому килимі і дозволила, щоб її захопила пластмасова чулість, безпечна, умовна материнська любов? Якби почала варити обід у маленьких каструльках і подавати його на тарілках завбільшки з гудзики? Що би сталося? Чи завалився би світ? Ох, Сабіні слід бути уважнішою, мало не припалила комірець пана лікаря.

Під час кожного прасування Сабіна грає у певну гру, невинну забаву. Ніхто цього помітити не може, бо це гра в уяві, в думках, а крім того, її важко висловити. Але я спробую її описати. Отож, Сабіна уявляє собі, що є тією лялькою, яка лежить на килимі. Вона вже знає, як лежиться на килимі, тому їй легко при-

гадати м'яко-твердий, рожевий ворс килима під спиною. Вона знає запах килима, тому навіть зараз може відчутти цей синтетичний запах. Вона знає, що видно з килима, тому може уявити собі несподівано величезний світ ніг стільців і столу, коробок під шафою. І бачить похилені над нею гладенькі личка дівчаток, і чує, як вони балабонять, фрагменти не розмов, а розмовок, лагідні покрикування, замшеві зітхання, ніжний, яблучний запах з їхніх уст. А найголовніше, що відчуває дотик їхніх рук, ручок, маленьких пальчиків, як пташині сліди, як легенькі швидкі кроки ласки. Ці дотики застібають і розстібають гудзики її фартуха, зав'язують комірець під шиєю. І тоді вона відчуває, як весь світ якимось чином меншає. Усе стає умовним, несталим, усе дзюрчить, як вода з несправного крана, і з'являється раз у тому, раз в іншому вигляді. Усе може статися, хоча мало чого діється. Це, мабуть, і є щастя.

Сабіна під гущею маленьких дотиків відчуває раптом своє тіло, відчуває його так, наче воно є картою світу, наче має річки, озера і гори, наче ним мандрують стада антилоп, слонів, відчуває на ньому жар пустель і морозні віхури усіх антарктид. Її шкіра оживає – відповідає приємним здриганням. Рука, яка тримає праску, слабшає, кволіє (тоді вона відставляє праску у безпечне місце), волосся одразу над чолом немов твердіє, у кожному разі, вона відчуває його і дивується, як можна відчувати власне волосся. Руки трьох дівчаток одягають ляльку.

Прасування – це останній пункт програми. Саме чути сигнал новин. Родина М. вечерятиме. Дзвінок у двері звістує, що по сусідських дівчаток прийшли їхні мами. Розмовляють у дверях.

Сабіна ховає гроші у кишеню спортивного костюма, збирає свій пакет – зараз вона зробить закупки в супермаркеті. Купить курча на суботній обід, маргарин і кілька буханок хліба. «Ах, скільки вони їдять

хліба», зі сміхом говорить вона пані Йоля біля дверей, а за мить її ноги вже шурхотять на гравієвому під'їзді.

«Сабіно», гукає її пані Йоля. Вагається якусь хвилю. «Сабіно... Ти вже скоро не зможеш працювати (Сабіна морщить чоло). Ми з чоловіком подумали, що... аби ти придумала собі якесь бажання, на свята чи не на свята. І ми його виконаємо. Щоби ти щось для себе забажала. Щось реальне», швидко додає вона.

Сабіна не розуміє, скривлює голову і дивиться підозріло.

«Мабуть же ж є щось таке, що ти хотіла би мати, щось тільки для себе, не для твоїх панів, а для себе», уточнює пані Йоля, а Сабіна сміється і стає червона. Добре, що вже темно, і цього не видно. Вона червона, як буряк.

Я не розповідатиму, що буде цього вечора. Згадаю лише про спішну вечерю. Про миття сковорідки після налисників, про перевірку, чи в ранцях у хлопців не поневіряються залишки канапок. Хлопці вовтузяться на підлозі. Стріляють один в одного з виделок. Стіл накритий картатою цератою, а на ній розлите молоко. Достатньо.

Наступного тижня Сабіна приходить у новій сукні для вагітних. Вона свіжа й пахка. Підфарбувала хною волосся, підколола його у вільний кок. Пані Йоля відчиняє їй двері якась урочиста. Дивується її виглядові. Наливає їй у склянку апельсинового соку і каже: «Ну, то як? Яке ж це бажання?» Але Сабіна викручується. Вона скаже потім, коли поприбирає. У дверях з'являється навіть лікар М., зі скляночкою в руці.

«А ми вже знаємо, хто народиться», піддражнює її пані Йоля, коли Сабіна складає брудний посуд у машину для миття. «Мене дивує, що ти не хочеш знати. Мені б одразу захотілося», продовжує пані Йоля і

починає розповідати про те, як вона носила Казю. Сабіна знає цю історію. Усі жінки рано чи пізно розкажуть одна одній, як вони були вагітні і як народжували. Так воно вже ведеться. Сабіна прибирає лазничку, і коли пані Йоля нарешті зникає, коли її розповідь стихає у просторих приміщеннях будинку, Сабіна піднімає руки і нюхає себе під пахвами. Потім розглядає своє обличчя у дзеркалі і м'яким туалетним папером витирає чоло, щоби не блищало. Вона спішить і не обдумує, як завжди, кожної своєї дії. Навіть не зчулася, як помила ванну. Казину кімнату прибирає зі звичною ніжністю, але сьогодні має враження, що мостить її для себе, наче для себе вистилає її рожевою, невидимою постіллю. І прасування іде в неї як по маслу, чах, чах, шу, шу, Сабіна підспівує, сприскуючи водою тверді комірці лікаря. Пссс, скаржаться комірці.

І от їй вдалося усе закінчити так, як вона собі запланувала. Дівчатка на сходах знов тасують свої ролі, встановлюють правила світу. Сабіна бачить зі сходів їхні потилички. Ангелочки, перепілочки, весняні сережки на ліщині, пухнасте насіння тополь.

І лиш тоді сходить вона до кухні. Пані Йоля курить і читає якийсь часопис. Виглядає так, наче вона чекає на неї, ця добра ворожка. Незабаром з'являється її чоловік. «Ну, то як? Настав уже час?», питає пані Йоля. І Сабіна говорить. Відважно, усе впевненіше з кожною хвилиною, несподівано висока і добре збудована. Миші, думає пані Йоля, вагітній жінці відмовити не можна, бо усе з'їдять миші.

Бажання Сабіни. Вона хоче погратися з дівчатками, хоче бути лялькою, лягти на килимі, і щоби вони її розчісували і дотикали, щоби розплели їй волосся, щоби зав'язували їй під шиєю хустки й зав'язочки, щоби одягли її і роздягли (ось тут у неї светр, вона навмисне взяла його), щоби гладили їй руки і щоби прикладали вухо до її живота й слухали, як він там

дихає. «Я знаю, це знову буде хлопчик», говорить вона лікарю М. Сабіна хоче дівчачих пестошів, хоче чути їхній щебет не здалеку, а біля самого вуха, хоче бути їхньою лялькою, їхньою великою, теплою, пузатою барбі, хоч таких і немає в крамницях з іграшками. І ще більше, бо Сабіна має враження, що вже колись так було – хоч і не вміє цього висловити, – що вона вже була малим беззахисним предметом, і аби жити далі, це треба повторювати, як причастя у церкві. Адже один раз не запевнить спасіння. Треба зсунутись у свою найбільшу слабкість, щоби бути сильним. Тому вона хоче лежати на рожевому килимі і розглядати меблі знизу, заглядати під канапу й під стіл, дозволити предметам вирости до неба, людей звести до двох ніг у капцях, знову не розуміти, що вони говорять. І ще хоче, наприкінці, щоби ніхто не дивувався цьому бажанню, ніхто щоби з нього не сміявся, а якби з тим бажанням були якісь клопоти, то вона швидко забуде і попросить собі дезодорант Імпульс, або нові товсті колготи, або срібну каблучку, або сукню з *India Shop*.

Лікар М. (зі скляночкою в руці) вибухає сміхом. Пані Йоля сердито осаджує його. Довго дивиться на Сабіну зі смертельно поважним виразом обличчя. Її злегка стягнені вуста наче тремтять. Бере Сабіну за руку і веде її нагору, без слова. І Сабіна лише тепер робиться червоною, як півонія, як рожа, як мак, як вино, як її власний язик, як нутроці її тіла.

Генеральна репетиція

Останнім повідомленням, яке вони почули по радію, було, щоби щільно затулити вікна. Потім радію замовкло. Він, проте, приніс приймач на кухню, витягнув антену на всю довжину і раз по раз крутив з надією ручку. Часом йому вдавалося піймати ту саму далеку станцію. Голос, який всупереч шумові й тріскам добувався зі смугастого динаміка, говорив якоюсь чужою мовою – вони не розуміли нічого. Потім замирав, щоби несподівано озватися знову, щораз слабше, щораз невпевненіше.

– Як під час воєнного стану, – шепнув він сам до себе.

– Лиши це радію, ідіоте, – сказала вона йому. – Треба ущільнити вікна, ти що, не чув? Навіть у такий час нема від тебе ніякої користі. Лазиш квартирою, як сонна муха. Самі лиш клопоти від тебе.

Вона вилізла на стілець і впахала кінці старої ковдри у лутку балконних дверей. Ковдра падала. Тоді зназовні до них проникало коричневе світло. Неприємне, як помий.

– Подай мені молоток, чого стоїш і витріщаєшся, не бачиш, що мені руки терпнуть?

– Краще б заткалася, – буркнув він під ніс і рушив у передпокій, аби в тумбочці під телефоном знайти молоток у скриньці з інструментами.

– Швидше, ти що, не бачиш, що я не можу так стовбичити.

Він торкнув її кінцем молотка, немов то була велика, неслухняна тварина. Сказав їй, щоби відсунулася. Тепер вона дивилася, як він незграбно прибивав цвяхами ковдру до лутки. Він відчував цей холодний критичний погляд.

– Щось говорили про сховища. Це те, що я зрозумів, – озвався він із цвяхом у роті, аби відволікти її увагу від своїх рук.

– Це я теж чула. Які сховища? Звідки тут сховища? Подуріли.

– У Швейцарії мають сховища під кожним будинком. У разі чого виживуть тільки швайцарці. Ной буде швайцарцем. Уяви собі, новий світ, заселений швайцарцями. Чуєш? Самі лиш банки, сири й годинники. Час від часу шоколад Мілка.

Він захихотів і зліз зі стільця. Вона подивилася на нього зневажливо.

– Ти безнадійно дурний, – сказала лиш. – Недорозвинений. Як і усі чоловіки.

Він зігнував її. Підійшов до тумбочки, на якій стояв телефон, і підняв трубку.

– Не працює.

Так він сказав, але насправді йому здалося, наче щось почув. Безліч голосів, що накладалися на себе, як шум у великій почекальні. Одні нетерплячі, інші сонні, монотонно розповідають якісь історії, від початку до кінця. Так, навіть якийсь дитячий плач, якийсь далекий собачий гавкіт. Він здивовано глянув на трубку, наче у ній сподівався знайти пояснення. Телевізійну картинку. Телебачення в телефоні. Він знову захихотів. Вона, мабуть, перехопила отой його здивований погляд, бо підійшла, взяла у нього з рук трубку і приклала до вуха.

– Тріщить, – сказала.

Вони посідали у крісла зі штучної шкіри, і він злякався, що вона почне бідкатися, що знову згадає їхню доньку, яка учора, ще до того, як усе це сталося, преспокійно виїхала автобусом до Варшави. Виїхала до того, як стало коричневим небо, до того, як люди, остерігаючи одні одних і посилаючись на якісь повідомлення, почали тікати по домах. Бігли з піднятими комірцями, як під дощем.

– Як під час воєнного стану, – сказав він тихенько сам собі. Він шкодував, що не знав у своєму житті жодної війни (зі світової він нічого не пам'ятав, був ще дитиною), жодного катаклізму (ну, була колись повинь, але це не те саме). І пам'ятав лише отой сурогат війни.

– Що ти кажеш?

– Нічого.

– Я ж чула, як ти щось сказав.

– Що так, як під час воєнного стану. Що жалкую, що не пережив у житті жодної війни, може, був би сильніший.

Вона задерла голову, і він побачив її горло – біле, товсте, розліноване вогкими зморшками, наче тоненькими нашійниками. Він знав цей жест. Зараз скаже: «Люди, не смішіть мене».

– Люди, не смішіть мене, – сказала. – Війни тобі хочеться? Так, я не помилялася, ти інфантильний, ти так і не виріс. Ви, чоловіки, ніколи не виростаєте. А на старість до цього додається Альцгаймер – і готово. Сумна карикатура людини.

Якийсь час вона задоволено мовчала. Вичерпана, як після акту. Він відчув приплив огидливості.

Вона знову озвалася. Її голос, уже на грані плачу, звучав, наче добувався з колодязя.

– Чому ти не думаєш про дитину? Боже, чому вона поїхала саме тепер? Чому ми її відпустили? Може, лежить зараз десь у рові, поранена чи вже...

– Ну, вона ж не дитина... – він спробував заморозити першу хвилину близької вже істерики.

Сприймав її як небезпечно, але дурну тварину, знав, що зараз треба зробити. Закурив цигарку.

– Ще курити будеш? Ти що, не бачиш, що тут і так нема чим дихати? Ти що, зовсім дурний? – гукнула вона.

Він загасив цигарку і пішов у свою кімнату. Там закурив її знову. Сів на козетці, поправив ковдру на вікні, а потім подивився на обидва свої акваріуми: один

зі скаляріями, другий – повний гуппі. Скалярії, бліді, матові, непорушно завмерли тут же під поверхнею води. Гуппі зринали на поверхню догори животами.

– Голокост, – сказав він сам собі.

Затягнувся цигаркою. Подумав, що не скаже їй про риб, і це рішення принесло йому задоволення.

Вона говорила в другій кімнаті:

– Якщо це сталося вчора близько полудня, оця пітьма, а вона виїхала рано вранці, то, може, кудись доїхала. Може, їх евакуювали з автобуса, адже на вокзалах мають бути сховища. Наприклад, у Вроцлаві під вокзалом є ж великі сховища. Ти чув? Боже, Боже, як ми це витримаємо. Боже, ми помрем. Якщо це випромінювання, то ми не виживемо, ніхто не виживе.

Він почув, як її голос непомітно переходить у плач.

– Припини, – гукнув він до неї і загасив цигарку.

Він перехилився так, що міг її тепер бачити. Вона опанувалася. Закривала уста долонею. Одна сльоза затрималась на тій долоні й усоталася в шкіру. Вона пальцем, крадькома витерла очі. Його зворушив цей жест. Він любив, коли вона раптом ставала слабкою. Узяв учорашню «*Gazetę Wyborczą*» і всівся в сусідньому кріслі. Кинув оком на заголовки, наче шукав оголошення про катастрофу. Знайшов відсоткові співвідношення і оцінки результатів виборів.

– Ну чому ти в таку хвилину читаєш газету? – запитала вона. – Невже ти зовсім бездушний?

Знову в її голосі була істерія.

– Відчепися, бабо.

– У тебе Альцгаймер, знаєш?

– А в тебе хвороба сказаних корів.

Вона склала руки на грудях і повернулася до нього боком. Першу сторінку газети він уже знав напам'ять. Тепер вивчав другу. Перша інформація про те, що помер відомий піаніст. Наступна – роздача Оскарів. Клепсидра якоїсь жінки з двома прізвищами. Краєм ока побачив, що вона підводиться й підходить

до вікна. Побачив, що в неї завернулася спідниця. Побачив її поріділе волосся на потилиці.

– Цікаво, що це було? Що взагалі сталося? Ти зрозумів щось із того, що казали вчора по радіо?

Він спустив очі на клепсидру в газеті.

– Катастрофа, війна, комета, біс його знає.

– Знаєш, я подумала, що ми ніколи не знали чогось справді... справді страшного. Ніякої війни.

– Воєнний стан... Шістдесят восьмий... сімдесятий...

– Цього не можна порівнювати.

Він не відповів. Подумав про рибок, що не скаже їй. Зрештою, то були його рибки. Треба їх позбирати і викинути в туалет.

– Що говорили на сходах? – знову запитала вона.

– Ніхто нічого не знає. Той знизу казав, що застосували якусь зброю.

Її лице змертвіло. Зморшки навколо губ робили його схожим на лице потопельника. Він знову подумав про рибок, що не скаже їй.

– Зброю? Хто?

– Мабуть, росіяни. Може, це знову Чорнобиль.

Рибки.

– Може, ми би пішли до них, просто посидіти.

Рибки

– До кого?

– Ну, до тих знизу.

Він намагався пригадати, як вони звуться. Подружжя в такому ж віці. Він мугир, вона цілком пристойна. Тепер він читав новини з біржі, йому нікуди не хотілося йти.

– Ми навіть не знаємо, як вони звуться.

– Це зовсім непотрібно. Навіщо нам знати, як вони звуться. Ти якийсь смішний.

Рибки, він їй не скаже.

– І про що ти говоритимеш із ними, адже все і так ясно, це кінець. Сталося. Хтось урешті не витримав. Шановне панство, це кінець світу.

– Може, вони щось знають... – сказала вона з надією.
– Я знаю їх з вигляду. Він цілком пристойний, вона така мімоза.

– Ну, то йди.

Ніхто з них не ворухнувся. Якби не заслонені вікна, подумав він, було би так само, як завжди. Ні, чогось, однак, бракувало, щось було не так. Він неспокійно поворухнувся. Темніше, світло торшера не пробивалося до кінця крізь морок. Чи в цьому річ? Смерть скалярій? Голоси в телефоні? І раптом на якийсь момент, на мить, його охопив жах. Короткий, пронизливий укол, як серцевий напад. Він подивився на курс акцій. Той падав. Він відчував, що сповзає, разом з акціями, з усім. Вона кашлянула. Тоді він з полегкістю збагнув, що це телевізор, що вимкнений. Ось воно що. Саме це не так. Телевізор. Він підхопився з крісла й увімкнув його. На екрані сніжило. Не було нічого. Дистанційкою він перемикав канали. Усюди те саме. Стишив лиш звук, щоби не шуміло, і помалу заспокоювався.

– Навіщо ти увімкнув? Ти ж знаєш, що від учора нічого немає. Ми ж перевіряли? Чого ти?

Він не відповів. Сів на своє місце. Паніка розпливалася у сріблястому мерехтінні.

– Рибки. Мої рибки здохли, – сказав він згодом.

– Ну, й добре. Спершу вони, потім ми.

Він знав, що вона втішилася.

– Я хочу їсти.

Вона подивилася на нього зі сповненою недовіри ненавистю.

– Як ти можеш хотіти їсти, як узагалі можна думати про їжу в такий час. Чим ти став. Рослина ти, рослина. Альцгаймер.

– Корова.

Він підвівся й пішов на кухню. Витягнув із холодильника огірок і почав різати хліб. Затримав ніж,

занесений над хлібом, і за мить уже шукав щось у нижній шухляді. Тримав у руці фінку, гарцерський ніж із давніх часів, з потрісканим руків'ям. Його зворушив цей вигляд. Фінка була тупа, але йому вдалося відрізати дві скибки хліба. Поклав їх на тарілку разом з огірком і приніс у кімнату.

– Це вже залишки хліба, не з'їж мені усе... Врешті-решт треба буде вийти, хоча б у крамницю, – сказала вона засніженому телевізору, не ворухнувшись.

Він хвильку вагався над тарілкою, а потім порізав хліб і огірок на дрібні шматочки. Її частину зсунув на другу тарілку і встромив їй у долоню. Вона покірно взяла. Коли поволі почали їсти, десь далеко завила сирена. Вона підвелася й підійшла до вікна, обережно відгорнула ковдру і виглянула. Він побачив смужку коричневого неба між будинками над її головою.

– Нічого не видно, – сказала вона шибі, а він скористався з нагоди й поцупив їй з тарілки кілька кусочків огірка.

Їли мовчки. Вона – наче їй було все одно, що. Його це дратувало. Він наколював шматочки їжі на кінчик фінки й клав у рот, старанно пережовуючи. Йому пригадався гарцерський табір багато, багато років тому. Добірний огірок з хлібом кращий, ніж вечеря в дорогому ресторані.

– Голод – найкращий кухар, – озвався він з повним ротом.

– Гадаю, що вона доїхала. Як їй хоч трошки пощастило, то вона доїхала щасливо. Зараз вона, мабуть, у нього. Сидять у якомусь сховищі, бо ж у Варшаві, напевно, є багато сховищ, ще з останньої війни, і вони безпечні. Кажу тобі.

Він притакнув.

– Краще нам було не дочекатися цього. Померти раніше. Знаєш, що тепер робитиметься, коли люди почнуть вмирати, як мухи, хто їх буде ховати?

- Так.
- Що так?
- Нічого.

– Ти щодня читаєш газети, дивишся телевізор і нічого не знав? Ніщо не віщувало лиха? Може, інші знали? Може, тільки ми не знали? Може, інші мали час підготуватися? А ти нічого не вичитав з отих твоїх дурних газет. Який же ти дурний.

Вона зітхнула і відклала пусту тарілку. Наслинятим пальцем зібрала ще кілька окрушин.

- Ми мусимо економити їжу, – пояснила.

Він вів за нею поглядом, коли вона протиснулася за стіл і шукала чогось на стінах, повних килимів і сільських пейзажів. Нарешті знайшла шмат голої стіни, вклякла перед ним, склала молитвенно руки.

– Що ти робиш? – запитав з іронічною посмішкою, бо вже знав, що вона збирається робити.

– Гівно, – вона заплющила очі і почала молитися. – Ангеле Божий, охоронцю мій, завжди біля мене стій, вранці, увечері, вдень і вночі завжди будь готовий мені помочи...

– Ненормальна, – сказав він собі й відніс тарілки на кухню. Вагався, чи помити їх.

– ...борони й стережи душі й тіла мого і провадь мене до життя вічного. Амінь.

Підвелася й обтрусилла коліна. Потім узяла дистанційку від телевізора і перекинула кілька каналів. На усіх однаково сніжило. Він став у дверях і запитав:

- Знаєш, як виглядають помідори у цій п'їтми?
- Як?

– Дивно. Учора, як я був на городі, ми ще не знали, що не можна виходити з дому, то стояв там і лиш дивився.

Він замислився з усмішкою на вустах.

- Ну, і що? – запитала вона і сіла у своє крісло.

– Вони гарно виглядали, це дивне світло якомсь так їх опромінювало, вони наче світилися, повні кущі помідорів, як шкода... такі гарні, а їсти не можна.

– Треба було назривати, може, ще вчора не набралися, – спокійно сказала вона.

– Ага, вже. Світили би нам зараз удома. А якби їх з'їсти, в животах би світили? Уявляєш – ми обоє ходимо, а з-під одягу пробивається світло, усе тіло світиться, весь живіт, і... і потім в уборній.

Вони хихотіли обоє. Він аж до сліз. Витирав очі рукавом, а сміх ще кілька разів спазматично повертався. Потім, виснажені, мовчки розвалилися у кріслах.

– Гадаєш, ці ковдри щось допоможуть, це ж просто старі ковдри... – запитав він трохи згодом.

– Усі мають ковдри на вікнах, весь отой дім. Кажуть, у деяких містах є сховища. Ти щось чув про якісь сховища?

Він багатозначно подивився на неї.

– Ми вже говорили про це.

– А про що не говорили?

– Ні про що.

– Знаєш, що мені болить? – запитав він раптом. – Що ми з нею не попрощалися. Уже ж можемо й не побачитися.

Вона почала плакати. Втягала повітря носом і заходилась усе сильніше. Зігнулася в кріслі навпіл. Ще мить – і зсунеться на підлогу.

– Перестань, – сказав він і подумав, що не чекав такої реакції.

– Це ти перестань, – виплакала вона.

– Ти з нею була недобра. Вічно сварилися, наче вам робити нема чого.

– Зате ти був добрий. Ти завжди маєш бути кращій, в усьому... Добрий татко... Телепень.

Він підвівся й вийшов, аби закурити. З кімнати чув її безмірний, безутішний плач, як у дитини. Ще щось казала крізь той плач, він присунувся до дверей так, щоби не бачила його, і слухав:

– ...народилася, то весь час плакала. Я ще питала акушерку, чи то нормально. Наче усе їй боліло. Плакала й плакала. Інші діти спали, а вона плакала... Боже, які ми всі нещасні, які слабкі.

Він сперся об стіну і подивився вгору. Очі його наповнилися сльозами, і краплі котилися тепер одна за другою, відбивалися від вовняної камізельки й падали на підлогу. Всотувались у килим. Попіл з цигарки впав туди, куди й сльози, але не всмоктався. Він послинив палець і попіл приліпився до пучки. Вкинув його в акваріум. Потім повернувся і крутив регулятор радіо, але чули вони лиш тріск. Цей тріск, наче шепіт, заспокоїв її. На хвилюку впіймалася якась станція, обоє напружено слухали, але то була якась чужа мова. І усе стихло. Він повернувся на своє місце у кріслі біля неї.

– Пам'ятаєш Бобика? Скільки ж то років, як він здох? – запитав.

Вона подумки лічила.

– Чотири, п'ять? Мене дратував той пес.

– Пам'ятаєш, як зносив на свій ліжник різні речі? Як поцупив твого нового черевика? – він захихотів.

– Так. Розумом він не грішив. Крав різні речі... – Вона склала руки на грудях і поринула в спогади. – Найбільше мені подобалося, що треба було рано вставати, бо він вимагав прогулянки. Ти йшов з собакою, приносив газети і свіжий хліб з делікатесів. Бо в булочній був поганий. Потім прогулянка після обіду і після фільму... Подумати тільки, як той пес організував наше життя. Завжди усе робив послідовно, ніколи не порушував порядку. Вранці після прогулянки мав дістати сухарик. Якось у крамниці не було сухариків, не завезли, і я повинна була пекти йому і одразу висушити в духовці... Але ж я була дурна – собаці пекти печиво! Уявляєш?

Він мало не перебив її, раптом пожвавившись, збуджений.

– Пам'ятаєш, що сказав ветеринар, коли Бобик потрапив під машину? – вигукнув.

– Щоби приспати його, – відповіла вона.

Він опав на крісло, якийсь виснажений, заспокоєний обуренням.

– Чому про тварин говорять «приспати»? Адже їх умертвляють, – запитала вона, незадоволена

– Людина вмирає, тварина засинає. Я не знаю, чому.

– Заснули риби.

Він подумав, що повинен викинути тих риб з акваріума, але не хотів бачити їх знову. Потім, подумав.

– У собак є оті їхні ритуали, – сказав.

– Як і в людей.

– У собак це сильніше. Людська психіка може вивільнитися з таких ритуалів. Тварина на них приречена.

Він був задоволений, що в нього це так гарно вийшло.

– Приречена, – повторив знову, насолоджуючись звуком цього слова.

Вони мовчали, звернені одне до одного боком на коричневих кріслах, обличчями до вікна, прикритого картатими ковдрами. Потім вона сказала:

– Як же це було гарно... Пам'ятаєш, як він лягав на канапі, хоча знав, що йому не можна. Але лягав тільки тоді, коли ми сварилися, наче хотів звернути на себе увагу...

– А ще він лягав, коли ти виходила з дому, – додав він задоволено.

– Правда? Лягав? – вона не вірила.

– Я кури в кімнаті, так, одну цигарку за одною, і ти ніколи потім не знала. Кури, пив собі пиво, а Бобик лежав на канапі.

– А ти гадаєш, я не знала, що ти пив? Ясно, що знала. Просто дозволяла тобі. Вдавала, що не знаю. І про цигарки знала, не знала тільки, що він лежав на канапі.

Він раптом підвівся.

– У буфеті є пиво.

– О, що то, то ні, – вона посадила його змахом руки, а він слухняно сів. – На потім.

Він відчув, як на нього накочує хвиля злости.

– На яке потім? Ти що, зовсім тупа? Немає ніякого потім.

Вона, мабуть, не помітила його вибуху, бо спокійно продовжувала:

– Це вона його принесла. Сказала: або я, або собака. Пам'ятаєш?

Він із хвилину мовчав, ображений, аж нарешті задоволено сказав:

– Ти не знала, як повестися і що сказати. Вона подеколи вміла показати характер.

– Чому ти говориш в минулому часі? Думаєш, що щось? Що ти думаєш?

– Дай мені спокій, – він підвівся й пішов у свою кімнату. Зробив шпару між ковдрою і луткою і виглядав назовні. Усюди те саме. На вулицях нікого.

– Заслони негайно, ідіоте скінчений, ти ніколи нічого не навчишся... Хочеш, щоби тобі баньки випалило? – сказала вона, засунувши голову в його кімнату.

– Це мої баньки і моя кімната.

Вона вийшла. Він витягав рибок сачком, зробленим із панчохи. За хвильку мав їх там цілу купку.

Великі очі скалярій дивилися просто в стелю. Йому тремтіли руки, коли їхні маленькі хвости заплутувались у дірках сачка. Викидаючи їх в унітаз, заплющив очі.

– Може, вибухнув вулкан, і це вулканічний пил, який потрапив в атмосферу, – говорила вона з кімнати. – Тому так темно. Тоді не було би ніякого зараження, і можна було би вийти. Так нібито погинули динозаври.

Він щось буркнув.

– Нічого не росло, вони не мали їжі й здихали.

Раптом вони почули брязк розбитої шиби. Обоє завмерли. Він, нахилившись над унітазом, вона біля крісла.

– Що це було? – запитала пошепки.

– Мабуть, не всі сидять удома. Може, грабують нашу крамницю.

– Заберуть усю їжу. Хулігани. Дзвони в поліцію.

Він подивився на неї і постукав себе пальцем по лобі.

– Телефон не працює. – Але усе ж підійшов до дверей на сходову клітку і подивився через вічко. Потім обережно прочинив двері. Чути було голоси, які не сла луна поверхами будинку.

– Я піду чого-небудь довідаюся, – шепнув він їй, але вона схопила його за рукав і скривила лице, прагнучи затримати його цією гримасою.

Він висмикнув руку. Зник у темному прямокутнику дверей. Вона висунула голову назовні й слухала. Потім повернулася до кімнати і почала прибирати зі столу тарілки. Витягнула з банки квашений огірок і швиденько з'їла його. Сіла біля столу і тихенько сиділа, як статуетка. Він повернувся збуджений.

– Я запросив отих знизу, – сказав.

Вона схопилася за голову.

– Ну, й навіщо? Про що ми говоритимемо з ними?

– Вони зараз прийдуть.

Вона почала змитати зі столу окрушки й вигладила скатертину.

– Слава Богу, що газ ще є. Постав воду.

За хвилину гості зашелестіли у передпокої. Почувся тихий стук у відчинені двері. Сусід пропустив жінку вперед. Вони привіталися.

– ...ський, – сказав сусід.

– ...чик, – відповів господар.

– Стільки років ми живемо під вами і ніколи у вас не були. Добрий день.

– Проходьте, будь ласка. Зачинимо двері, – сказала вона.

Сусіди нерішуче стояли в коридорі, потім погодилися зайти до кімнати. Зайняли обидва місця в кріслах. Якийсь час усі ніяково мовчали.

– Може, вип'ємо кави? – запитала вона, стоячи над ними з рушником у руках.

– Ах, ні, шкода клопоту... – стримував її сусід.

Маленька сусідка сиділа на краєчку крісла. Господар присунув собі стільця і сів біля них.

– Добре було би випити кави. Невідомо, як довго буде газ... Може, це остання кава в нашому житті... – він намагався пожартувати.

– Ах, припини вже, – сказала його дружина неприродно веселим голосом. – Мелену чи розчинну?

– Мелену, якщо можна.

Вона зникла в кухні. Він нетерпляче запитав:

– Чи ви щось знаєте? Що це було? І взагалі.

– Кажуть, що був страшний землетрус, усюди, що ніби зникло пів-Європи, що Голландія вже під водою, що Штати і Японія перестали існувати.

– Але ми нічого не відчули, – сказала вона, стоячи у дверях з пакетом кави в руці.

– Бо ми на несейсмічній території, – зганив він її цією простою відповіддю.

Сусід продовжував:

– Усе їм повибухало, атомні станції... Тому говорять про зараження.

– Це – і, мабуть, вулкани. Тому так темно. Я ж казав тобі, – звернувся він до дружини, яка вже несла на таці каву.

– Мій чоловік висунув таку гіпотезу, – сказала вона, розставляючи чашечки, – що сталося те саме, як колись із динозаврами...

У цей момент маленька сусідка безрадно розплакалась, ховаючи лице в хусточку. Сусід погладив її по руці.

– Жінки завжди все переживають сильніше, – пояснив він. – Наші діти в Штатах. Двоє. Мали приїхати на Різдво.

– Не буде ніякого Різдва, – невизразно схлипнула маленька жінка. Виглядала вона так жалісно, що в

усіх стислося в горлі. Настала тиша, яку знищило одночасне дзенькання усіх чотирьох ложечок у чашечках.

– Наша донька теж якраз учора поїхала до... нареченого, – озвалася господиня. – Якраз уранці, а це все сталося через кілька годин, тому ми теж переживаємо.

– Чому ми завжди переживаємо за дітей, навіть як вони вже дорослі, а не за самих себе? – по-філософському запитав її чоловік.

– Як ти можеш? Часом як ляпнеш щось...

Усі ще раз помішали каву, цього разу з якоюсь завзятістю. Озався сусід:

– Тому й не працює ні радіо, ні телебачення. Оте ніби випромінювання перешкоджає радіохвилям і взагалі електроніці. Якись радіації не дають проводити чогось... – він погубився в умовиводах.

– Отож, тільки газ нам і лишився... – тихо промовила його дружина, підносячи до губ чашку.

– Але треба сподіватися, що й газ перекриють.

Господиня поворухнулася.

– То що ж тоді буде? Чуєте, вже смердить з каналізації. А як заб'ється?

– Чим ви займаєтеся? – господар змінив тему.

– Пенсіонери. Просто пенсіонери, – ухильно відповів гість. – Я був службовцем. А вас часто бачив в автобусі. Ви ж тринадцятим їздите, правда?

– Так, тринадцятим, я висідав біля міської управи. Я працював у школі...

Дружина перебила його:

– Кажуть, під міською управою є бункери, і усі працівники там сховалися. Кажуть, там запаси води і консервована їжа на рік для кожного. Навіть кінозала.

Господар подивився на неї здивовано.

– Хто це тобі таких дурниць нарозказував?

– Я чула таке.

Він зігнував її і знову звернувся до сусіда.

– Ви гадаєте, ці ковдри щось допоможуть? Адже це звичайні ковдри... Нас якось повинні навчити, що нам робити.

– Кажуть, що ходили в комбінезонах і роздавали листівки. Були у тому домі, – він якось невизначено показав рукою. – До нас ще не дійшли. Може, дійдуть.

– А ви не гадаєте, що нам треба якось організуватися, хоча би нам, з цієї сходової клітки? Ви ж були у якомусь гарцерстві?

– Коли я був молодий, гарцерства не було, була Спілка польської молоді.

– А отже, були якось організовані, – уїдливо сказав господар.

– Пам'ятаю, що якби стався атомний вибух, треба було лягати під самим вікном і накрити голову руками.

– Дуже би то допомогло. Якраз як оті ковдри на вікнах.

Він підійшов до вікна і відслонив маленьку шпарку.

– Цікаво, як пахне це коричневе повітря. Адже повинно якось пахнути. Озоном? Гаривом?

– Може, вулканічним пилом, – підказав сусід.

Господар затримався біля стінки і почав щось шукати на полиці з книжками. Витягнув альбом. Якийсь час роздивлявся його сам, ніби хотів пригадати, чи там і справді є те, чого він шукає. Затримався на одній зі сторінок і показав їм. Сказав:

– «Страшний суд» Мемлінга. Люди встають з могил, архангел Гавриїл з палаючим мечем. Пекло – людські фігури летять у вогонь. Небо над пеклом червоне, стирчать чорні згарища.

– Навіщо ти нам це показуєш? Здурів, може? – запитала вона, а потім звернулася до гостей: – Я не знаю, навіщо чоловік вам це показує.

– А я не боюся дияволів і духів. Я можу боятися тільки людини, – хвацько відреагував сусід. – Хтось же мав це спричинити, прийняти якесь рішення.

– Але ж ні, ви казали, що це землетрус.

– Все одно, землетруси теж мають причину... Парниковий ефект і так далі.

Господиня відставила чашку.

– Часом діються речі, на які людина не має впливу. Власне кажучи, дуже часто. Людина нічого не знає, нічого не розуміє, нічого не може собі запланувати, бо й так усе діється, як має діятись. Людина самої себе не розуміє, бо нею керують якісь емоції, інстинкти... Помідори, ми посадили собі помідори на грядці, і вони тепер достигли, якраз тепер вони найкращі, а ми не можемо їх зібрати. Усе діється інакше, ніж повинно.

Тим часом сусідка загіпнотизованим, переляканим поглядом вдивлялася в репродукцію, яка зараз лежала перед нею на столі. Йй, напевно, було недобре, бо на чолі в неї виступили крапельки поту. Кави вона не торкнулася.

– Я погано почуваюся, – сказала вона чоловікові. – Може, вже підемо?

Він немов отямився.

– Котра година? – запитав.

– Сьома... – відповіла господиня і, повагавшись, додала: «вечора».

Тоді гості підвелися.

– Гадаю, ми вже підемо. Перший візит не повинен..., ох, що це я кажу. Може, завтра заглянете до нас?

Біля дверей, коли попрощалися, прозвучали останні фрази:

– Якби ви чогось довідалися...

– Будемо в контакті.

Обоє вернулися на свої крісла і посідали на своїх старих місцях. Відсунули від себе чужі чашки.

– Навіщо ти їх привів?

Але він не відповів. Зацікавлено переглядав якусь стару газету.

– Сьогодні після новин мав бути фільм...

– Вони були нецікаві. Були такі самі, як ми, пере-
лякані й нудні. Бачив, у якому вона була стані?

Він знову не відповів, тому вона підвелася і покла-
ла альбом на місце.

– Я не боюся, поки не починаю думати, але коли
думаю, починаю боятися, – сказала. – Якби хоч той
телевізор був. Як називався той фільм?

Він відклав газету і підпер голову. Заплющив очі.

– Не знаю.

– Говори щось.

Він не поворухнувся.

Вона підвелася й знову почала шукати місця, аби
молитися. Вклякнула в тому самому місці, що й тоді,
з лицем зверненим до завішеного вікна. Він спосте-
рігав за нею з-під примружених повік, крадькома.

– Ангеле Божий... – вона подивилася на нього, а
він швиденько заплющив очі. – Ангели Божі, охоронці
наші, завжди біля нас стійте. Вранці, увечері, вдень і
вночі завжди будьте готові нам помочі...

– До чого ти молишся, до килимків? – тихо запи-
тав він.

– Стережіть і бороніть душ і тіл наших і провадьте
нас...

– Немає ні ангелів, ні Бога. Люди постають з пилу
і в пил розпадаються.

– ...до життя вічного. Амінь.

Вона звелася з підлоги, відрухово обтрусилла колі-
на і повернулася на крісло.

– Я оце подумала, що ангели мають для нас бути
кимось таким, як ми для наших собак. Опікуються
нами. Знають, що для нас краще. Бобик не знав, що
для нього добре. Не хотів ковтати таблеток від
глистів... То, може, зараз діється щось подібне... Він
нас лікує від глистів.

– Хто? – він розплющив очі.

– Бог.

– Ти хвора на голову.

Вона подивилася на нього зі злістю.

– Який же ти прикрий, який прикрий.

– Я не обманюю себе.

Вона підвелася, зібрала чашки і пішла до кухні.

– Ти маленька зла людина. Слизька змія, – сказала.

Вони сиділи у своїх кріслах майже в темряві. Світилася тільки маленька лампочка в передпокої. На ній була розтягнута, запрана нічна сорочка, на ньому – смугаста піжама. Він приніс маленьку свічку і запалив її на столику. Вона здивовано подивилася на нього, втираючи в руки крем.

– Треба економити електрику, – сказав він змовницьким голосом.

– Завжди, коли ставало темно, мені було якось не по собі. У темряві усе здається гіршим, страшнішим. Потім, уранці, я дивувалася, що так боялася вночі... зараз весь час темно. Ти гадаєш, з нею щось сталося?

– Гадаю, нічого.

У світлі свічки він розкладав три гатунки таблеток купками і складав їх у коробочку на завтра.

– Кого ми ще кохаємо? – запитала вона по якимсь часі.

Він від здивування застиг з таблетками в пальцях.

– Про кого ми ще можемо непокоїтись?

– Мало тобі? – він повернувся до свого заняття.

Вона закрутила тюбик з кремом і підійшла до вікна. Потихеньку відсунула краєчок ковдри.

– Іде машина, – раптом вигукнула вона.

Він підхопився з крісла й кинувся до вікна.

– Де? Покажи.

Вони штовхалися біля шпари.

– А я казала тобі, що люди не сидітимуть по домах, що почнуть виходити. Це жорстоко, дозволити, щоби нас так позакривали. Краще одразу померти.

– Я гадаю, що грабуватимуть крамниці. Забиратимуть продукти.

Вона подивилася на нього.

– Ми теж мусимо вийти і щось забрати. Що ми будемо їсти, як це ще потриває?

– А ти подумала, що вже завжди так буде? – запитав він.

Повернувся до столика й позбирав таблетки. Вона віднесла крем у лазничку. Стояли тепер одне напроти одного у коридорі.

– Може, ти би сьогодні прийшов до мене спати? Було би якось безпечніше... – запитала вона.

– Ти хропиш... Я б не зміг заснути.

Рушили до своїх кімнат, але вона, з рукою на клямці, затрималась ще на мить.

– Як ти гадаєш, Бобик буде спасений? – запитала.

– Ненормальна, – промовив він тихо, і обоє зачинили за собою двері.

Гра на багатьох барабанчиках

Отож, виглядаю я так: не висока і не низька, не надто товста і не надто худа, волосся моє ані світле, ані темне. Колір очей невизначений. Я ще не стара, але вже й не молода. Одягаюся звичайно. Легко гублюся в натовпі. Коли засиджуюся довше в кав'ярні на розі, люди підсідають до мене, але не звертають на мене уваги. Я їх не зачіпаю, не дивлюся на них. Допиваю своє пиво чи каву і йду.

А проте, мені завжди здавалося, що я якась особлива і неповторна.

Мої валізки, коли я приїхала до міста, були позначені наліпками з іменем і прізвищем. У записнику було повно кредитних карток, квитанцій, пінкодів. Рубрики заповнені іменами й прізвищами інших людей, їхніми адресами і телефонами. Ще я мала свої парфуми, ті самі вже багато років. Я носила одяг улюблених фірм і користувалася перевіреною косметикою. Їдучи з аеропорту, я розмовляла в метро з якимось чоловіком, і ми обоє у цій випадковій розмові повторювали: я люблю те, не люблю того, це мені подобається, а оте не подобається. А коли забувалися, то взагалі поминали дразливу суб'єктивність цих оцінок і казали – це чудове, а оте дурне й неприйнятне. Така розмова була приємною, бо нам не вистачало простого факту існування – ми прагнули бути ще кимось визначеним, абсолютно неповторним.

Моя квартира, на перший погляд, могла видатися понурою. Високі стелі, ледь освітлені слабким світлом нічних лампочок, і відсутність симетрії у розміщенні зумовлювали, що я попервах блукала нею ночами, намагаючись потрапити до лазнички. Заплямлені підлоги були пам'яткою від попередніх власників,

мабуть, художників, у яких з пензлів густо капала фарба. Крейдяна білість стін непокоїла мене і домагалася хоч якихось кольорових акцентів. Вид з вікон міг би викликати пригніченість у когось менш стійкого. Бо з одного боку вікна виходили на пустий майданчик, оточений голими ще тоді деревами, майданчик собак, що бігали за палицями, які їм з розмаху кидали їхні господарі, майданчик собачого лайна і зацікавлених сорок. Протягом дня тут гралися підлітки – дівчатка в чадрах копали м'яча так само справно, як і світловолосі хлопці. У день весняного сонцестояння смагляві чоловіки з густими вусами розпалювали вогнище й витоптували траву в зосередженому танці – кілька рядів танцюючих, один за одним, як вправи на уроці фізкультури.

Інші вікна виходили на костел з двома вежами, а кожна з них була увінчана опасистим ангелом. Поки їх не заслонили в травні дерева, повні галчачих гнізд, я щоранку зустрічалася з буйними, екзальтованими ангельськими постатями. Вони беззвучно сурмили побудку усьому місту.

Я ревнувала тих ангелів, заздрила увазі, яку вони присвячували іншим людям. Ходила гола по кімнаті, щоби звернути на себе їхні білі очі. Раз на тиждень, у неділю, в моєму костелі дзвонили дзвони, і хоч гриміли вони голосно та істерично, проте їхня релігійна афектація не давала бажаного результату – стежкою через майданчик ішло до костелу ледь що кілька осіб. Костел пробував зануритись у зелень, наче соромився своєї надмірної величини, відступав ніяково до річки, до східної частини міста і, мабуть, найохочіше присів би між багатопверховими будинками.

А вікна кухні відчинялися на велике подвір'я, відділене від решти світу цегляним муром будинків, подвір'я затишне, тінисте, оаза у центрі міста. Серед старих кленів і лип тут стояли фурґони на колесах і барвисто розмальовані халабуди, підперті скелетами

велосипедів, скриньками від екзотичних фруктів, ключками для гольфу, автопокришками. Їхні мешканці притягали мене від самого початку, тому найбільше часу я проводила в кухні. Я присвячувала їм усі трапези – присунула стіл до вікна і тепер, повільно жуючи сніданки й обіди, не відводила від них очей, стежила за їхніми нечастими пересуваннями між халабудами. Серед них не було звичної метушні ані поспіху. Щойно сходило сонце, вони виходили надвір і сиділи на східцях, підставляючи сонцю обличчя. Їхні діти гралися спокійно й без крику. Навіть їхній собака здавався якимось стишеним, собака-філософ, що споглядає з абияк позбиваної веранди хаотичний рух птахів.

Час від часу, пополудні, ці кольорові люди влаштували концерти. Виставляли надвір потужні динаміки і пускали старі блюзи або Паваротті (з ним, на жаль, пробували співати разом), а коли смеркалося, міняли оперу на монотонне, похмуре й болісно сумне техно. Звуки горою видобувалися з подвір'я, наче дим, і непокоїли ангелів на костельних вежах.

Я пізнавала цих людей поволі, приглядаючись до них через вікно. Щогодини вставала від паперів, щоби випростати кості. Підходила до вікна і дивилася. Я пізнавала їх, жуючи свіжу редиску, потім полуниці й перші мірабельки. Пізнавала їх сливками, яблуками і врешті кукурудзою, вареною в підсоленій воді й намазуваною маслом. Коли стало тепло, їхнє життя точилося вже поза халабудами. Вони, як кочовики, готували їжу на спиртівках або просто на вогні, розпаленому в бляшаних котлах. Пили пиво, курили маріхуану, видмухуючи дим догори, щоби йшов до неба. А коли ставало зовсім темно, витягали барабани – великі, малі і зовсім вже величезні, як оті у філармонії, які звучать на концерті два-три рази, а їхній звук стискає серце залізним короткочасним обручем, а потім лагідно відпускає на свободу.

Барабанили вони під час моєї вечері. Я ставила стілець навпроти вікна. На стіл клала серветку, ніж і виделку, наливала келишок вина і їла – випростована, із серветкою на колінах, наче була в екзотичному ресторані. Поволі, день за днем я усвідомлювала, що барабанний бій зовсім не припинявся вдень; його лиш переносили досередини халабуд, редукували до одного інструмента, він підсихав у сонячному світлі. Вночі, зовсім як отой екзотичний кактус, звук барабанів розквітав цілим оркестром.

Я це бачила. Барабани завжди стояли колом – щось на зразок інструментів самообслуговування, бо коли тому, хто грав, набридало барабанити, він відходив у темряву, поміж халабуди, а його заступав хтось інший, хтось свіжий і ще не стомлений, хтось, хто міг увійти у вібруючий ритм або, навпаки, спробувати його змінити. Тоді я ще була однією особою. Перед сном втирала в обличчя крем. Відчиняла на ніч вікна. Бачила сни. Вранці записувала ті сни і пила каву. Сідала працювати – читала, робила нотатки, писала листи, підписуючи їх завжди однаково. Мала плани й списки покупок. Реалізувала їх пункт за пунктом. Проте усе починаєш бачити інакше, чуючи щовечора такий барабанний бій. Барабани б'ють тривогу, б'ють застережливо, б'ють побудку.

Школу я знайшла на околицях міста, мені порадив її хтось зі знайомих. Це навіть добре, що так далеко, думала я, бо їзда потягом через місто завжди заспокоює мене, вгамовує. Тут з потягу не видно міста, а лиш поодинокі, відокремлені один від одного будинки, завжди, зрештою, в розпалі ремонту, в розгардіяшні будівництва – крани, кольорові паркани, які відділяють їх від вулиці. Часом видно кілька вулиць, щойно саме викінчених, з яких недавно прибрали білі сліди заправи і бетону, але які залишаються незаселеними, наче ніхто не має достатньо відваги, аби все-

литися в цілком нові сучасні простори. Може, в майбутньому у цей спосіб місто зовсім обезлюдіє – що більше буде нових будинків, то менше людей хотітиме їх заселити, що більше будинків, то менше людей – проста й одночасно таємнича засада, яка повинна бути відома будівельникам. Або люди будуть вперто, з розпачем і в страсі перед новим гніздитися в негрях, у мазанках, у халабудях, розставлених у закутках парків, а пустим сріблястим багатопверховим будинкам залишиться меланхолійно відбивати небо, пливкі танці хмар – рух летючий і нелюдський.

Коли я вперше їхала залізницею через місто, то мала дивне відчуття – ця їзда, вид з вікон, лагідний шурхіт коліс по рейках розмазували мене. Бо місто з вікон вагона видавалося особливо безформним, нерішучим, тому і я втрачала обриси. Воно було великим повітряним цепеліном, який суне по небу, а його змінюють швидкоплинні конфігурації хмар, подмухи повітря. Воно ніби весь час лишалося тим самим містом, але потім я вже щодня помічала якісь нові деталі. На пустих площах протягом ночі виростили засклені будинки. Бувало й так, що станції метро не зберігали послідовності, вискакували одна перед одною або, навпаки, зволікали з виходом на сцену. Крамниці. Вони мандрували цілком відверто, а години, коли вони відчинялися, були для мене абсолютно непередбачуваними. На моїй вулиці ніколи не можна було мати певности, чи знайдеш ту саму крамницю, яка тут була вчора. А якщо вона й була, це зовсім не означало, що там буде те саме вино, той самий сорт хліба, як і тиждень тому. Виглядало також, що люди швидко нудилися. Постійно можна було бачити великі вантажівки, повні меблів – це мешканці переїздили з однієї дільниці в іншу. Мандрували музейні колекції – туристи мали з цим найбільший клопіт, бо звикли трактувати музеї як найбільш сталі й солідні місця на землі. Може, десь і так, але не тут.

Тому слід було бути дуже уважним. Я мусила дивитися. Дивитися. Спостерігати місто, щоби воно не вийшло з-під мого контролю. Їдучи залізницею через нескінченні передмістя, квартали гаражів, підфарбовані сумні житлові райони, я поволі усвідомлювала, що почуваюся щасливою. Для мене то був чи не найприродніший спосіб існування: неухважно спостерігати на відстані, не брати участі в житті, лиш приглядатися до його виявів, минати, кидати погляд. Пересуваючись залізницею по місту, я була, як ті туристи старшого віку, котрі наймають кліматизований автокар і сунуть, як моторизовані духи, розпливчасті за затемненими шибамі – минуці свідки подій. Саме так було й зі мною: я спостерігала з-за шиби зникомі образи, жанрові сценки, що зводилися до декількох жестів – єдиний вид людського спілкування, який можна було звідси побачити. Узагальнені дерева, парки, що зливаються в поодинокі лагідну зелену стрічку. Факт, що я ні на чому не можу затримати погляду, лагідно ліквідував усе моє набрякле, вічно готове «я». Я віддавалася мінанню, яке уніфікує все, що назовні. З вікна вузькоколійки деталь втрачала назву, анулювалася.

Мабуть, тому, коли я виходила на відлеглій станції, звідки мала ще йти пішки добрі чверть години, мене часом охоплював особливий голод на деталь. І я інстинктивно спішила до кіоску з газетами (друковане видання – це справжній тріумф деталі) або йшла подивитися на звичайну ятку з готовими букетами. Там розмазаний поїздкою погляд організовувався заново, чіплявся за фіолетові прожилки фрезій, заспокоювався на кремівім облямуванні пелюстків троянд.

Місто, побачене з вікон вузькоколійки, не виглядало як місто, радше як безладно заповнений будинками простір, зборище пунктів, зосереджених навколо спусків у підземне метро. Мене, звичайно, бентежило, що я бачу щось інше, аніж усі. Усі-бо повторю-

вали із захватом: місто, місто, маючи, мабуть, у голові якусь об'єднувальну ідею, яка для мене – зовсім тут чужою – була незбагненною. Чи була я сліпою на щось, що вони помічають, на таємничі зв'язки між безладно розкиданими місцями, нанизуваними як неоднакові коралі на поплутані нитки підземки? Місто, місто, повторювали вони гордо, піднесено, спільно беручи участь у незрозумілій для мене містерії. До них, однак, долучалися й приїжджі, і ці бували ще більше охоплені ентузіазмом. Вивчали місто на розкладених у парках картах, вели пальцем по його артеріях, мандрували дном висхлих каналів, ба! купували навіть крихкі уламки розвалених кілька добрих років тому будівель. Чи були ще такі, як я? Розгублені, але зі щирим прагненням схопити якісь обриси того сну, що звався назовні містом.

Я тричі пересідала, щоби дістатися до школи. Дорогою їла канапки. Дорогою приглядалася до подорожніх. Зі здивуванням помічала, що жоден із них не був однорідним, не утворював цілоти – кожен мав щось одне, що його характеризувало (мабуть, щоби матері ніколи не могли сплутати їх із кимось чужим), і на тім кінець – решта була розпливчата й нечітка. Чоловік Чорна Шкіра, Хлопець Гарні Вії, Жінка Широке Обличчя, Старець Водяві Очі. Хіба люди не є лиш низкою рис? Місцем, через яке пливе осяяний кольорами час?

Якби хтось отак згори міг простежити візерунки моїх мандрівок містом, якби міг слідувати за мною і накласти на папір цей складний візерунок або навіть позначити мене (уві сні, коли я нічого не відчую) так, як окільцьовують птаха, а потім роздивлятися в комп'ютері той дивний слід, який я залишаю за собою – то побачив би, що це слід без чоловіків. Бо пізнавала я майже тільки жінок. Як це може бути? Куди поділися в місті чоловіки, чому їх було менше, так мало, а коли я й зустрічала їх, то видавалися пе-

ребіжними, неуважними, недокінченими, умовними, наче їх намалювали слабенькою лінією, ледь м'яким олівцем? Я підозрювала, що, може, вони мають власні дільниці, десь на околицях міста, або – так, так – тяжко працюють у солідних урядових будинках з червоної цегли. Звідтіля, напевно, керували містом. Їхні низькі голоси вібрували, і може, саме звідти походив отой неперервний шум міста. Може, готувалися до наступної війни? Я неслухно підозрювала, що місто було поділене на чоловічі та жіночі місця неіснуючими лініями, невидимими стрічками, що їх якась лютюча поліція розвішувала в повітрі. Ясна річ, це була неправда. Розпливчастість стосувалася-бо не тільки облич, не тільки окремих людей, але і статей. Я бачила чоловіків-балерин, чоловіків-вамп, чоловіків-оперних див. Вони висіли на мурах, частково заслоняли собою будівельні майданчики. Вони мали розмальовані обличчя, тюлеві сукні на вузьких стегнах, пласкі груди, і були вони більш жіночими, ніж жінки. Я придивлялася до них багато разів і нарешті почала втрачати певність – може, це справді були жінки, які прикидалися чоловіками-балеринами. Може, це були балерини, які прикидалися жіночними чоловіками чи чоловічними жінками. Пізніше я мала це ствердити вже раз і назавжди – місто у своїй глибинній суті було андрогінним, з легкістю затирало оте вульгарне розрізнення на дві Богу духа винні статі, відмінність, яку ще плекають парвеню на краях світу.

Школа була в дільниці поодиноких розкиданих вілл і своєю архітектурною поміркованістю нагадувала мені моє місто. Я радісно йшла через сквери.

Уроки відбувалися в залі, розташованім у цоколі будинку, звідки видно було стовбури дерев у парку й людей, які проходили під вікнами – але лиш до пояса, самі ноги. Тільки діти мали змогу кинути на нас погляд, коли ми сиділи за довгими, гладенькими столами й зубрили щось під чуйним наглядом Корнелії.

Корнелія, моя вчителька, говорила двома мовами навперемінно. Жодної з них я не розуміла як слід, а вона ще й сама чарівно їх плутала, щоби врешті звернутися по допомогу до латини. Я вдивлялася в її сірі очі, в рухи її губ (наче була глухонімою) і в цей спосіб вгадувала смисл її розпоряджень і пояснень. Спершу я боялася, що наші смисли – її і мій – можуть по дорозі розминутися, як дві паралельні прямі, які начебто віками перетинають нескінченність, не дотикаючись, не тужачи одна за одною.

Я ніколи не знала, чого Корнелія вчитиме нас цього разу. Це якраз і було головною засадою її системи – захопити зненацька, а отже, міцніше увійти в пам'ять. І фактом є те, що на самому початку вона вчила нас пісеньки про маленького барабанщика:

Сказав малий барабанщик нам
в зимову темну ніч:
не золота й каміння міць
сюди приніс я вам,
а пісеньку свою –
– тарам тарам тамтам.

Іншим разом вона виписувала на дошці неправильні форми дієслів у чужій мові. Один із перших уроків примусив мене замислитись – ми дістали в руки грудку глини завбільшки з кулак, вона зав'язала нам очі нашими шаликами і сказала виліпити з тієї глини щось хороше, щось дуже близьке. Я хотіла зробити звірятко – мені так сильно бракувало в місті звірят – оленятко чи хоча б собаку. Коли мені зняли з очей шалик, я побачила, що виліпила якесь чуже обличчя.

Якраз обличчя і впорядковували місто. Я помаленьку відкривала (може, саме в цьому і полягав намір Корнелії), що місто зовсім не складається з будинків чи перехресть, ані навіть зі спусків у метро, а є шере-

гою облич, які переходять одне в одне, як у тому знаменитому комп'ютерному моделюванні. Місто складається з облич, які перемішані, розкидані по дільницях, але часом унаслідок збігу обставин відбиваються якусь мить одне в одному, наприклад, на ескалаторах – одне обличчя їде вниз, друге вгору; в потягах, що їдуть у протилежних напрямках – одне рухається праворуч, друге ліворуч; в обертових застаклених дверях – одне вперед, друге назад.

Неперервність облич – захоплива річ, бо усі були схожими між собою. Цікаво, чи виглядала ця закономірність, як крива Гаусса, чи мала одноманітно рівномірний розподіл, чи можна би її охопити простим математичним виразом, переконливішим ніж будь-яка література?

Коралія часто звертала нашу увагу на повсюдне існування подібностей. Усе між собою схоже, це лиш питання перспективи. Подібності пов'язують речі в хитромудру сітку, яка утримує складну зачіску світу в лагідному порядку.

Можна би гадати, казала Коринна, що наш досвід укладається в загальноприйнятій візерунок причин і наслідків, які йдуть одні за одними, охоплюючи реальність приємним для ока, гармонійним ланцюжком. Немає нічого більш хибного – говорячи це, вона піднімала палець. Концепція причини і наслідку – це лиш підпора для розуму, виразимо це метафізично: це ескалатор, який, щоправда, підносить нас кудись угору, але позбавляє зусиль ступання. Кроки, ступання. Чи крок лівою ногою є причиною кроку правою ногою? Чи крок правою ногою є наслідком кроку лівою ногою? – питала. Звичайно ж, ні, – відповідала собі. Кроки, творячи ходу, співіснують тому, що вони між собою подібні. Подібності взаємопритягаються. Так само, як протилежності. Але ж протилежність є оберненою подібністю. Так?

Ми не знали, як маємо їй на це відповідати.

Усіх нас вона записала в зошит. Ім'я та прізвище. Вік. Колір очей. Вона знала наші здобутки і поразки. Згідно з тим зошитом викликала нас відповідати. *Corinne, je suis fatiguée, I am tired, Ich bin müde*, говорила я. Я погано почуваюся, вертаюся додому. Сьогодні я сама не своя. У такий момент вона могла прикласти мені до чола електронний термометр і задоволено ствердити, що температури я не маю. Потім дивилася мені допитливо в очі (її були сірими, мої – ніякими) і повторювала: треба бути кимось, виходу немає. Ми завжди є кимось визначеним, хоча це й болісно. Навіть брак якоїсь риси теж є рисою. Навіть позбавлена одягу, ти й надалі є ти-гола. Навіть непритомна – це ти-без-притомности; навіть смерть не увільнить тебе від цього, бо тоді ти будеш ти-мертва.

Балачки, думала я, їдучи в метро і розчиняючись на пробу у величезних будовах, що проминали за вікном, є вихід – можна ігнорувати себе, ігнорувати власну повторюваність, передбачуваність, переносити пункти прийняття рішень зсередини назовні, поза мене, у світ, у парк, віддаватися на волю випадку. Це була би важка робота – треба було би перестати співвідносити усе з собою, уникати простих реакцій, трактувати себе так, наче ти предмет серед інших предметів. Відмовитись від сталості поглядів, висловлювати випадкові оцінки, такі, які прийдуть у голову, наче слина на язик, не мати більше ні звичок, ні навиків; говорити весь час «не знаю, не знаю, не маю своєї думки».

Звідки бралось таке дивне прагнення? Я підозрювала, що винне було місто. Адже науці відомий зв'язок між людиною і місцем і той факт, що міста впливають на людей. Париж начебто робить нас фривольними й рафінованими. Нью-Йорк же – уконкретнює й спускає на землю. Так кажуть. А це місто саме було якимось безмежним, нерішучим, змінним. Пливло. Пропливало повз мене, як веселий пароплав. Воно

не мало властивостей, тому так і притягало. Ловило нас усіх у свої сіті. Оскільки було невизначеним, то обіцяло виконання кожного найдивовижнішого бажання; оскільки було безформним, то спокушало реалізацією кожної мислимої можливості; оскільки не мало центру ані околиць, то могло зробити нас вільними й рівними.

Часто мені набридали мудрування Корнелії; я щораз рідше приходила на заняття або ж спізнювалась. Я з дитинства мала клопоти з часом – він зникав і непокоїв. Час став болісним одного дня, коли за одну коротку мить я раптом усвідомила, що таке «зараз». Бо «зараз» означає – «вже ніколи». «Зараз» означає, що щось, що є саме у цей момент, перестає бути, осувається, як прогнила сходинка на сходах. Це поняття страшне, вражаюче, оголює усю жорстоку правду.

Мені було тоді кілька років, і я їла помідор перед своїм будинком. Була друга половина дня, яка вже спливала в тінистий морок парку, щоби розсипатись урешті на мільйони дрібок. Невідворотно. «Зараз» – це колишні сніги, волення крука, жорстокість квітнів. Бузок, який зацвів біля мого дому в Собачому Парку – мені знову не вдалося схопити повні його цвітіння, бо коли його малесенькі лілові бутони розкривалися, одночасно починалося й відцвітання. Затемнення сонця два роки тому теж було схоже на цвітіння бузку – темний щит місяця міг бути тільки «ось-ось» або «вже після». Момент звершення був лиш переходом з одного стану в інший, абстрактною, вирахованою математично оманною. Був суспільною умовністю, етикетом, наближенням, поп-фактом, створеним для розумового спокою і загального порядку.

Я звірила ці сумніви Корі. Чому б нам не говорити про себе тільки в минулому чи тільки в майбутньому часі? Чи не узгоджувалось би це з істиною, чи не було б це повною мірою чесним, якщо вже маємо про щось говорити? Але вона мала свою думку стосовно

цього, дуже рішучу, як то в неї. Казала, що це найбільший привілей людини – мати зараз; ми тільки це й можемо мати. Для цього й вигадали мову – щоби контролювала перенесення подій з минулого в майбутнє, а отже щоби мала владу над часом, щоби затримувала час, хоча б на ту коротку мить, коли ми з усією повагою вимовляємо «я є». Мати «зараз» – отже, бути свідомим свого існування, перебувати в нерухомому центрі циклону, стояти там і придивлятися до вируючих подій, відкрити їхній обертовий, знову й знову повторюваний порядок. А ще казала, що за ці особливі знання треба дорого платити – бо коли ти в епіцентрі, то перестаєш бачити самого себе; власне кажучи, зникаєш для себе.

Це була, мабуть, наша остання розмова – я зникла ще і для неї. Сачкувала. Я вирушала вранці, ще маючи в голові мету, до якої прямую, але вже через кілька кварталів забувала, куди я йду. Мене збивали з дороги жіночі ноги у фантастичного кольору колготах, собаки, які бігли через пішохідний перехід у найближчий скверик, подвійні колиски близнят, пожежні машини, які насилу продиралися крізь вуличний рух, бомжі, що подзенькували пляшками. А коли я під вечір верталася додому, біля Собачого Майданчика мене вже кликали знайомі барабани. Мої сусіди пильнували.

Одного вечора, коли було вже зовсім темно, я одяглася в усе чорне – щоби ще менше впадати в очі – і зійшла на подвір'я. Вони там сиділи навколо бочки, в якій горіло якесь сміття. Більшість із них розмовляла півголосом, інші пили пиво, а пусті банки шпурляли кудись у темряву за себе. Кілька з них вдарили долонями в нап'яту шкіру барабанів. Коли стомлювалися, їх одразу заступали інші, тому ритм весь час змінювався, барабани шукали один одного в темряві. Що більше час просякав темнотою, то більше рук долучалося до барабанення і виразнішим ставав ритм. І ще були маленькі барабанчики, які легко поміща-

лися на колінах або навіть у долоні, ці особливо часто переламували ритм, домагаючись уваги, як надто вразливі діти, як горобці. Тієї ночі я ще не насмілилася заграти. Сиділа на кінчику довгої лавки, мабуть, ледь помітна у пільмі; мабуть, у темряві виділялося тільки моє обличчя, світліша пляма, яка з'являлася й зникала залежно від пломенів вогню. У якусь мить відпочинку, коли на варті був лиш один єдиний ритм, я розповіла їм про Жижку – що в моїх рідних околицях був дуже давно один шаленець, який оголосив війну усьому світові. Йому навіть вдалося зібрати достатньо велику армію, але врешті вороги допали його і вбили. Але перед смертю він наказав, що коли помре, нехай зроблять з його шкіри барабан і його звуком підхльоскують до бою тих, хто лишився. Пум... пум... пум – прозвучали неголосно поодиночі удари. Вони уважно дивилися на мене. Моя маленька розповідь стала чимось матеріальним, мені здавалося, що вона лежить перед ними, наче подарунок. Над ранок хтось приніс барабанчик. Якась дівчина в міні і в сітчастих колготках повісила його мені на шию і показала, як у нього треба ритмічно вдаряти. Відтоді я приходила туди майже щовечора, а вони називали мене Жижка.

Ту дівчину звали Карла. Вдень вона завжди з'являлася з дитиною або біля грудей, або носила її на спині в кольоровій хустці. Любила на всі способи показувати довгі стрункі ноги – а отже міні, високі шкіряні шнуровані черевики, обтислі шкіряні куртки. Але потім я бачила її й іншою – чіпляла до свого коротко стриженого волосся цілі оберемки барвистих кісок, загорталася в якусь помаранчеву сукню і йшла вулицею в бік Собачого Майданчика і ще далі, аби нарешті присісти біля виставленого на вулицю столика якоїсь кав'ярні, де ліниво розмовляла зі схожими на неї людьми, не перериваючи навіть тоді, коли годувала дитину груддю.

Я теж підсідала до неї. Замовляла каву з молоком або біле вино. Ми ліниво дивилися, як делікатні автомобілі перелякано тікають від пішоходів, що стрімголов летять кудись.

Кароліна, барабанниця від народження, твердила, що треба бути дуже обережним із грою на барабанах. Що у початківців часто з'являється щось схоже на сон наяву, до нього приводить захопленість ритмом. Якесь частина свідомости дозволяє ритмові приспати себе, і тоді ти не зовсім притомний, казала. Показала мені також спосіб, як опритомніти, як усвідомити, чи то сон, чи ява. Подивитися на свої долоні. Це повертає тебе до тями, тоді ти знатимеш, що ти є, казала.

Тому як тільки я над ранок втрачала орієнтацію, б'ючи в барабанчики, або вдень, коли чула барабанный бій під вікнами, коли я провалювалася в барабанный бій або коли він проникав в інші види моєї діяльності чи допадав мене раптом, коли я їла, я відкладала ніж і виделку, витирала рота серветкою і дивилася на свої долоні.

Ще Карла твердила, що ніколи не можна бути певним, чи це сон, чи ява. Казала, що звичаєвою, загальноприйнятою цезурою є спання і пробудження. Це дуже проста теорія – усе, що зі мною трапляється, коли я сплю, це сон; а все, що відбувається під час денної діяльності – це явлення. Явити – це вона перша вжила таке дивне дієслово. Воно мені не подобалось. Явлення – це щось, що не відбувається насправді. Коли я кажу: «мені явиться», звучить це так, ніби я не до кінця впевнена, чи щось є насправді, чи мені тільки здається, що є. Має бути якесь інше слово, протилежне до снити.

Тієї осені в усьому відчувалася зміна, яка наближалася звідусіль. Це було видно неозброєним оком. Черевики з гострими носами витісняли ті, що з ква-

дратними, фіолетове воювало з хаки, а чорне помалу заповнювало вітрини крамниць, спихаючи істеричне червоне на периферійні вулиці.

Я сходила до них вже майже щовечора. Коли закінчувала свої нудні обов'язки, оте сидіння в паперах, перекладання їх з однієї купки на іншу, впорядкування записів, формулювання речень і цілих абзаців стосовно якихось неважливих справ, я брала з холодильника банку пива чи коробку з тістечками і йшла.

Майже завжди це були не ті самі люди. Хтось додавався, когось бракувало. Пломені вогнища, що горіло в металевій бочці, змінювали риси обличчя. Мінялися і барабанчики. Найбільше я любила, коли з'являвся старий, полинялий роммельпот – саме так він називався. Це був барабан високий, поштивий, з дірою в мембрані, через яку протягали мотуз – барабан розмовляв, сповідався цілими годинами, голосив і співав. Це він був королем, а не великий турецький барабан, який приносили двоє хлопців і гатили потім з одного і з другого боку м'якими довбешками. До роммельпота була черга, кожен хотів забути в ритмічному потиранні, чуттєвому і шерхкому; над ранок терпли вже руки і піт заливав очі, тіло слабшало, але немовби ніколи не могло насититись. Ніколи не було цього досить.

Одна гарна чорношкіра дівчина приносила індійський дамарн з двома кульками, прив'язаними на ремінцях з обох боків; коли крутити рукою з барабанчиком, кульки вдаряли в пругку мембрану і творили ритм неспокійний, нервовий, ритм, який був неначе передвісником якогось грому, який щойно прийде, який вже стоїть за горизонтом, уже наростає, щоби за мить обрушитися громом і блискавками на наші тіла, як град. Дівчина пускала той дамарн по колу, і кожен хотів взяти участь у цьому звістунні катаклізму очищення. Також маленький тибетський барабанчик, схожий на калатало, застерігав і драту-

вав. Монотонне клацання було як жалобний псалом, як скарга. Завжди з'являвся хтось не зовсім тверезий, хто хапався з розгону за тамбурин, найбезпечніший, найбільш знаний інструмент. Йому це дозволяли. А нехай же йому здається, що повернувся в дитячий садок. І той гатив тепер кулаком по мембрані, аж лопотіли бляшані кружечки, аж той металевий звук ставав нестерпним. А коли п'яний тамбурин підхоплював нас до притомности, до нього, ясна річ, долучався барабанний дріб, той мілітаризований родич, і робилося загрозливо – дріб говорив, що грім, який наближається, є, по суті, кульмінаційним моментом боротьби, котру треба розпочинати щодня заново, і не можна її уникнути. Шум ставав несамовитий, і тоді долучалось усе інше: африканський дундун, хрипкий ідіофон, який імітував людську мову, тимпан, на якому грали тільки жінки, безліч подвійних накарів, поодинокі барабани, які робили вдома з чого тільки можна, дитячі барабанчики, які купували у крамницях іграшок, а також вишукані, екзотичні му-ю у формі риби. І щойно тепер поставала справжня симфонія звершення – ритми накладалися один на один, резонували, розділялися. Відкривали цикли, творили асиметрію, щоби одразу її впорядкувати й закрити. Кожен із нас був своїм власним вібруючим неспокійним збудженням і поглинав ритм зназовні як щось важливіше, ніж отой жалісний писк нашого я. Ритм перекочувався через нас, нищив нас, аби ми були готові до приходу бурі. А коли вже приходила, ми піддавалися їй з недовірою, з примруженими очима, як дощовим струменям.

Потім усе стихало. Залишався тільки який-небудь незначний звук дитячого барабанчика, який упорядковував час симетрично і по годиннику – тік-так, тік-так. Ритм починав творити час заново. І так діялося кілька разів протягом ночі. Музика наростала й стихала. Над ранок залишався вже лише хтось один, як

вартовий, і пильнував, щоби барабанення не переривалося.

Це була єдина стала річ у місті, яка мені трапилася. Власне кажучи, може, завдяки цьому барабаненню місто ще тримало себе в руках, хоча само, ясна річ, не знало, кому цимзавдячує.

Я заприятелювала з Карен і щораз менше сиділа в своїх паперах, зате тепер майже щоденно сходила до мазанок, до її халабуди. Ми разом дивилися телевізор, я доглядала її дитину, коли вона виходила. Я зав'язувала собі хустку на животі і йшла до інших халабуд, присаджувалася на старих канапах і мовчки дивилася з ними телевізор. У них було шість телевізорів (один із них стояв надворі, під деревом, а від дощу його захищала велика чорна парасоля, вбита в землю), які завжди показували кожен своє. Тому, переходячи від одного до іншого, можна було мати на оці цілий світ. Війни, пластичні операції на Бермудах, дикі звірі в саванах, людський секс, військові паради в Північній Кореї, нескінченні покази мод. Часто мене брали за Карен, особливо якщо зі мною була її дитина. Я не протестувала. Ми обидві часто сиділи пополудні на лавці в Собачому Парку і розглядали жінок у чадрах, закутаних від голови до ніг, або бородатих старців у нитяних шапочках.

Чи ти вмієш не думати? якось запитала вона мене. Звичайно, сказала я. Я сиділа, спершись на спинку лавки, уп'явшись очима в кінчики черевиків – і занурювалась у гущу власних думок – одні думки були товсті й пружкі, інші слабенькі й летючі, поєднувались у ланцюжки й брості, переходили одна в одну, закручувалися врешті, як кренделі, як чорні цукерки з лакриці, а потім ставали як гель, повний бульбашок, що здіймалися вгору. Ми всі – оманний потік образів, повторювала Каріна з якимось захватом, особливо тоді, коли їй вдавалося підкинути комусь дитину і спокійно закурити самокрутку. Немає ніяких

постійних усталених місць, немає керунків, є лиш неустанне протікання, невпинне поставання і негайне зникнення. Тому якби здійснити мандрівку всередину кожного моменту, виявилось би, що те, що ми вважаємо головними цеглинками існування – це пуста місце між «вже було» і «щойно буде». Світ складається з пустки, і немає, на жаль, слів, щоби це виразити. А те, що ми беремо за реальне, також і самих себе – це її тимчасовий пароксизм, порушення досконалости неіснування. І що? допитувалась я, бо вона мала звичку глибоко затягатися цигаркою і довго випускати дим гарними кільцями. Нічого, відповідала вона за хвилику. Єдине, що нам лишається – поводитись так, наче це все справді існує, так, як хоче це відчувати наше таке ж нереальне і ненавикле до пустки тіло. Жити так, наче має силу істина, котру ми щойно піддали сумніву. Підпорядкуватися чуттям і тому, що вони говорять. Тракувати це як абсолютні закони. Філософські еталони з Севра під Парижем. Щоранку вимазувати з повік пустку і занурюватись у вібруючий струмінь ілюзій. Давати нести себе і робитися кольоровим міражем. Але пам'ятати правду.

Я подивилася на свої долоні.

Спершу я купила шапку з причепленими до неї чорними кісками. Вони робили темнішими мої зіниці. Коли я вперше приміряла її біля дзеркала, то побачила, як на мене наповзає якась дівчачість. До неї я додала широкі штани, які трималися тільки на стегнах, важкі черевики і вирушила на велосипеді у нестале місто. І я справді була тим дівчатком, бо такою мене бачили інші. Саме такою відбивалася я в лицях інших людей, а що більш я була такою для них, то сильніше ставала такою для себе. Я вже не курила цигарок, не цікавили мене папери на столі й важливі рубрики. Мене тягнуло у місця витоптани, повні голосної музики, повні схожих на мене – купки перед

дискотекою, на парковому березі міського озера, в інтернет-кафе, де я радісно відкривала сторінки про моду і Брітні Спірз. Мій голос став вищим, писклявішим, моя шкіра гладшою і вже легше поглинала запах вітру і води. Я зустрічала інших, таких як я, і проводила в розмовах з ними прозорий і плиткий час. Я домовлялася на наступний вечір, але ніколи не мала певности, чи прийду.

Яка це полегкість – стати хоча б на хвилю кимось іншим. У місті це було неважко, бо місто переповнене салонами й найрізноманітнішими крамницями, будь-якого стилю, будь-якого кольору. Існують також секонд-хенди, де одяг, який знімаєш віддається у вжиток іншим. Є помади та олівці, лаки й фарби, печери татування і темні, затишні кабінети терапевтів. Недостатньо переодягтися, змінити колір волосся чи пробити ніздрі й губи срібним кульчиком. Треба ще й анулювати самого себе. Засинати ніким і будитися ніким. Є ж нескінченно довгі стежки інших людей, які перехрещуються одна з одною, і власне кажучи, що мало би нас повстримати від перевтілення? Виходити з дому як А., а вертатися як Б. до іншого дому.

З тканини, купленої за копійки на турецькому базарі, я зробила собі довгу до землі сукню, а із залишків – справжню чадру. Витемнила брови хною. Їздила на метро в екзотичний квартал і там розчинялася в натовпі. Мацала достиглі кавуни. Спускала очі, коли ловила погляди вусатих чоловіків. Приєднувалася до багатодітних родин і йшла за ними, наче їх маловажна далека родичка. Доходила аж до дверей їхніх квартир у багатоквартирних будинках. Часом непомітно входила за ними і сідала на канапці до солодкого міцного чаю, який пили з маленьких скляночок, а потім закінчувала різне залишене на столику рукоділля – дитячі шкарпетки, нитяну шапочку, майстерне мереживо на краєчку хусточки. Я вже починала, властиво, бурмотіти щось їхньою важкою мо-

вою, вже допомагала приносити з кухні солодкі горішки й бралася виліплювати з каші солодкі вимочені в сиропі кульки. Але під вечір мені ставало душно, і щось гнало мене далі, тому я ще на кілька годин ставала хлопцем у бейсбольній шапочці, в картатій сорочці, який врешті опинявся там, де й інші, і гатив у турецький барабан довбешкою з повстяною голівкою.

Це не було важко. Так змінюватись. Я витягала оті інші постаті з себе, як кріликів з капелюха. Я не творила їх, нічого не вдавала.

По суботах я робилася старою, недомитою бомжиною, яка тиняється барахолкою у пошуках пощерблених чашок і тріснутих люстерок. Мені подобалося, як інші трималися тоді від мене здалеку. Ніколи я не мала для себе стільки простору, як тоді.

Раз на місяць я зупинялася в якому-небудь готелі. Вдавала іноземця-бізнесмена. Тоді наповнювала попільнички недокурками цигарок і стежила по телевізору за курсом долара. У лазничці я лишала після себе запах одеколону і сліди пінки для гоління. На чай покоївці – завжди трошки більше, ніж водиться, аби запам'ятала того когось, кого не було.

Мене це не мучило. Ніколи. Власне кажучи, у цих перевтіленнях не було ніяких моїх зусиль, я не вдавала, не грала, це не був театр. Усю роботу виконували інші. Оскільки йшлося зовсім не про мене, зусилля пов'язувались не з моїм існуванням, а з тим, як мене бачили інші – в цьому завжди полягала уся таємниця. Мабуть, саме тому, хоч я ледь передчувала своє відкриття, мене тягло у великі крамниці, величезні торговельні центри, збудовані навколо ескалаторів, щоби їздити туди й сюди, вгору і вниз. Іншим, мабуть, це теж спадало на думку – що в таких місцях можна сховатися не тільки від інших, але й від самого себе, від кружляння навколо себе і виснажливого складання себе з окремих відчуттів, як із кубиків леґо.

Тож я й рухалась, як усі оті брати й сестри в хаосі, ці приятелі в явленні, ці співучасники гри, між освітленими, блискучими прилавками, повними годинників, торбинок, шкарпеток, парфумів, французьких сирів і модного взуття. Рухалась – ледь що марний додаток до власного погляду. Я проходила між пахкими прилавками і байдуже минала гарних продавчинь з ніжними пальцями, які вигравали філігранні мелодії на клавіатурах кас. Я блукала в лабіринтах розвішених костюмів – вони виглядали, як тимчасово позбавлені життя постаті, які сплять у почекальних складів, поки не стануть справжніми, живими людьми з допомогою якогось несвідомого тіла, що колись знайде їх. Невтомно мандрувала серед стосів порцеляни, скла, столових приборів, що виблискували сріблом, м'яких гір рушників і ковдр, спускалася сходами вниз, весь час у потоці інших, щоби на найнижчих рівнях, там, де бари й бістро, відпочити хвилику за кавою, а потім знову працюючому зіп'ятися нагору, щоби знову дозволити собі замазуватись, розпливатись, затемнюватись, бліднути, стиратись, розмиватись.

Я йшла сміливо, великими кроками, і багатократно відбивалась у величезних шибах. Нас було багато, тисячі, може, мільйони. Біля входів у метро сиділи кольорові люди і били в барабани.

Перуки, доштуковане волосся неонових кольорів, чадра, але також і натуральна сивина, яка додає поваги, дестилює з обличчя досвідчену лагідність – була я й такою жінкою, яка скнить цілими днями над столом, повним паперів, і розмовляє часом по телефону. Це вона, стоячи увечері перед дзеркалом у лазничці, стираючи ваткою залишки макіяжу, відкриває зі здивуванням, що під тонкою шкірою є щось тверде і варте довіри – череп. З цією думкою лягала спати.

Ця жінка приходила часом до нас із Клариною дитиною. Присаджувалась на лавці. Розповідала якусь дивну історію про чоловіка, який наказав зробити зі своєї шкіри барабан, але ніхто з нас уже не пам'ятає, як його звали.

Зміст

Розплющ очі, ти вже мертвий	5
Місяць у Шотландії	40
Суб'єкт	54
Острів	62
Бардо. Шопка	95
Найпотворніша жінка світу	111
Авторський вечір	123
Здобуття Єрусалима. Ратен 1675	138
Че Гевара	153
Шаховий коник	174
Професор Ендрюс у Варшаві	193
Аріадна на Наксосі	205
Гліцинія	219
Танцюристка	226
Ворожіння на квасолі	238
Журек	246
Бажання Сабіни	256
Генеральна репетиція	266
Гра на багатьох барабанчиках	286

Ольга Токарчук
Гра на багатьох барабанчиках

Редактор
Мирослава ПРИХОДА

Художній редактор
Андрій КІСЬ

Комп'ютерна верстка
Романа ЮЗЕФОВИЧА

Коректор
Віктор МАРТИНЮК

Видавництво «Літопис»
79000 м. Львів
вул. Костюшка, 2,
тел./факс (0322) 721571
kms@litech.lviv.ua
www.litopys.lviv.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія ДК № 426 від 19.04.2001

Здано на складання 12.02.2003.
Підп. до друку 26.01.2004.
Формат 84x100 1/32
Папір офсетний
Офсетний друк.

Видавничо-виробниче підприємство «Місіонер»
80300, м. Жовква Львівської обл.,
вул. Василянська, 8.

Зим.435

Видавництво “ЛІТОПИС”

пропонує

Ольга Токарчук
МАНДРІВКА ЛЮДЕЙ КНИГИ

Переклала з польської

Ніна Бічуня

Ся книга про Книгу, про пошуки її в мандрах світами матеріальними й духовними – несподівана та майже загадкова: астрологія, алхімія, кохання і смерть, голос і німота... Ольга Токарчук володіє словом, відчуває особливий ритм фрази, це заворожує, приковує до книги – у пошуках Книги.

Для всіх, хто любить мріяти.

ISBN 966-7007-84-5